

Jornades
científiques

IEC

*JORNADES SOBRE L'OBRA
DE MIQUEL BATLLORI*

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

sèrie jornades científiques

3

sèrie jornades científiques

Jornades
Científiques de
l'Institut d'Estudis
Catalans

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

*Jornades sobre l'obra de
Miquel Batllori*

Barcelona, 3 i 4 de març de 1997

This One

206T-7KG-NQ4R

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP:

Jornades sobre l'Obra de Miquel Batllori (1997 : Barcelona)

Jornades sobre l'Obra de Miquel Batllori

Textos en català i castellà. — Referències bibliogràfiques

ISBN 84-7283-392-5

I. Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica II. Títol

III. Col·lecció 1. Batllori, Miquel — Crítica i interpretació — Congressos

930Batllori, Miquel(061.3)

Aquest treball ha comptat amb el suport de la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) de la Generalitat de Catalunya

Disseny: Maria Casassas

© dels autors de les ponències

© 1998, Institut d'Estudis Catalans, per a la present edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: febrer de 1998

Tiratge: 400 exemplars

Compost i imprès a Altés, SL

Carrer del Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-392-5

Dipòsit legal: B. 10.057-1998

Introducció	5
Participants	7
Curriculum dels conferenciants	9
<i>La trajectòria vital de Miquel Batllori</i>	
Josep Massot i Muntaner	13
<i>Miquel Batllori: notes sobre (o per a) una imatge</i>	
Joaquim Molas	23
<i>Els estudis medievals de Miquel Batllori</i>	
Albert G. Hauf i Valls.	33
<i>Els estudis sobre el Renaixement</i>	
Eulàlia Duran	45
<i>Los estudios sobre Gracián y el Barroco</i>	
Alberto Blecua	51
<i>Aportacions de Batllori al coneixement del set-cents</i>	
Antoni Mestre Sanchis	59
<i>El pare Miquel Batllori i la història contemporània</i>	
Hilari Raguer	65

L'obra de Miquel Batllori és d'una importància cabdal per a la història cultural i política dels països de parla catalana, una història que ell va situar en el context europeu des dels inicis de la seva tasca d'historiador. Miquel Batllori és un investigador sortosament en actiu però la seva llarga trajectòria i la varietat admirable de la seva obra mereixen una revisió, que és l'objecte d'aquestes jornades, organitzades per la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, de manera semblant a com es va fer fa poc també a l'Institut amb el llibre de Pierre Vilar *Catalunya dins l'Espanya moderna*, als trenta anys de la seva publicació.

Al pare Batllori no li agraden els homenatges quan ell és l'homenatjat i només se'n va aconseguir la col·laboració quan va assabentar-se que la intenció d'aquestes jornades no era fer un acte protocol·lari on figuraria com a assistent passiu sinó que el propòsit era la revisió de la seva obra, mesurant-ne la influència i debatent-ne el contingut en un col·loqui obert.

Els nombrosos assistents a les jornades van poder comprovar que l'agudesia, la penetració i la ironia de Miquel Batllori segueixen sent les de sempre. A l'interès intrínsec de les respostes a les qüestions que se li plantejaren, s'afegí la lliçó de tota una vida de dedicació a la recerca històrica en què l'esperit crític no s'ha deixat reduir mai per l'acció del conformisme i de l'autocomplaença.

Miquel Batllori és un historiador humanista, que ha estudiat una diversitat d'èpoques i de temes amb un rigor, una profunditat i un domini que sorprenen en un temps com el nostre on predominen els especialistes monogràfics. Els diversos historiadors que participaren en les taules rodones els dies 3 i 4 de març de 1997 dedicaren dues tardes senceres a examinar la influència i l'actualitat del tractament donat per Miquel Batllori als grans temes que ha estudiat: des de Ramon Llull i Arnau de Vilanova fins al cardenal Vidal i Barraquer i les relacions Església-Estat durant la Segona República, passant pel papa Borja Alexandre VI, per Baltasar Gracián i el Barroc i pels jesuïtes exiliats d'Espanya i Amèrica en el segle XVIII.

El fil conductor de la seva tasca incansable d'historiador és la continuïtat, sense interrupcions, de la cultura en llengua catalana des del segle XIII fins avui, amb una visió de la profunda interrelació amb Europa.

Membre de l'Oficina del Comitè Internacional de Ciències Històriques de 1970 a 1980, ha es-

tat sempre un promotor de contactes personals entre historiadors de procedències geogràfiques i ideològiques molt diverses per arribar a noves síntesis amb esforç i honestat. L'única unió europea vàlida i viable per a Miquel Batllori és l'Europa dels pobles en lloc de l'Europa dels estats. Són les petites nacionalitats, les regions sovint frontereres, les destinades a actuar de ponts de comunicació intraeuropea i, en algunes circumstàncies, també extraeuropea.

Dins i fora de Catalunya l'obra de Miquel Batllori ha merescut el reconeixement científic i públic. Entre les altes distincions que se li han concedit hi ha el Premi Nacional d'Història d'Espanya de 1988 i el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes de 1990.

En les anteriors publicacions d'altres jornades científiques de l'Institut d'Estudis Catalans s'ha prescindit dels debats. Ja s'ha indicat l'interès que tingueren les dues hores de col·loqui de les jornades sobre l'obra de Miquel Batllori. No sense recança ens hem sotmès a la pauta de no reproduir els debats. Però ens ha decidit a seguir el costum l'avantatge que presenta no ajornar encara més la publicació d'un conjunt valuós de ponències que els nombrosos assistents a les jornades i els coneixedors de l'obra de Miquel Batllori desitjaven amb impaciència poder llegir quan abans millor.

La trajectòria vital de Miquel Batllori és traçada per l'historiador Josep Massot, vicepresident de la Societat Catalana de Llengua i Literatura de l'IEC i editor d'alguns dels principals llibres de Batllori a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Les claus de la trajectòria intel·lectual del nostre historiador són tractades pel gran coneixedor de la història de la literatura catalana Joaquim Molas, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i catedràtic de la Universitat de Barcelona. Albert Hauf, membre de l'IEC i catedràtic de la Universitat de València, historiador de la cultura medieval, analitza en profunditat els estudis de Batllori referits a aquella època. L'obra relacionada amb els temps del Renaixement és analitzada per una especialista del tema i responsable de l'edició de l'*Obra completa* del nostre historiador, Eulàlia Duran, membre de l'IEC i de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i catedràtica de la Universitat de Barcelona. Els estudis sobre el segle XVIII són explicats i contextualitzats per Antoni Mestre, membre de la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació i catedràtic de la Universitat de València. Alberto Blecuá, de la Reial Acadèmia de Bones Lletres i catedràtic de la Universitat Autònoma de Barcelona, estudia els treballs de Batllori relacionats amb Gracián i el Barroc, i, per últim, l'especialista en història contemporània Hilari Ragner, analitza la gènesi i la trajectòria dels estudis de Batllori sobre els temes dels segles XIX i XX. El president de l'Institut, Manuel Castellet, inaugurarà amb unes paraules de presentació les jornades i el president de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, Manuel Mundó, el clausurarà amb un breu discurs de recapitulació i d'agraïment a tots els participants.

L'admiració per l'obra de Miquel Batllori al llarg de la seva tasca apassionant i apassionada estigueren presents en aquestes jornades de debat i de revisió d'un conjunt ingent de treball que ha necessitat el concurs de set especialistes per ser tractada amb la profunditat que mereix. Per a mi ha sigut alhora un honor i un plaer la coordinació d'aquestes jornades.

Albert Balcells

Vicepresident de la Secció Històrico-Arqueològica de
l'Institut d'Estudis Catalans

Albert Balcells i González

Departament d'Història Moderna
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra
Tel.: 93 - 581 12 41

Josep Massot i Muntaner

Abadia de Montserrat
08199 Montserrat
Tel.: 93 - 835 02 51

Joaquim Molas i Batllori

Departament de Literatura Catalana
Universitat de Barcelona
Gran Via de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona
Tel.: 93 - 403 56 24

Albert G. Hauf i Valls

Departament de Filologia Catalana
Universitat de València
Av. de Blasco Ibáñez, 30
46010 València
Tel.: 96 - 386 42 30, ext. 1131

Eulàlia Duran i Grau

Departament de Filologia Catalana
Universitat de Barcelona
Gran Via de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona
Tel.: 93 - 318 42 66, ext. 2774

Alberto Blecua

Departament de Filologia Espanyola
Universitat Autònoma de Barcelona
Edifici B
08193 Bellaterra
Tel.: 93 - 581 12 16
Fax: 93 - 581 16 86

Antonio Mestre Sanchis

Departament d'Història Moderna
Facultat de Geografia i Història
Av. de Blasco Ibáñez, 28
46010 València
Tel. 96 - 386 42 45

Hilari Raguer

Abadia de Montserrat
08199 Montserrat
Tel.: 93 - 835 02 51

Institut d'Estudis Catalans

C. del Carme, 47
08001 Barcelona
Tel.: 93 - 270 16 20
Fax: 93 - 270 11 80
Adreça electrònica: nportet@iec.es

Albert Balcells i González (Barcelona, 1940). Catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona. Entre altres llibres, ha publicat *El problema agrari a Catalunya: La qüestió rabassaire, 1880-1936* (1968); *Crisis económica y agitación social en Cataluña, 1930-1936* (1971); *Trabajo industrial y organización obrera en Cataluña* (1974); *Història dels Països Catalans* (1980); *Les eleccions generals a Catalunya, 1901-1923* (1982); *Rafael Campalans: Socialisme català* (1985); *Catalan nationalist: Past and present* (1996), i *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia* (1996). Ha rebut la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya i els premis Nova Terra (1967) i Ramon Fuster (1992). Des del 1986 és membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Josep Massot i Muntaner (Palma de Mallorca, 1941). Es va llicenciar en filologia romànica a la Universitat de Barcelona i va fer cursos de llengua i literatura als Estudis Universitaris Catalans. Monjo de Montserrat des del 1962, és director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat des del 1971 i dirigeix, entre altres, les revistes *Serra d'Or*, *Randa* i *Llengua & Literatura*. És vicepresident de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, membre de la Societat Verdaguer i responsable de publicacions de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, de la qual és també conseller. Ha publicat un bon nombre de llibres sobre temes de llengua, literatura i història dels Països Catalans, entre els quals *Els mallorquins i la llengua autòctona* (1972 i 1985), els Materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (en curs de publicació des del 1993), *Georges Bernanos i la Guerra Civil* (1989) i tot un seguit d'altres obres sobre els diversos aspectes de la Guerra Civil a les illes Balears.

Joaquim Molas i Batllori. Estudià filologia romànica a la Universitat de Barcelona i literatura catalana als Estudis Universitaris Catalans, on posteriorment fou professor. Fou lector d'espanyol i de català a la Universitat de Liverpool, i catedràtic de Llengua i Literatura a la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és catedràtic de Literatura Catalana Contemporània a la Universitat de Barcelona. Membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, edità les poesies de

Lluís Icart i Joan Salvat Papasseit i, amb Martí de Riquer, *De la poesia heroico-popular castellana*, de Manuel Milà i Fontanals. Dirigi les col·leccions «Antologia Catalana», «Les Millors Obres de la Literatura Catalana» i alguns volums de la *Història de la literatura catalana*, dels quals escrigué diferents capítols. Ha publicat diversos llibres, entre els quals, *Poesia catalana del segle XX*, en col·laboració amb Josep M. Castellet. Des del 1978 és membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Albert G. Hauf i Valls (Palma, 1938). Doctor en filologia romànica per la Universitat de Barcelona. La seva tesi va obtenir el Premi Nicolau d'Olwer de l'IEC el 1977. Després d'una llarga docència en la Universitat de Gal·les, culminada amb una càtedra personal i el títol britànic d'*Emeritus Professor*, és actualment catedràtic de Filologia Catalana de la Universitat de València. Ha estat conseller de número i director de l'Institut de Filologia i Literatura de l'Institut Valencià d'Estudis i Investigacions. És membre del consell de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes i de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; membre del Patronat Lluís Guarnier; membre numerari de l'Acadèmia d'Història Eclesiàstica de València i membre d'honor de l'Estudi General Lluïà de Mallorca. Entre les nombroses publicacions destaquen: *Speculum Animae*; *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena*, Premi Serra d'Or de la Crítica (1991); l'edició del *Tirant lo Blanch* i *La flor de les istòries d'Orient*, Premi Massó i Torrents de l'IEC (1990). Des del 1991 és membre de l'Institut d'Estudis Catalans.

Eulàlia Duran i Grau (Barcelona, 1934). Doctora en història moderna per la Universitat de Barcelona el 1979, s'ha especialitzat en l'estudi de la societat i la cultura del segle XVI als Països Catalans. Redactora d'Edicions 62, participà especialment en la *Gran enciclopèdia catalana*. És professora del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona des del 1977, i catedràtica des del 1989. Ha col·laborat en la *Història de Barcelona*, dirigida pel seu pare, Agustí Duran i Sanpere, i en la *Història dels Països Catalans*, dirigida per Albert Balcells. Ha fet edicions crítiques, com la de la *Passió de Cervera*, iniciada també pel seu pare, i ha estat la responsable de l'edició de l'*Obra completa* de Miquel Batllori. Ha publicat la tesi sobre *Les germanies als Països Catalans*, diverses edicions de textos i també estudis sobre el Renaixement català. És membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i, des del 1990, de l'Institut d'Estudis Catalans.

Alberto Blecuà (Saragossa, 1941). Estudià a la Universitat de Saragossa i a la Universitat de Barcelona, on es va llicenciar en filologia romànica el 1963 i va rebre el doctorat el 1973. Ha estat catedràtic d'ensenyament mitjà, i actualment és catedràtic de Literatura Espanyola a la Universitat Autònoma de Barcelona. És acadèmic de número de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i membre corresponent de la Reial Acadèmia Espanyola. Ha publicat sobre: Juan Manuel, el *Libro del buen amor*, el teatre medieval, Garcilaso, Luis de León, Juan de la Cruz, el *Lazarillo de Tormes*, Lope de Vega, Góngora i sobre altres autors i obres dels segles XVI i XVII i posteriors, com el duc de Rivas o Rafael Alberti.

Antonio Mestre Sanchis. Doctor en història de l'Església per la Universitat Gregoriana de Roma, amb la tesi *Ilustración y reforma de la Iglesia: Pensamiento político-religioso de Don Gregorio Mayans y Siscar* (València, 1968). També és doctor en filosofia i lletres per la Universitat de València, amb la tesi *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII* (València, 1970). Ha publicat les *Obras completas* de Mayans (5 vol., València, 1983-1986) i dirigeix l'edició de l'epistolari d'aquest erudit valencià; ha preparat personalment la correspondència de Gregorio amb Burriel, Manuel Martí, Pérez Bayer, Martínez Pingarrón (3 vol.), amb Manuel de Roda i el comte d'Aranda, amb els llibreters i amb els alts quadres de l'Administració borbònica, en col·laboració amb Pablo Pérez García. Ha publicat també *Despotismo e Ilustración en España* (1975), *Correspondencia de los ilustrados andaluces* (1990) i «Religión y cultura en la España del s. XVIII», dins de la *Historia de España* (1979) dirigida per Menéndez Pidal. Actualment és catedràtic d'Història Moderna a la Universitat de València.

Hilari Ragner (Madrid, 1928). Llicenciat en dret per la Universitat de Barcelona el 1950. El 1954 va ingressar al monestir de Montserrat. El 1962 va obtenir el diploma d'estudis superiors en ciències polítiques a la Sorbona, amb una memòria sobre la Unió Democràtica de Catalunya, dirigida per Maurice Duverger. Aquesta memòria, ampliada i posada al dia, va constituir la seva tesi doctoral, dirigida per Manuel Jiménez de Parga, defensada el 1975 i publicada el mateix any: *La «Unió Democràtica de Catalunya» i el seu temps (1931-1939)*. Altres obres d'història contemporània són: *La espada y la cruz (la Iglesia 1936-1939)* (1977), *Divendres de passió: Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera* (1984), *Salvador Rial, vicari del cardenal de la pau* (1993) i *El general Batet* (1994).

Agraeixo molt sincerament a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans que m'hagi invitat a participar en aquest homenatge al nostre estimat pare Miquel Batllori, amb qui estic en relació constant des de fa moltíssim temps. En realitat, el pare Batllori em coneix de quan jo encara no tenia ús de raó: ell va anar a Mallorca el 1941, quan jo encara no havia nascut, i s'hi va estar —com ja tindrem ocasió de veure— fins al 1947, quan jo encara no havia complert els sis anys, i durant aquesta època ens vam veure com a mínim a Son Perot, una possessió que la meva família tenia a Pina, on cada estiu se celebra una festa en honor de la Mare de Déu de Lorda, a la qual va assistir alguna vegada el pare Batllori, acompanyat pel seu gran amic Miquel Forteza. Des de sempre vaig sentir parlar d'ell a amics i deixebles mallorquins i a jesuïtes del Col·legi de Montis-sion, de la Casa d'Exercicis de Sarrià —on vaig residir la primera vegada que vaig ser a Barcelona, amb tot el meu curs de preuniversitari, per fer exàmens d'entrada a la universitat—, de Raimat i de Sant Cugat —on tenia parents i amics jesuïtes—, i del Col·legi Major Loiola, al costat de l'Institut Químic, de la Casa d'Exercicis i del col·legi de Sarrià —on vaig passar quatre cursos durant els meus estudis a Barcelona.

Va ser precisament en aquest Col·legi Major Loiola on vaig tractar per primera vegada el pare Batllori —invitat a fer-nos una conferència pel director de la casa, pare Artur Juncosa— i que hi vaig iniciar un contacte que ja no es trencaria mai més. Aquest contacte es va fer més intens i més profund a partir del 1968, quan el pare Batllori, acomboiat pel seu deixeble navarrès Víctor Manuel Arbeloa, va començar a venir cada estiu a Montserrat per preparar l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*. En aquell moment jo encara no havia enllestit els meus estudis de filosofia i teologia —que ja compaginava amb l'ensenyament de llengua i literatura als meus companys monjos—, i mai no m'hauria imaginat que al cap de ben poc temps —en tornar d'Alemanya el 1970— em tocaria de fer-me càrrec de tirar endavant el primer volum d'aquest *Arxiu*, que aparegué a final de 1971, quan l'abat Cassià M. Just m'acabava de nomenar director de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ara ha fet vint-i-cinc anys.

D'aleshores ençà Batllori va venir puntualment cada estiu a Montserrat i hem treballat moltes hores un al costat de l'altre, ens hem ajudat mútuament en moltes ocasions i hem aprofun-

dit una amistat sense límits ni fissures. No cal dir que n'he pogut admirar ben de prop la delicadesa i l'amabilitat, la capacitat de treball infinita, el gust per la feina ben feta, l'atenció pels detalls que no li treu el poder de síntesi ni la força de convicció, l'extraordinari esperit crític, renyit amb els tabús i amb les pors, i l'obertura d'esperit, que accepta qualsevol suggeriment i rectifica qualsevol afirmació anterior, sempre que ho considera oportú, o bé sosté amb tenacitat les opinions que té per ben fonamentades, tot plegat amb un *savoir faire* que l'allunya tant de la pedanteria i de l'orgull ridícul, com de la falsa humilitat i de la hipocresia.

A Montserrat, el pare Batllori s'ha convertit en una institució a l'hostatgeria del monestir, on els qui han conviscut alguna vegada amb ell se sorprenden del seu do de llengües —del llatí a l'alemany, passant per l'italià, l'anglès i el francès—, de la seva elegància —un hostatger em deia que era tan elegant a primera hora del matí quan anava en pijama a dutxar-se com durant la resta del dia—, de l'amplitud dels seus coneixements i del seu interès per tots els temes possibles, i alhora de la seva senzillesa, de la seva afabilitat i de la seva disponibilitat constant. I s'ha convertit encara més en un amic de tots els monjos, molts dels quals li han demanat consell o ajuda sobre qüestions referents a les seves múltiples especialitats, tant durant la llarga etapa de preparació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* com quan ha vingut a repassar les seves *Obres completes* o simplement a fer uns dies de reflexió. Ara, que la seva salut no li permet pujar i baixar escales amb facilitat i per això treballa amb més comoditat des de la residència del carrer de Llúria de Barcelona, són molts els qui em demanen de tant en tant per ell i que enyoren les conferències que havia fet a la comunitat —com una memorable evocació del cardenal Anselm M. Albareda, íntim seu a Roma, juntament amb mossèn Higini Anglès i el doctor Manuel Bonet— i les xerrades en particular, a l'hora del cafè dominical o, més encara, als cafès en petit comitè organitzats pel pare abat especialment per a ell, on parlàvem amb absoluta llibertat de totes les coses humanes i divines.

Aquest coneixement de l'«home» Miquel Batllori m'ha dut també a una proximitat cada cop més gran a la seva obra. No solament he tingut cura dels nou volums —corresponents a quatre toms— de l'immens *Arxiu Vidal i Barraquer*, sinó que d'acord amb el pare Batllori hem planificat dos excel·lents reculls de treballs vells i nous, que han aparegut a les nostres Publicacions: *A través de la història i la cultura*, de la «Biblioteca Abat Oliba», que va aparèixer el 1979 com un homenatge als setanta anys de l'autor —amb un pròleg que vaig incloure més endavant en el meu llibre *Escriptors i erudits contemporanis* (Barcelona, 1996)— i *Orientacions i recerques: Segles XII-XX*, aparegut el 1983 a la col·lecció «Textos i Estudis de Cultura Catalana», en coedició amb Curial. Mentrestant, el pare Batllori s'havia convertit en protagonista dels meus estudis en curs sobre la història política, religiosa i cultural de la Mallorca contemporània, sobretot a *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, on vaig comptar amb els seus testimoniatges fidels, fruit d'una memòria privilegiada i d'una ponderació de judici poc freqüent, i on vaig documentar de moltes maneres la petjada que havia deixat a l'illa en una estada relativament breu però enormement intensa.

Aquesta familiaritat amb l'home i amb l'obra no han fet sinó confirmar la impressió que tenia des de sempre respecte a la importància de la tasca que ha anat duent a terme des del temps

de la dictadura de Primo de Rivera, és a dir, des dels seus anys d'universitat —una època de la qual parlarà amb més deteniment Joaquim Molas— i a partir del seu ingrés a la Companyia de Jesús, transcendental en la seva vida i del qual m'ocuparé tot seguit. El pare Batllori, com ha estat remarcat sovint, és de les poques persones del nostre país que té una visió internacional dels problemes que toca, afavorida per la seva condició de ciutadà del món —ha viscut des de molt jove entre Barcelona, Roma, Madrid, València i Palma, amb viatges freqüents per la resta d'Europa i per Amèrica—, per la seva presència habitual, activa i vivaç, en reunions internacionals i pel fet d'exercir com a professor a la Universitat Gregoriana de Roma, amb deixebles vinguts de tot arreu i, alhora, pel fet de no tancar-se en cap segle concret ni en una temàtica única i d'estar sempre disposat a emprendre reptes nous i a acceptar conferències i cursos als indrets més diversos.

La immensa capacitat de treball del pare Batllori a la qual ja he fet referència i la seva dedicació indefallent a la feina intel·lectual han donat lloc a una bibliografia realment impressionant, en la qual es barregen els articles i els llibres, les edicions de textos literaris i de documents, les conferències de divulgació i les intervencions erudites en simpòsiums i congressos, les notes a la premsa, les ressenyes curtes o llargues i les *mises au point*, les col·laboracions en volums col·lectius i en diccionaris i enciclopèdies... Com és prou sabut, i com recordaran aquests dies els meus col·legues, aquesta bibliografia abasta una panoràmica ininterrompuda que va des de l'edat mitjana —i quan cal des de la Roma clàssica— fins als nostres dies, passant per l'humanisme i el Renaixement, el Barroc, la Il·lustració i el Romanticisme.

El pare Batllori mateix s'ha definit moltes vegades com un historiador enormement dispers en els seus interessos culturals, tot i que no hi afegeix a continuació que la seva dispersió cronològica i temàtica —fruit d'una intel·ligència privilegiada i d'una curiositat universal— no ha estat mai marcada per la superficialitat ni per l'amateurisme, sinó que, ben al contrari, qualsevol escrit seu és sempre profund i renovador; ni ha estat marcada per la repetició de coses sabudes —pràctica que ell, lògicament, abomina—, ni menys encara per la utilització fraudulenta de la feina d'altri —tristament habitual en alguns sectors del nostre món universitari—, bé que no hagi defugit la col·laboració constructiva i honesta amb deixebles o amb col·legues i fins i tot que hagi estimulat aquesta col·laboració per mirar de tirar endavant projectes que una persona sola és incapaç de dur a terme.

Aquesta dispersió, que gosaria dir harmònica, del pare Batllori és explicada en bona part per la seva trajectòria vital, una trajectòria rica i plena de matisos, encara que ell mateix, recordant Manuel Machado, hagi assegurat algun cop que «como el hombre sencillo y la mujer honrada, / no tengo historia: nunca me ha sucedido nada».¹ Aquesta trajectòria, que voldria repassar ràpidament, té uns quants eixos bàsics: la família, els estudis universitaris, l'ingrés a la Companyia de Jesús, la primera estada a Itàlia, la Guerra Civil i les conseqüències d'aquesta, l'estada a Mallorca i la segona estada a Itàlia.

1. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana als temps moderns i contemporanis*, Girona i Vic, 1994, p. 83.

Miquel Batllori i Munné va néixer a Barcelona el 1909, en una família benestant. Ell mateix ha explicat que el seu pare era llicenciat en filosofia i lletres i havia estudiat una part de la carrera de dret, i que tenia una bona biblioteca amb llibres importants d'història i de literatura.² La seva mare era nada a Cuba, i per això la llengua familiar a casa seva era el castellà. El seu canvi de llengua i la identificació amb la cultura catalana li degueren venir durant la dictadura de Primo de Rivera, mentre estudiava a la universitat.³ Abans havia passat pel col·legi dels jesuïtes de Casp, que l'acollí des del 1916 fins al 1925, i ens consta que a les tradicionals promulgacions de dignitats de final de curs el jove Miquel Batllori hi era proclamat «príncipe en todas las asignaturas».⁴ Batllori mateix, en una entrevista publicada a la revista de l'Associació d'Antics Alumnes de Casp, va evocar la figura d'alguns dels seus professors, cap d'ells autèntic «mestre», potser amb l'excepció del mallorquí Pere Blanco i Trias, que els feia aprendre de memòria els manuals d'història de la literatura —com succeïa encara al meu temps—, però que alhora «dedicava moltes hores a la lectura comentada dels textos (*l'Eneida*, la comentava seguint la traducció [catalana] en vers de mossèn Riber, que ens deixava bocabadats, i, per a l'època més propera, ens feia conèixer autors catalans cabdals».⁵

Als quinze anys, Batllori passà a la Universitat de Barcelona, on estudià el que en aquell temps es deia filosofia i lletres i, alhora, dret, que seguia com a alumne lliure. El 1928 era llicenciat en història (havia fet també assignatures de «lletres», però sense acabar el cicle corresponent) i en dret, i obtingué el Premi Extraordinari de Llicenciatura a la Facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona, de la mateixa manera que uns quants anys més tard, el 1942, l'obtindria a la de Madrid, on havia presentat la tesi doctoral, sobre el jesuïta català Francesc Gustà, el 1941. La formació universitària —a la universitat i a la Biblioteca de Catalunya— fou decisiva per a Batllori, com ell mateix ha reconegut sovint, i li proporcionà una bona part de la *Weltanschauung* que li ha permès de dedicar-se a un ventall tan ampli de temes, des de la història medieval fins a la història contemporània, passant per la filologia, per la història de la literatura, per la crítica literària i fins i tot algun cop per la història de la llengua.⁶

2. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 20; Jesús GARCIA MARÍN, «Entrevista al padre Miguel Batllori», *Estudis Baleàrics*, núm. 29-30 (juny-setembre 1988), p. 7.

3. Així ho afirma Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya: Fets i figures*, Barcelona, 1996, p. 135, i ens ho ha confirmat el pare Batllori mateix.

4. Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya...*, p. 134.

5. Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya...* Batllori m'ha parlat amb simpatia del pare Blanco i de l'influx que exercí en ell.

6. Per a aquests anys universitaris, dels quals s'ocupa amb més deteniment Joaquim Molas, vegeu especialment diversos indrets del volum de Miquel BATLLORI *De l'edat mitjana...*, i l'entrevista amb Susana BORRÁS ALOMAR, «Autopercepció intel·lectual de un proceso histórico. Entrevista acumulativa: la experiencia vital e historiográfica de Miquel Batllori, S. I.», *Anthropos*, núm. 112 (1990), p. 12.

L'octubre de 1928 Batllori ingressà a la Companyia de Jesús —una opció decisiva que marcaria profundament el curs de la seva trajectòria—⁷ i li tocà de fer el noviciat precisament a Gandia, al País Valencià —objecte de tanta atenció en les seves recerques posteriors—, i més precisament encara a l'antic palau ducal de sant Francesc de Borja, d'una família que esdevindria l'eix de bona part dels seus treballs erudits. El 1930 va començar els estudis jesuïtics d'humanitats a Veruela i ben aviat hagué de traslladar-se a Itàlia, a causa de la dissolució de la Companyia per la legislació de la Segona República espanyola proclamada el 14 d'abril de 1931. No tornà a Catalunya fins al 1939, després del final de la Guerra Civil, que el va colpir molt profundament amb la mort d'un dels seus mestres més estimats, el pare Ignasi Casanovas, i de tants altres jesuïtes, sacerdots i religiosos assassinats a la zona republicana entre el 1936 i el 1939. Mentrestant, havia estudiat filosofia a Avigliana (Tori), durant el trienni 1933-1936, i havia començat teologia a San Remo del 1936 al 1939. L'havia d'enllestir a partir del 1939 a Oña (Burgos), on es llicencià en teologia el 1940, el mateix any que fou ordenat sacerdot, a Barcelona. Tot seguit féu la tercera provació a Manresa, com era costum.

L'adaptació del brillant i inquiet universitari Miquel Batllori a la disciplina encarcarada i a la mentalitat retrògrada que imperaven aleshores a la Companyia de Jesús no fou —com no costa gaire d'entendre— gens fàcil. Ell mateix ha insinuat que els «estudis humanístics als jesuïtes» eren «tan carrinclons i tan passats de moda, i donaven tanta importància a la retòrica dels segles XVI i XVII com si fossin encara vigents, que, realment, tot el sentit de bellesa que podien tenir els autors clàssics gairebé desapareixia»,⁸ i no ha amagat el xoc que sofrí en passar de la universitat al noviciat i al juniorat: «No us podeu imaginar el que significava, en aquells moments, venint de la Universitat, la topada amb un ambient clerical, com el que existia els anys vint i trenta, sobretot aguditzat amb el reaccionarisme que portà al món clerical espanyol la vinguda de la República: fou un moment d'un reaccionarisme ferotge, molt semblant al que sorgí després de la Guerra Civil amb la *crusada*; foren moments d'una intransigència i d'una intolerància enterament inconcebibles».⁹ No s'està tampoc de confessar que «dels estudis humanístics, l'única cosa» que recorda «amb plaer és la coneixença, a fons, del llatí i un cert vernís del grec; les altres coses no m'interessaven absolutament gens, perquè eren inefablement antiquades», i que «l'únic moment» que va fer «uns estudis força estimulants» fou en «passar a la Facultat de Filosofia», traslladada de Sarrià a Avigliana, perquè va «tenir la sort de tenir-hi uns quants professors que estaven força al dia».¹⁰ Els «teòlegs de San Remo», en canvi, eren «tan tancats» com els «ante-

7. En l'entrevista esmentada a la nota anterior, p. 12-13, Batllori confessa: «Antes de decidirme [a ingresar a la Companyia de Jesús] estuve dudando mucho. Cuando salí del colegio, dudaba. Fui entonces a la Universidad, donde estudié tres años. Había en mi personalidad intelectual, que entonces se estaba formando, un impulso más voluntarista que sentimental, que me condujo a aceptar unos valores religiosos como norma de vida».

8. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 34.

9. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 70.

10. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 70.

riors professors d'humanitats —amb la sola excepció [en aquests] del pare Josep M. d'Oleza».¹¹ Durant aquesta època difícil, Batllori tingué un esperó que donà sentit a la seva vocació d'erudit i que li omplí totes les hores que li quedaven buides (i les que treia del descans indispensable: ell mateix m'ha explicat que tenia costum de dormir als trens per no perdre temps en els seus desplaçaments per tot Itàlia): el pare Ignasi Casanovas, gran amic dels seus pares, s'enginyà perquè els superiors jesuïtes donessin permís al jove Batllori per poder aprofitar el seu exili per dur a terme un *iter italicum* a través de les biblioteques i els arxius a fi de completar els estudis que Casanovas havia iniciat «sobre los jesuitas de Cervera, investigando su itinerario cultural en Italia».¹²

Aquest apassionant *iter italicum*, que durà del 1932 al 1936,¹³ eixamplà encara més els horitzons del pare Batllori. Aviat s'adonà que podia aprofitar les seves eixides per recollir al mateix temps «tot allò que fes referència a la cultura catalana medieval, per tal de completar aquesta projecció de la cultura catalana que nosaltres no coneixíem gaire», proposta que el pare Casanovas acceptà de bon grat.¹⁴ Això el dugué a resseguir les petjades de Ramon Llull, de Ramon de Penyafort i d'Arnau de Vilanova i a descriure manuscrits desconeguts, des de l'edat mitjana fins al segle XVIII. Ja en aquest moment la bibliografia de Batllori, que havia començat el 1932 amb un treball ja imprès el 1928,¹⁵ pren una enorme embranzida i s'endinsa en temes que l'ocuparan durant tota la vida: textos catalans medievals, Ramon Llull i Arnau de Vilanova a Itàlia, i, sobretot, els jesuïtes expulsats del segle XVIII. No m'hi entretinc perquè Albert Hauf i Antoni Mestre se n'ocuparan d'una manera específica.

La Guerra Civil, a la qual ja he fet al·lusió, va capgirar de soca-rel tots aquests projectes i va representar un trauma des de molts punts de vista per a Batllori. El setembre de 1936, el pare Casanovas fou assassinat, víctima d'una «foguerada de follia»,¹⁶ i, com ha explicat amb discreció el pare Josep M. Benítez,

Batllori restà aïllat a Itàlia i veié com s'evaporava qualsevol possibilitat de publicar el material aplegat. I a la vegada van canviar per a ell les circumstàncies dins de la Companyia de Jesús. Els superiors del moment, espantats per la guerra civil, miraren des de llavors amb mals ulls l'orientació liberal i catalana de Batllori. Començà aleshores els seus estudis de teologia a

11. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 71.

12. Jesús GARCIA MARÍN, «Entrevista al padre Miguel Batllori», *Estudis Baleàrics*, núm. 29-30 (juny-setembre 1988), p. 10.

13. Cf. Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya...*, p. 137-138. Batllori m'ha confirmat que les seves recerques s'interromperen el 1936.

14. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 22.

15. «Una colección de ediciones de teatro antiguo español en la Biblioteca provincial y universitaria de Barcelona», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. VII (1923-1927 [1932]), p. 213-331 (en col·laboració amb el seu company de curs Carlos Claveria).

16. Miquel BATLLORI, *Balmes i Casanovas: Estudis biogràfics i doctrinals*, Barcelona, 1959, p. 192.

San Remo. Llavors fou pres d'una gran crisi existencial. Ell mateix ens la descriu d'una manera quasi poètica en què cal saber identificar els fets concrets als quals només al·ludeix. «Més abocat —ens diu— per temperament, si no a la iconoclàstia, sí a la revisió personal de les coses, dels homes i de llurs doctrines, per rebutjar-ne el que sempre tenen d'inútil, arribà un moment —1936— en què se m'imposà, com a condició necessària d'existència i de persistència, la crítica dels fets i de les idees més tost per abraçar el que tenen d'assimilable, pena de la vida. I fou llavors que, com un refugi, deixant momentàniament de banda les lectures nostres i de fora en què els homes de la meua generació ens educàrem, damunt els records grisos de velles lectures fragmentàries, just dictades per la curiositat o pel plaer juvenívols, se superposà la lectura metòdica i exhaustiva de tota l'obra dels grans autors nostrats: Jaume Balmes, Torras i Bages, Joan Maragall, principalment. Ells foren, «al bell mig del camí de nostra vida» el Virgili i la Beatriu que novament em feren brillejar la llum en la foscuria.»¹⁷ Una vegada més, la vitalitat intel·lectual de Batllori superava l'adversitat de les circumstàncies. De la crisi en sortí envigorit espiritualment, encara que la seva salut se'n ressentí.¹⁸

El pare Batllori repeteix sempre que va patir tant durant la guerra, que mai no n'ha volgut fer tema dels seus estudis històrics, i sóc testimoni privilegiat que en comprometre's a tirar endavant l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* posà com a condició *sine qua non* que la seva feina s'acabaria el 17 de juliol de 1936 i que de cap manera no tocaria els anys 1936-1939. Amb tot, va haver de pagar tribut al temps i, complint ordres del seu provincial, tot just acabada la guerra va haver de redactar un llibre circumstancial i mai no inclòs a les seves bibliografies, titulat *Los jesuitas en el Levante rojo: Cataluña y Valencia, 1936-1939*, publicat a Barcelona sense data (el 1942 segons una ressenya de la revista jesuítica *Razón y Fe*), amb el criptònim «E. A. s. i.», que segons Batllori mateix m'ha explicat algun cop vol dir «El Autor Societatis Iesu». Tampoc no m'hi entretinc perquè demà se n'ocuparà Hilari Raguer.¹⁹

En acabar els estudis eclesiaístics, Batllori, no integrat dins la política que duia la Companyia a Catalunya a partir del 1939 i fins i tot considerat algun cop «rèprobe» com Gracián,²⁰ fou destinat al Col·legi de Montisio a Mallorca, en una espècie d'exili daurat, en una època en què la llengua i la cultura catalanes eren perseguides arreu. Durant els seus anys mallorquins, d'una fecunditat extraordinària, el pare Batllori mantingué un contacte constant amb els intel·lectuals de

17. Miquel BATLLORI, *Balmes i Casanovas...*, p. 11-12 (transcrit sencer el text, que Benítez escurça entre claudàtors, i corregeixo alguna errada que s'ha esmunyit al llibre *Jesuïtes i Catalunya...*).

18. Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya...*, p. 138-139 (cf. també la p. 137). Batllori mateix explica a *De l'edat mitjana...*, p. 71: «Quan ve la guerra d'Espanya, la revolució i la *cruzada*, el reaccionarisme que hi havia en les Facultats de Teologia dels jesuïtes augmentà fins a un extrem enterament inaguantable. I fou aquest tancament intel·lectual i mental absolut, tant en l'ordre polític com en l'ordre teològic, el que provocà en mi una gran reacció».

19. El tema de la Guerra Civil i de la «revolució» a què donà lloc surt també amb discreció a l'«Ensayo biográfico» amb què Batllori inicià el volum d'Ignasi CASANOVAS, *Estéticas*, Barcelona, 1943, p. 211-216.

20. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 68.

l'illa, que saberen apreciar la seva agudesesa, el seu tarannà obert, la seva generositat i la seva increïble laboriositat. El 29 d'agost de 1943, per exemple, Miquel Ferrà, fins aleshores més addicte als caputxins que no als jesuïtes, escrivia a Hermínia Grau, muller d'Agustí Duran i Sanpere, fent-li la broma que estava «amb un peu dins la Companyia» —atès que la Biblioteca Pública de Palma, de la qual era director, es trobava dins el Col·legi mateix de Montisíon, essent com era l'antiga biblioteca dels jesuïtes— i que eren «els veïns més cordials que pugui imaginar-se. Ho hauria pensat? D'això n'és causa en bona part en Jordi Rubió que m'envià un deixeble seu, el P. Batllori, intel·ligentíssim, despert i juvenívol, amb qui hem fet una excel·lent amistat»,²¹ i el 13 de novembre del mateix any, Ferrà mateix, en assabentar Hermínia Grau de la mort del gran amic comú Guillem Forteza, arquitecte i polític, li deia: «El P. Batllori, de qui V. tindrà notícia, un jesuïta jove deixeble d'en Jordi [Rubió], d'una cultura, talent i sensibilitat exquisits, va confessar-lo i assistí fins als darrers moments».²²

L'estada del pare Batllori a Montisíon durà sis cursos, des de l'estiu de 1941 fins a l'estiu de 1947, al llarg dels quals hi ensenyà història, literatura i filosofia,²³ hi tractà amb «centenars d'estudiants» que encara avui «el recorden amb enyorança i amor»,²⁴ i es posà en relació amb els sectors més diversos de la societat mallorquina, en activitats culturals i activitats pastorals de tota mena. D'altra banda, aprofità totes les hores que li quedaven lliures per enllestir la seva tesi doctoral, per treballar incansablement en arxius i biblioteques de l'illa, per preparar múltiples estudis i edicions crítiques —sobre Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Balmes, Casanovas i, no cal dir-ho, els jesuïtes del segle XVIII i molts altres temes relacionats directament o indirectament amb Mallorca— i fins i tot per estimular una important miscel·lània de treballs sobre el Concili de Trento, apareguda en el butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, que constituí, alhora, l'inici de les seves investigacions sobre el segle XVI.²⁵

Batllori, però, no es retirà mai a la torre d'ivori de la seva cambra, sinó que va intervenir activament en les vetllades literàries de can Massot, al carrer del Palau, i de can Colom, al carrer de Sanglada, i protegí l'anomenada Acadèmia d'Història de Mallorca o Acadèmia Mallorquina, de la Congregació Mariana del carrer de Savellà, per la qual passaren Jaume Vidal i Alcover i Josep M. Llompart. I encara li sobrà temps per posar-se al davant de la delegació mallorquina de la Comissió Abat Oliba, encarregada d'organitzar les Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat l'abril de 1947 i per preparar una antologia titulada *Montserrat: Homenatge dels poetes mallorquins*, a la qual adjuntà un «Pròleg que podria ésser epíleg», a banda d'altres iniciatives que li costaren disgustos amb la censura, que arribà a prohibir la publicació d'un pro-

21. Carta citada al meu llibre *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona, 1993, p. 181.

22. *Ibid.*, p. 182.

23. I religió, geografia, grec, llatí i alemany, a part de «redactar la història de la casa» i dirigir la revista *Montisíon*, segons Bartomeu TORRES GOST, «El P. Miquel Batllori i Costa i Llobera: Recordança», *Estudis Baleàrics*, núm. 29-30 (juny-setembre 1988), p. 181 (tingueu present l'article sencer, p. 181-189).

24. *Ibid.*, p. 181.

25. Cf. Miquel DURAN PASTOR, «El P. Batllori i la Societat Arqueològica Lul·liana», *Estudis Baleàrics*, núm. 29-30 (juny-setembre 1988), p. 193-194.

grama amb diverses xilografies montserratines de l'antiga impremta Guasp, acompanyat d'un breu text en català. Més encara, va fer traduccions de poesia —que destruï en deixar l'illa— i estudià amb profunditat l'obra de Miquel Costa i Llobera.²⁶

A final del 1947, el pare Batllori tornà definitivament a Itàlia, després que quedés sortosament «descartada una destinació mai no concretada en ferm de passar a Bombai com a professor d'història europea».²⁷ El general dels jesuïtes, pare Janssens, el cridà a l'Institut Històric de la Companyia de Jesús, a la Via dei Penitenzieri de Roma, on resideix encara actualment durant una part de l'any, i inicià una projecció internacional com a director de la revista d'història jesuítica *Archivum Historicum Societatis Iesu* —convé precisar que Batllori no ha estat mai arxiver de la Companyia de Jesús a Roma, com s'ha dit més d'un cop a causa de males interpretacions—, a partir del 1951; com a director de l'Institut Històric de la Companyia de Jesús (de 1954 a 1957), i com a professor (des del 1952) i com a catedràtic (des del 1955 fins a la seva jubilació el 1980) d'història moderna (i durant alguns anys també d'història d'Amèrica) a la Facultat d'Història Eclesiàstica de la Universitat Gregoriana de Roma, dirigida igualment pels jesuïtes. D'aleshores ençà dugué a terme —com ja he insinuat— una activitat frenètica arreu d'Europa i d'Amèrica, amb conferències, cursets i sobretot amb l'assistència a múltiples congressos i reunions, cosa que el portà a ésser membre de la directiva del Comitè Internacional de Ciències Històriques i a ocupar càrrecs en institucions molt diverses.

Aquesta etapa romana, alternada, segons els moments i les circumstàncies, amb estades a Barcelona —on és membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans i de l'Acadèmia de Bones Lletres—, a València, a Madrid —on és numerari de l'Acadèmia de la Història des del 1957—, a Palma —on és membre d'honor de la Societat Arqueològica Lul·liana—, a Montserrat i a altres indrets, i complementada amb alguns llargs viatges per Amèrica, ha resultat decisiva en la tasca intel·lectual del pare Batllori. No solament hi ha aprofundit els seus temes de sempre, sinó que hi ha treballat a fons altres aspectes relacionats sovint amb la Companyia de Jesús, tot i que ell s'ha esforçat per donar-los una orientació de tipus més general:²⁸ l'humanisme i el Renaixement, la Reforma i la Contrareforma —amb una especial atenció per la família Borja—, els jesuïtes des de sant Ignasi fins al Concili Vaticà II —subtítol del llibre *Cultura e finanze* (Roma,

26. Sobre totes aquestes i altres activitats del pare Batllori, vegeu els meus llibres *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona, 1978; *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona, 1993; *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona, 1996, i *Escriptors i erudits contemporanis*, Barcelona, 1996. Per a l'Acadèmia de la Congregació, vegeu Climent GARAU ARBONA, «El pare Miquel Batllori a Mallorca en temps de la resistència», *Lluc*, núm. 781 (juliol-agost 1994), p. 17-18 i Miquel FERRER FLÓREZ, «Entorn juvenil de Jaume Vidal Alcover», *Lluc*, núm. 786 (maig-juny 1995), p. 34-39. Vegeu encara Fausto ROLDAN SIERRA, «Bibliografia balear del P. Batllori», *Estudis Baleàrics*, núm. 29-30 (juny-setembre 1988), p. 195-212.

27. Josep M. BENÍTEZ, «La trajectòria vital i intel·lectual del pare Batllori», a *Jesuïtes i Catalunya...* p. 139.

28. Batllori no està content que es digui, «com feia Joan Fuster» que per a ell «la història de la cultura és la història dels jesuïtes. De fet, no és així. Els jesuïtes no existien a l'època de Ramon Llull i Arnau de Vilanova, de Bernat Metge i de l'Humanisme català» (Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...* p. 83).

1983) —, la figura singular de Baltasar Gracián i el Barroc, els jesuïtes i la independència de l'Amèrica espanyola, les relacions Església-Estat durant la Segona República espanyola...

Ja he parlat de la dispersió envejable del pare Batllori. Ell mateix recorda que per a Gracián «el mayor placer es un libro nuevo cada día» i posa en relleu que «aquesta frase resulta d'una modernitat extraordinària, una mica al contrari del lema de l'escola dels jesuïtes: *non multa, sed multum* (no moltes coses, sinó molt profundament)». ²⁹ I podríem dir en honor seu que ell sí que ha fet *multum i multa*: ho ha fet tot profundament, tant si es tractava d'un article de diari com d'una nota bibliogràfica, i al mateix temps ha escrit tant i sobre tantes coses que, sense conèixer-lo de prop, sembla gairebé impossible. Amb la seva dedicació indefallent ha obert camí per a noves recerques, ha remogut arxius inexplorats, ha indicat pistes desconegudes. Ha dut a terme un treball immens, arreu del món, aprofitant tots els moments i traient profit de tot. Ha estat un historiador universal en tota l'extensió de la paraula i ahora ha estat un ambaixador de la cultura catalana a tot arreu, amb una fidelitat insubornable i una decisió a prova de qualsevol contratemps. I la seva fidelitat a la cultura catalana arriba també a la llengua, per la qual té una cura especial, d'origen noucentista, poc freqüent en els historiadors i els erudits. Els dinou volums en curs de publicació de les seves *Obres completes* —degudes a la tossuderia d'Eliseu Climent i a la dedicació d'Eulàlia Duran i de Josep Solervicens—, que van de l'edat mitjana al segle xx, demostren prou que no dic cap mentida, ni exagero ni poc ni molt.

No és perquè sí, doncs, que el pare Batllori ha rebut el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes —entremig de molts i molts altres premis—; ni és perquè sí que ha estat investit doctor *honoris causa* de la Universitat de València, de la Facultat de Teologia de Catalunya, de la Universitat de les Illes Balears i de la Universitat Nacional d'Educació a Distància; ni és perquè sí que ha estat objecte de miscel·lànies d'homenatge a Roma, a Barcelona i a Mallorca, ³⁰ com a reconeixement per una tasca extensa i intensa i per un mestratge que continua exercint amb entusiasme i amb bonhomia. Ni és perquè sí que avui la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, a la qual s'adhereix per mitjà meu la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial d'aquest mateix Institut, ha volgut organitzar aquestes jornades sobre l'obra del pare Miquel Batllori.

Només vull desitjar, abans de cloure aquesta ràpida presentació, que el pare Batllori trobi continuadors eficients, que acabin les grans empreses que ell no ha pogut enllestir del tot fins ara, especialment l'epistolari dels Borja —que en bona part té transcrit i anotat—, la genealogia dels Borja —en la qual va començar a treballar fa anys amb Lluís Cerveró i que es troba en un estadi avançat— i la documentació sobre la cultura dels jesuïtes del segle xviii, a partir de la qual ha publicat mitja dotzena de volums magnífics, seguint l'empremta del pare Ignasi Casanovas.

Pare Batllori, *ad multos annos* i moltes gràcies pel vostre exemple, per la vostra ajuda, per la vostra manera de ser i per la vostra contribució a la història de la cultura europea i a la història de la cultura catalana a Europa.

29. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana...*, p. 81.

30. Vegeu-ne la referència exacta a Eduard RIPOLL PERELLÓ, *Bibliografia selecta del R. P. Miquel Batllori i Munné, S. I.*, Madrid, 1993.

Al llarg dels vint, trenta darrers anys, el pare Batllori ha anat construint, de manera ordenada i successiva, una imatge d'ell mateix a través, primer, d'un llibre, la *Galeria de personatges*,¹ segon, d'una sèrie d'entrevistes que, per entendre'ns, podríem qualificar d'autor, i, finalment, d'un seminari que, el 1992, va dictar a la Càtedra Ferrater Mora, de la Universitat de Girona, i que, dos anys després, va ser recollit en volum per la casa Eumo, de Vic.² La *Galeria*, que va de Croce i Menéndez Pidal a Jaume Vicens Vives, és un recull perfectament organitzat de pròlegs, necrologies i conferències sobre alguns dels seus mestres i amics. Pel que sé, la primera entrevista d'autor, la va publicar Baltasar Porcel a les planes de *Serra d'Or* i, posteriorment, la va incorporar en un dels seus llibres testimonials més vius, els *Grans catalans d'ara*.³ I el seminari fet a la Universitat de Girona constitueix una impagable autobiografia intel·lectual, precisa i fascinant, plena, alhora, d'afirmacions, d'interrogants i de suggeriments. Tot plegat forma un corpus imprescindible per a l'estudi de la seva figura, que, de tota manera, si hem de ser fidels al que ens ha ensenyat, cal contrastar amb les fonts documentals pertinents. En aquestes notes, intentaré de fer un primer assaig de «síntesi», ni que sigui limitat pel poc temps de què dispo i per la lògica manca de documentació epistolar. Acadèmica. O pròpiament religiosa.

En principi, la imatge dissenyada pel pare Batllori gira al voltant de tres punts: la formació, la justificació del que ell qualifica de dispersió intel·lectual, més ben dit, de la diversitat dels seus centres d'interès i, per tant, de treball i les seves idees motor. O el seu mètode. Primer punt: la formació. Deixant de banda el paper de la família i de la Companyia de Jesús, tots dos, molt importants, el jove Batllori es va formar com Déu mana: amb un peu al carrer i amb l'altre a la

1. Miquel BATLLORI, *Galeria de personatges: De Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*, Barcelona, Vicens-Vives, 1975. (Sèrie «Assaigs», vol. 5).

2. Miquel BATLLORI, *De l'edat mitjana als temps moderns i contemporanis: Cinc converses sobre els meus escrits*, edició a cura de Carla Carreras, Vic, Eumo: Universitat de Girona, Estudis Universitaris de Vic, 1994. («Biblioteca Universitària: Pensament Contemporani», vol. 3).

3. Baltasar PORCEL, «Miquel Batllori o l'erudició humanística», a *Grans catalans d'ara*, Barcelona, Destino, 1972, p. 258-273.

universitat, vull dir, va saber fondre els interessos més vius de l'actualitat cultural del carrer i de l'activitat pròpia del món acadèmic. Al carrer, el jove Batllori va viure, malgrat la repressió primoriverista, un dels moments més brillants de la dialèctica ordre-aventura, més exactament, de la lluita entre la voluntat d'assolir una poesia «pura» i el doble procés de ruptura i recerca impulsat per les avantguardes, lluita que, en conjunt, suposa una reacció contra les normes rígides del nou-cents, però que, ben mirat, no en són sinó una conseqüència, en alguns casos, fins i tot diria que fatal.

Pel que fa a la literatura, el pare Batllori va optar sense dubtes per la fracció de l'ordre. De la poesia «pura». Així, per ell, com per molts dels seus col·legues universitaris, Verdaguer i Maragall, que havien nodrit la seva infantesa, i fins Costa i Llobera, a qui s'acusava de «retòric», eren valors desacreditats (*Galeria*, p. 143-144 i 207). I, per contra, els «indiscutibles» eren Guerau, López i Picó i Riba: «anàvem plens d'entusiasme per la *Invocació secular* de López i Picó, les *Sàtires* de Guerau de Liost i les *Estances* de Carles Riba» (*Galeria*, p. 171). Als quals, malgrat no participar en l'aventura de la poesia «pura» (*Galeria*, p. 105), afegeix Sagarra: «els anys d'estudiant, tot d'una que apareixia un seu volum de poemes —recordo expressament les *Cançons de totes les hores*, el 1925— o el compràvem de seguida o ens el passàvem delerosament» (*Galeria*, p. 101). Per això, molts anys després, amb motiu de la doble commemoració maragalliana, la del naixement i la de la mort, es va doldre que, a la vellesa, alguns poetes «purs» reneguessin dels seus principis (*Galeria*, p. 206):

Als homes de la meva generació, la que veié, encara adolescent, el triomf de la poesia pura a tot Europa, i molt particularment a Catalunya, el refinament i l'actualització de la nostra lírica amb Guerau de Liost, López-Picó i Carles Riba, ens dol de veure que els mestres reneuguin llurs posicions, aquelles que llavors eren d'avançada i de combat. Però admetem que el poeta hagi sentit alguna vegada la necessitat de donar lliure sortida als sentiments massa temps represos: tal és el sentit de *Salvatge cor* de Riba i de *Maremàgnum* de Jorge Guillén. Cal reconèixer que la poesia alambinada i de minoria no satisfà ni els mateixos poetes ni llurs pobles. Els uns i l'altre [sic] necessiten també una poesia més humana i més accessible, fins i tot a desgrat de perdre quelcom de la seva puresa.

Aquestes lectures literàries, però, el jove Batllori les va compartir amb d'altres de més generals i, a la llarga, més rendibles per al seu futur comerç de pensador i d'investigador. En efecte: en el seminari de la Universitat de Girona va posar èmfasi en tres descobertes d'aquests anys: Erasme, Gracián i el Barroc. De fet, les tres tenen una font comuna: Eugeni d'Ors, per qui, segons diu, la seva generació, malgrat rebutjar-lo de boca, sentia una gran «fascinació» (*De l'edat mitjana*, p. 75). «Nosaltres», diu, «no parlàvem mai bé d'Eugeni d'Ors, perquè això llavors no es portava: Ors era considerat, per molta gent, un traïdor que s'havia passat amb armes i bagatge a Madrid; no en parlàvem bé, però llegíem encara les seves obres». I afegeix: «la nostra generació, vulgues no vulgues, ha rebut sempre, sobretot a

Catalunya, una gran empremta d'Eugeni d'Ors, tant del *Glossari* —que llegíem en les edicions que se n'havien fet en forma de llibres—, com de les obres que començà d'escriure a Madrid» (*De l'edat mitjana*, p. 66). Ara: les dues darreres, a la vegada, són fruit de la fervorosa recuperació de l'art barroc i, més exactament, de la poesia i, en especial, de Góngora, duta a terme, entre d'altres, per T. S. Eliot i per Dámaso Alonso i que, en terres catalanes, va deixar marca en Guillem Díaz-Plaja i, sobretot, en Rosselló i Pòrcel i Salvador Espriu, que, com el pare Batllori, va posar Gracián entre els seus grans referents.⁴ Pel que fa a Erasme, l'interès li prové, no del famós estudi de Bataillon (1937), sinó de la lectura d'una traducció clàssica espanyola de l'*Enchiridion*, publicada l'any 1932 per Dámaso Alonso, de la figura de Joan Lluís Vives i, especialment, de la forta impregnació humanística del país. Un dels seus mestres, per exemple, «sentia una admiració una mica exagerada per Erasme, fins al punt d'afirmar que, després de Ciceró, l'únic que havia escrit en llatí clàssic era ell» (*De l'edat mitjana*, p. 41). Per la seva banda, Gracián, rescatat en termes literaris per Azorín, constituïa una de les lectures habituals del carrer: «l'últim cop de mar, l'última ressaca de Gracián, no com un subjecte d'estudi per part de la història literària, sinó com un autor de lectura, s'esdevingué els anys vint: nosaltres, els estudiants, llegíem Gracián com devoràvem Baroja, Ortega y Gasset o Eugeni d'Ors» (*De l'edat mitjana*, p. 64). I, finalment, la lectura d'un dels llibres de l'Ors, *Lo barroco*, li va produir una gran «impressió». La idea del barroc, com a final ineluctable de cada període històric, «provinent d'un pensador de gran volada, em va impactar molt». I li va obrir, com a historiador, un munt d'interrogants, que ha intentat de contestar al llarg de tota la vida (*De l'edat mitjana*, p. 66-68).

Altrament, els anys vint, la vida acadèmica de Barcelona girava al voltant de dues o tres grans institucions, que, al mateix temps, rivalitzaven entre si i es complementaven: la Universitat, que es recuperava a poc a poc del col·lapse sofert en el tombant de segle, l'Institut d'Estudis Catalans i un projecte emergent, el de la Biblioteca Balmes, desenquadrant de mala manera el 1936 i fins ara, que jo sàpiga, no massa valorat com a tal. La Facultat de Lletres, després de moltes anades i vingudes, comptava, ja, amb el quadre d'estudis complet, fora dels de doctorat, retinguts encara en exclusiva per la de Madrid. I, alhora, comptava, al costat de professors molt grisos, mers funcionaris, amb d'altres d'una positiva envergadura, com Antoni Rubió i Lluch, aleshores en ple declivi (*Galeria*, p. 137-139; *De l'edat mitjana*, p. 13), Pere Bosch i Gimpera, Antonio de la Torre, Lluís Segalà, Joaquim Balcells, Jordi Rubió i Balaguer, etc. Per la seva banda, el *holding* de l'Institut, tot i treballar sota la pressió primoriverista, no sols complia amb rigor les quotes de feina que li eren pròpies, sinó que, a més, tenia una àmplia àrea d'influència que incloïa les societats filials, com la de Filosofia, la Biblioteca de Catalunya, tot just inaugurada el 1914, i una mena d'universitat paral·lela, els Estudis Universitaris Catalans. Finalment, la Biblioteca Balmes, fundada el 1923 per Ignasi Casanovas, constituïa el punt de partida d'un possible institut superior de cultura religiosa, a l'estil de l'Institut Catòlic de París, i, al capdavall, d'u-

4. Cf. Salvador ESPRIU, *Evocació de Rosselló-Pòrcel i altres notes*, Barcelona, Joaquim Horta, 1957, p. 117.

na possible futura universitat catòlica, a l'estil del Sacro Cuore, de Milà.⁵ I, amb aquests objectius com a horitzó, organitzava, per oposició al liberalisme i al laïcisme de l'Institut d'Estudis Catalans, cicles de conferències, concedia beques per ampliar estudis a l'estranger, com, per exemple, la concedida a Ramon Aramon per estudiar lingüística a Leipzig, i desenrotllava una positiva política de publicacions, si més no, en dos sentits: l'històric, a través d'una revista, l'*Analecta Sacra Tarraconensia*, i d'una col·lecció de monografies, la «Biblioteca Històrica»,⁶ i el filològic, a través de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura.⁷ Pel que fa a la incidència de la resta d'institucions, com la Reial Acadèmia de Bones Lletres o els Jocs Florals, arreglades, totes dues, en les posicions més rígides del vuit-cents, era molt limitada, si no nul·la. Dins aquest panorama, el jove Batllori va formar-se i va iniciar les seves primeres recerques a la universitat i, per a determinades matèries i com a complement, a la Biblioteca de Catalunya i a la Biblioteca Balmes. Així, potser per refermar, alhora, la catalanitat⁸ i les arrels acadèmiques no religioses, remarca amb èmfasi el paper decisiu que, per a ell, va tenir la universitat: «jo seria molt diferent si no hagués passat aquells tres anys en aquella universitat, tant pels professors que vaig tenir-hi com pels companys» (*De l'edat mitjana*, p. 19). I, sobretot, remarca dos mestres: Antonio de la Torre i Jordi Rubió, «l'un», diu, «en la investigació històrica, i l'altre en la cultural. La Torre em va ensenyar el mètode exacte, precís, exigent, tant en l'ordre arxivístic com en el bibliogràfic, i la por a les generalitzacions. El doctor Rubió em va ensenyar la possibilitat d'una ampliació de les visions, d'una internacionalització dels problemes de tipus cultural i una gran reserva i una gran prudència per a no pensar que constantment s'arriba a una solució certa i definitiva. Va ser el professor que ens va ensenyar una problemàtica» (*Grans catalans*, p. 263). Ara: la cultura específicament catalana, no la va aprendre, com alguns dels seus companys de generació, Aramon sense anar més lluny, als Estudis Universitaris Catalans,⁹ sinó que la va aprendre pel seu compte a casa seva. O, gràcies al doctor Rubió, a la Biblioteca de Catalunya (*De l'edat mitjana*,

5. No hi ha cap estudi específic sobre la «Biblioteca Balmes»; provisòriament, cf. Miquel BATLLORI, «Ensayo biográfico», a Ignasi CASANOVAS, *Obras*, vol. *Estéticas*, Barcelona, Balmes, 1943, p. 122-196.

6. La «Biblioteca Històrica» consta de tres sèries, que sumen un total de vint-i-tres volums, entre aquests, els tres de la biografia de Balmes i els tres sobre Finestres, tots ells, obra del pare Casanovas, i els quatre sobre Shakespeare, d'Alfons Par. A més, fora de sèrie, la «Biblioteca Balmes» va publicar les obres completes del filòsof de Vic i les del bisbe Torras i Bages.

7. No hi ha tampoc cap estudi sobre l'Oficina, que va aplegar al seu voltant, a més de dos jesuïtes, Josep Calveras i Josep M. d'Oleza, bona part dels dissidents de l'Institut d'Estudis Catalans: el grup de becats per la Diputació de Prat de la Riba (P. Barnils, A. Griera, M. de Montoliu), el grup de la «Biblioteca Catalana» (R. Miquel i Planas, A. Par) i, a partir del 1929, la gent del DCVB i, més en concret, F. de B. Moll. Cf., provisòriament, «L'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura», AORLL, I (1928), p. 1-6; F. de B. MOLL, *Els meus primers trenta anys (1903-1934)*, Mallorca, Moll, 1970, p. 204-210.

8. Cal remarcar que el pare Batllori, malgrat residir a Roma i moure's en ambients internacionals, ha posat sempre molta cura a subratllar la seva catalanitat; cf., per exemple, Miquel BATLLORI, *Galeria*, p. 214.

9. El pare Batllori justifica la seva no-assistència als Estudis Universitaris Catalans per raons de temps (cf. Jesús GARCIA MARIN, *Estudis Baleàrics*, vol. VI, núm. 29-30 [1988], p. 12).

p. 13-14 i 20). «La Sala Cervàntica fou, per a nosaltres, com un apèndix de la Universitat, perquè el que no se'ns ensenyava allà, ho apreníem en aquesta sala de la Biblioteca de Catalunya» (*De l'edat mitjana*, p. 14). Als dos grans mestres de la universitat, n'afegeix, per raons religioses i familiars, un tercer, el pare Ignasi Casanovas, de qui, penso, va heretar l'interès per l'estètica,¹⁰ una manera de fer i uns camps concrets de treball (*Grans catalans*, p. 263; *De l'edat mitjana*, p. 117). D'aquí que, les primeres investigacions, fruit, en principi, de les classes de la facultat o dels contactes amb el pare Casanovas, les publicués, d'una banda, a les planes del *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya* i, de l'altra, a les de l'*Analecta Sacra Tarraconensia* i de l'*Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*. I que, els primers llibres sortissin a la «Biblioteca Balmes», quan aquesta havia estat, ja, desguassada i s'havia convertit en una innòcua «Balmesiana».¹¹

Segon punt: la dispersió. El pare Batllori sol insistir en la seva gran diversitat d'interessos i, per tant, en la «dispersió cronològica i temàtica» de la seva obra. I intenta, si no d'excusar-se, de justificar-la (*De l'edat mitjana*, p. 24 i 111). Segons ell, com hem vist, la major part dels interessos provenen dels anys universitaris. I, a la vegada, dels contactes amb la Biblioteca Balmes i, més en concret, amb el pare Casanovas. Així, com a català, s'ha dedicat a l'estudi de l'edat mitjana. I, com a membre de la Companyia de Jesús, als temps moderns. «Tots els meus treballs», va dir a Baltasar Porcel, tot comentant Pierre Ménard, «giren entorn de Catalunya i dels jesuïtes, i jo crec que, realment, aquesta dispersió aparent que existeix en la meva obra es cabdella en aquesta doble problemàtica. Com a català, sóc essencialment medievalista, i com a jesuïta historiador de l'Orde sóc modernista» (*Grans catalans*, p. 265). Ara: «la moderna historiografia, i no solament l'alemanya, tendeix cada vegada més a no considerar l'Edat mitjana fins al segle xv, sinó a presentar el període de Felip el Bell i del papa Bonifaci VIII com el traspàs de l'Edat mitjana al món modern». I, amb aquest plantejament, Llull i Vilanova, els dos autors catalans més antics sobre els quals ha treballat, es trobarien just a les portes de l'edat moderna. Per això, en el fons, «no em poden dir medievalista, sinó que la meva historiografia abraça el món modern des dels

10. Sobre el seu interès per l'estètica, cf. també *Estudis Baleàrics*, vol. vi, núm. 29-30 (1988), p. 9.

11. Algun dia caldrà analitzar a fons la crisi espiritual produïda per la Guerra Civil espanyola, que va coincidir amb la dels estudis de teologia i que va condicionar moltes de les seves actituds posteriors, les historiogràfiques incloses (cf., més endavant, p. 30): «més abocat, per temperament, si no a la iconoclàstia, sí a la revisió personal de les coses, dels homes i de llurs doctrines, per rebutjar-ne el que sempre tenen d'inútil, arribà un moment —el 1936—, en què se m'imposà, com a condició necessària d'existència i de persistència, la crítica dels fets i de les idees més tost per a abraçar el que tenen d'assimilable, pena de la vida. I fou llavors que, com un refugi, deixant momentàniament de banda les lectures nostres i de fora en què els homes de la meva generació ens educàrem, damunt els records grisos de velles lectures fragmentàries, just dictades per la curiositat o pel plaer juvenívols, se superposà la lectura metòdica i exhaustiva de tota l'obra dels grans autors nostrats: Jaume Balmes, Torras i Bages, Joan Maragall, principalment. Ells foren, "al bell mig del camí de nostra vida", el Virgili i la Beatriu que novament em feren brillejar la llum en la foscuria», (*Balmes i Casanovas*, Barcelona, Balmes, 1959, p. 12-13; el pare BENÍTEZ I RIERA té, segons diu, recollits alguns testimoniatges de la crisi, cf. *Miscel·lània entorn de l'obra del pare Miquel Batllori*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, p. 16, n. 8).

seus inicis fins als nostres dies» (*Grans catalans*, p. 265-266). En conjunt, la diversitat o dispersió, la justifica per raons estrictament autobiogràfiques (*De l'edat mitjana*, p. 111). L'interès per la cultura catalana, per exemple, és fruit d'una reacció, no sé si de rebel·lia o de mera justícia, contra l'ambient de marginació, més, de prohibició de la dictadura primoriverista (*De l'edat mitjana*, p. 12 i 20). I, pel que fa a Lull, Arnau de Vilanova i el primer humanisme, del mestratge directe o indirecte dels dos Rubió i de Nicolau, especialment, de Jordi Rubió. Dos: l'expulsió dels jesuïtes decretada per la República el 1932, l'exili forçós a Itàlia i un determinat encàrrec del pare Casanovas el van dur a estudiar l'expulsió del 1737 i, al capdavant, a identificar-se, en certa mesura, amb la sort italiana dels jesuïtes il·lustrats. I, per altra banda, a estudiar, a propòsit del cardenal Vidal i Barraquer, les relacions Església-Estat durant la Segona República. Tres: l'interès pels Borja neix de la fascinació que sent per la figura humana i religiosa de sant Francesc i d'uns possibles lligams familiars, després no confirmats (*De l'edat mitjana*, p. 51). Quatre: la identificació amb Gracián no solament prové de les lectures d'universitari, sinó també del fet de formar part de la Companyia i de mantenir amb ella unes certes actituds crítiques: «jo era considerat com una espècie de rèprobe que seguia les passes de Gracián» (*De l'edat mitjana*, p. 68). Cinc: els estudis sobre Balma i Miquel Costa i Llobera, més episòdics, procedeixen, alhora, d'un dels seus mestres, el pare Casanovas, editor del primer i amic del segon, i de motius estrictament personals: l'amistat de la família amb els propietaris del prat de Dalt, on el filòsof vigatà va escriure *El criterio* (*De l'edat mitjana*, p. 111-112 i 115), i la llarga estada a Mallorca els anys de la immediata postguerra i, més en concret, l'amistat amb els socis de l'Escola Mallorquina i amb la germana del poeta, etc.¹² Per contra, per raons també personals, no ha tocat mai dos temes, per a ell, cremants: la Inquisició i la Guerra Civil. «M'he vantat sempre», va dir en una ocasió, «de no haver volgut tractar mai dos importants temes històrics: la Inquisició espanyola, perquè em repugna, i la *Guerra Incivil* espanyola, perquè l'he soferta molt, bé que des d'enfora». D'aquí que, continua, «quan em demanaren que dirigís l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, vaig posar la condició d'aturar-me el 18 de juliol de 1936» (*De l'edat mitjana*, p. 110).¹³ Fidel a aquests estímuls interiors, el pare Batllori ha estudiat la construcció d'una cultura europea, just des del moment en què apareix la idea, és a dir, quan «s'ha passat del sentit de la Cristiandat al món laic, bé que ni anticristià ni acristià» i, per tant, quan s'ha produït, «en el camp del pensament, de la filosofia i de la política, una diversificació entre la teologia i la filosofia, i entre la política i l'Església» (*De l'edat mitjana*, p. 44). I, sobretot, els seus grans moments de mutació o de transició: l'humanisme i el Renaixement o el Barroc, la Il·lustració i la Segona República espanyola. Altrament, dins els

12. Cf., per exemple, Jesús GARCÍA MARÍN, *Estudis Baleàrics*, vol. VI, núm. 29-30 (1988), p. 16-17; Miquel BATLLORI, *De l'Edat Mitjana*, p. 116-117.

13. Tanmateix, per indicació dels seus superiors, va haver de compondre un estudi sobre *Los jesuitas en el Levante rojo: Cataluña y Valencia, 1936-1939* (Barcelona, Imp. Revista Ibérica, s. a.), que va signar amb les lletres «E. A. S. I.» [«El Autor, S. I.»]. I, fa pocs anys, va concedir una llarga entrevista sobre els Reis Catòlics a Annibale VASILE (*La Vanguardia*, 7 d'abril de 1992), en la qual va donar el seu parer sobre la Inquisició i l'expulsió dels jueus.

iniciis o dins els moments de mutació, els personatges més significatius, però, al mateix temps, més conflictius. O, almenys, més crítics, per entendre'ns, amb el sistema. Per exemple, personatges com Ramon Llull. O Arnau de Vilanova. La família dels Borja. Erasme i Lluís Vives. Gracián. Els jesuïtes expulsats per la monarquia de Carles III i, en especial, Esteban de Arteaga. Balmes. I el cardenal Vidal i Barraquer.

Tercer i darrer punt: les idees motor. El mètode. Crec que l'estructura de la *Galeria de personatges*, un recull, a la vegada, unitari i miscel·lani, pot constituir una bona taula d'operacions per analitzar el sentit global de l'obra del pare Batllori. En la introducció, sense anar més lluny, diu que «la historiografia del Vuit-cents prové de la del segle XVIII, o com a continuació-superaçió o com a reacció dialèctica» (*Galeria*, p. VIII). I que, amb els noms que figuren en el subtítol, Croce i Vicens Vives, ha volgut remarcar, no els límits anecdòtics, sinó els de tota la historiografia contemporània: «entre l'un i l'altre es desenvolupen totes les escoles historiogràfiques que han anat sorgint a Europa de mitjan segle XIX a mitjan segle XX» (*Galeria*, p. VIII). Així, el recull, el comença amb un estudi sobre els amics catalans d'un il·lustrat valencià, Don Gregori Maians. I consta de quatre seccions. La primera sobre «Idealisme i crítica», o sigui, sobre Croce i Menéndez Pidal; la darrera sobre els camins «Vers la història total» (Ignasi Casanovas, Federico Chabot, Jaume Vicens Vives). I, entre l'una i l'altra, dues seccions, en principi, més lliures o, almenys, amb retolacions no programàtiques: «Història i cultura» (Torras i Bages, Marañón, etc.) i «Semblances paral·leles», a la manera, ni que només sigui per entendre'ns, de Plutarc (Albareda-Vidal i Barraquer, Rubió i Lluch-Ramon d'Abadal, etc.). Dins aquest panorama, el pare Batllori, tot i no admetre les crítiques de Vicens a Croce (*Galeria*, p. VIII) i subratllar amb èmfasi la coneixença personal del filòsof i la seva família (*Galeria*, p. 37-38), s'arreglera amb els titulars de la darrera opció, la de la «història total». Per ell, cal distingir la filosofia de la història, per definició, merament especulativa, i la història pròpiament dita, que és la «ciència positiva dels fets i les idees dels homes, en la seva immediata i roma concatenació causal» (*Galeria*, p. 96). Ara: la història, d'una banda, és molt complexa. I, de l'altra, no és ni acumulació erudita ni simple crònica, sinó que implica interpretació i, per tant, valoració. En efecte: «la història com a ciència és una reconstrucció de la història com a passat», diu a Baltasar Porcel. «I suposat que la vida és molt complexa, la història ha d'ésser complexa. Per tant, una història que agafi només una faceta de la vida serà una història incompleta: ni la història política, ni la religiosa, ni l'econòmica, ni la cultural no és la veritable història, per tal com cada una d'elles veu parcialment el devenir humà» (*Grans catalans*, p. 269). Altrament, «todo trabajo histórico, que no sea mero acopio documental», diu en aplegar els seus estudis sobre el segle XVIII, «supone una valoración. Y toda valoración presupone una escala de valores. Y esa escala no es la misma —ni puede, ni debe serlo— en cada decenio». De fet, «de 1930 a 1965, toda la historiografía europea, así la política como la cultural, ha seguido el mismo ritmo que la historia de Europa: del sueño romántico que aún pervivía en la historia nacional, la despertó bruscamente —brutalmente— la historia nacionalista basada en los mitos, para intentar luego una nueva interpretación del pasado desde un presente nuevo, en el que la geografía vence a la historia, la sociedad intenta vencer al hombre, y Europa se es-

fuerza por aunar a los Pueblos por encima de los Estados. Entre tanto persisten otras palabras con mayúscula, que los historiadores de tres decenios más adelante dirán si son historia, realidad o mito». I afegeix que, en els estudis aplegats, «se reflejan aquellos tres estadios y aquellos tres estados historiográficos. Ello le permite creer —no sin dejos de duda— que ha intentado pasar de la erudición y la crónica a la historia. Y, además, el lector podrá comprobar que el primer estadio y el tercero se le han convertido en vivencias, mientras el segundo fue sólo apenas una etapa de transición».¹⁴ A propòsit del pare Albareda, insisteix en aquestes idees. «La certesa falla», adverteix, quan s'han de preferir «unes fonts sobre les altres». Amb la seva acumulació, «arribem a una aproximació a la història com una sèrie de fets esdevinguts, no pas com a relació i reconstrucció dels mateixos fets». Per això «hom podria fer tota una sèrie de vides paral·leles —i no al·ludeixo pas a Plutarc— d'un mateix personatge, des de la seva naixença fins a la seva mort, segons els documents que prenguéssim per base en cada pas determinant de la seva vida: tot dependria de l'avaluació que hom fes de cadascuna font; i clares vegades podríem arribar a una completa certesa». I per això deia al pare Albareda, massa procliu a la lletra escrita dels documents, que, a les seves classes, explicava «als alumnes que el fruit principal d'un curs de recerca monogràfica era de crear un sanítós agnosticisme crític». «L'impuls del veritable historiador és fer història construïda, harmònica i sintètica» (*Galeria*, p. 133-134). D'aquí que oposi el mètode de don Antonio de la Torre, un dels seus mestres universitaris, al de Vicens Vives (*Galeria*, p. 242), que sintetitza i supera la història analítica i l'optimisme del vuit-cents (*Galeria*, p. 243). Les «reconstruccions», però, no s'esgoten en elles mateixes, sinó que estan sempre obertes a la rectificació. O a l'ampliació. «Quan hom estudia cada vegada més intensament un tema, cada cop veu més relacions i cospa més influències i surten nous documents, sovint impensats. Una persona que, en aquest problema [el de l'origen i evolució de l'humanisme a la Corona d'Aragó], hagi tingut sempre el mateix pensament, sense canviar, mostra que no ha pensat; una persona que pensa i recerca, per força ha de fer una evolució» (*De l'edat mitjana*, p. 37; cf. també p. 107).

Tanmateix, el pare Batllori, que, com a historiador, mostra, igual que el doctor Jordi Rubió, la seva desconfiança per la crítica merament esteticista (*Galeria*, p. 203), creu que, per a les operacions historiogràfiques, cal tenir no sols en compte les obres literàries, sinó també, i sobretot, els documents d'arxiu (*De l'edat mitjana*, p. 105). Així, com els seus mestres directes o indirectes, ha planejat tres grans reculls documentals,¹⁵ només eixits parcialment a la llum. El primer, sobre els jesuïtes de la Corona d'Aragó refugiats a Itàlia després del Decret de Carles III, el

14. Miquel BATLLORI, «Prólogo», a *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos: Españoles-Hispanoamericanos-Filipinos. 1767-1814*, Madrid, Gredos, 1966, p. 9-10.

15. Per exemple: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documentos per l'història de la cultura catalana mig-èval, 1908-1921*, 2 vol.; Ignasi CASANOVAS, *Documentos per la història cultural de Catalunya en el segle XVIII, 1931-1934*, 3 vol.; Antonio de la Torre, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Católicos*, 1949, 3 vol.; Josep M. MADURELL i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, 1955; Antonio de la Torre i Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*, vol. I, 1971.

va iniciar per indicació d'Ignasi Casanovas. «Yo eché pie en Génova el 1º de febrero [del 32], y a los pocos meses me ponía de acuerdo con el P. Casanovas para realizar sus planes». I afegeix: «fuera de frecuentes excursiones fugaces, tres largos y detenidos viajes llevé al cabo en 1933, 1934 y 1936. Archivo por archivo y biblioteca por biblioteca recorrí los áureos senderos de la hermana Italia, desde Trento hasta Nápoles, Sicilia y Malta», aplegant «varios millares de fotocopias y de anotaciones».¹⁶ Amb l'excepció d'un volum, però, que, en el fons, no és sinó la conclusió de la recerca realitzada pel seu promotor, no ha estat mai publicat. O, almenys, no ho ha estat com a tal. El segon, l'epistolari de la cort dels Borja, si bé utilitzat amb freqüència en petites síntesis monogràfiques recollides en un dels volums de les *Obres completes*, no ha estat tampoc publicat. El 1958, en el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de la Història, de Madrid, va anunciar que l'estava preparant per a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», de Josep M. de Casacuberta.¹⁷ I, deu anys després, el 1968, va dir a Baltasar Porcel que el conjunt de l'epistolari tindria «uns sis volums considerables», tres dels quals, els primers, estaven, ja, pràcticament enllestits (*Grans catalans*, p. 268). Finalment, el tercer, sobre les relacions Església-Estat en temps de la Segona República, ha sortit publicat, amb la col·laboració de Víctor Manuel Arbeloa, entre 1971 i 1991. I consta de nou atapeïts volums. Ara: el pare Batllori, per mètode i per objectius, va més enllà del mer recull documental, fins i tot, com en el cas de Rubió i Balaguer, de la mera anotació, ni que aquesta pressuposi un minuciós desplegament erudit. De fet, amb la seva copiosa bibliografia, reconstrueix, és a dir, interpreta, o reinterpreta, a mig camí del joc biogràfic i del joc d'idees, el passat a través de monografies puntuals i molt sovint complementàries, que posen èmfasi en les relacions tradició-innovació (*De l'edat mitjana*, p. 48) i que eviten les generalitzacions, però que són plantejades dins un marc general perfectament dissenyat i assumit. Per això giren al voltant de dos grans eixos, Cultura i Europa, tots dos, escrits en lletres majúscules. Per ell, «el mot *cultura* és d'una tal imprecisió, que d'antuvi cal determinar-ne el sentit». I el determina, primer, «com el progrés de l'home en el camp de les ciències i de les arts, i, encara, considerat des d'un punt de vista superior al de la història de les sengles ciències i arts». I afegeix: «des d'un mirador més alt, hom percep més tot allò que les unifica en elles mateixes i en llur desenvolupament en el temps, que no pas allò que les diversifica i que caracteritza llur pròpia història». Després, oposant-lo al món de la «filologia». I, finalment, en les seves relacions amb un altre mot, el de *civilització* i, al capdavall, amb una idea, la de l'«home total»:

Talment com a hores d'ara la filologia clàssica i la filologia romànica és l'estudi del que tenen de comú la lingüística i la literatura de les sengles llengües clàssiques o romàniques, la història de la cultura reprèn i reelabora les dades que li aporta la història de totes les manifestacions temporals de l'esperit humà.

16. Miquel BATLLORI, «Prólogo», a *Francisco Gustá: Apologista y crítico (Barcelona, 1744 - Palermo, 1816)*, Barcelona, Balmes, 1942, p. VIII-IX.

17. Miquel BATLLORI, «Alexandre VI i la Casa Reial d'Aragó (1492-1498)», a *Vuit segles de cultura catalana a Europa: Assaigs dispersos*, Barcelona, Edicions 62, 1983, p. 40.

Abans de la segona guerra mundial, l'idealisme romàntic, per un cantó, i el positivisme subsegüent, per l'altre, tendien a oposar la civilització a la cultura, com el progrés material i el progrés espiritual. Això que no era possible en totes les llengües —car l'anglès *civilization* i l'italià *civiltà* han comprès sempre ambdós aspectes—, es fa de dia en dia més difícil. De cada dia la ciència històrica esdevé més humana i tendeix més i més a considerar la vida de l'home total, sense massa distincions apriorístiques entre l'home individual i l'home social, l'home espiritual i l'home material. Consegüentment, el mot *civilització* va guanyant de vàlua i de contingut.¹⁸

Altrament, per ell, Europa, que viu des de Roma, en la seva doble condició de capital civil i religiosa, i que identifica amb «modernitat» i «pluralitat», és una unitat de vida i cultura, que, d'una banda, suposa una suma, no d'Estats polítics, sinó de pobles naturals i que, de l'altra, és el resultat d'una tensió entre universalisme i particularisme.¹⁹ D'aquí que, el conjunt dels estudis, els realitzi a partir d'una geografia determinada, la de les terres catalanes i, a tot estirar, de l'antiga Corona d'Aragó. I que, excepcionalment, ho faci en les dues direccions possibles: la que va d'Europa a les terres catalanes i, al contrari, la que va d'aquestes a Europa, si bé posant en l'operació les dosis pertinents de prudència (*De l'edat mitjana*, p. 56).

Crec que, després d'aquesta ràpida excursió pels papers autobiogràfics del pare Batllori, es pot treure una conclusió, ni que sigui mínima: l'aventura historiogràfica del pare Batllori és, a la vegada, diversa i unitària, universal i particularista, reversionista i agnòstica i, tanmateix, apassionada. I, si més no per a mi, apassionant.

18. Miquel BATLLORI, «La cultura catalano-aragonesa durant la dinastia de Barcelona (1162-1410): Nous corrents de recerca de 1940 a 1960», a *Orientacions i recerques: Segles XII-XX*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 11.

19. Miquel BATLLORI, «Vers l'Europa de l'any 2000», a *Orientacions i recerques*, p. 131-136.

Permeteu-me que comenci la meva breu exposició manllevant la vella i bella eloqüència d'un text que molts consideren sagrat i que mereix, com a mínim, tot el respecte que encomana la saviesa acumulada al llarg dels segles:

Pregunta, si no, a la generació més antiga
posa't a examinar els seus esperits;
que nosaltres, nats d'ahir, res no sabem...
Les seves paraules t'instruiran
t'oferiran aquestes reflexions... (Job, 8, 8 i seg.)

Aquesta veu sàvia i distant surt al pas a una de les xacres del nostre temps: l'ambiciosa i apresada ignorància de les generacions joves, que deleroses de viure la pròpia vida i de seguir les pulsacions i el ritme accelerat de les modes reinventades a cada moment, imposen als més vells el pietós silenci d'un oblit sovint només trencat, *in articulo mortis*, pels rituals funeraris i els homenatges i les commemoracions pòstumes. Quan el mateix temps, que tot ho cura, ens allibera una mica de la rauxa inconscient d'un vitalisme inexpert i som finalment capaços d'acceptar que res no sabem, o ben poc, descobrim també amb melangia la irreparable absència dels pares, avis o mestres als quals no vam saber o voler escoltar i interrogar quan era hora, i dels llavis dels quals hauriem pogut aprendre, de manera directa, cordial i molt més humana i conscient, les invaluables lliçons d'una experiència que no sempre —ai las!— podrem retrobar en el llegat, d'altra banda riquíssim, dels llibres o de les obres d'art.

És per això que haig de felicitar l'Institut d'Estudis Catalans i la seva Secció Històrico-Arqueològica per haver sabut rompre la lúgubre rutina d'una tradició nacional que no em sé estar de qualificar de funerària i fantasmagòrica, que sembla reservar únicament els «elogis» als definitivament absents, quan ja no poden contestar les nostres preguntes ni alegrar-se ni acceptar amb natural i legítima satisfacció l'homenatge públic de la consideració i del reconeixement que mereix l'obra ben feta i la inspiració i guiatge d'una trajectòria exemplar.

Agraeixo també, amb la humilitat que pertoca, la comanda —que m'omple de satisfacció—, de tractar de resumir ací alguns dels trets més rellevants de la importantíssima contribució del pare Miquel Batllori als estudis medievals, i l'oportunitat que se'm brinda de sotmetre públicament a escrutini el seu raciocini, gràcies a Déu encara tan agut i afinat, per sol·licitar d'ell, seguint el consell bíblic citat més amunt, unes paraules que ens servisquen a tots de reflexiva instrucció.

Com a professor del vell Estudi General de València, i medievalista que coneix de primera mà de quina importantíssima manera l'obra del pare Miquel Batllori ha incidit i incideix en aspectes candents de la cultura de l'antic regne de València, no em sé estar de lamentar ací públicament, crec que en nom de les universitats i de totes les persones cultes del País Valencià, que no es trobi ací present la senyora exconsellera de Cultura de la Generalitat Valenciana, senyora Miró, no fa gaire responsable de deixar perdre una subvenció milionària ja oficialment destinada per la Generalitat Valenciana a la publicació de l'*Obra completa* del pare Batllori i del seu germà de religió, el pare Robert Burns. Dos «homenots» que resulta difícil de marcar amb l'estigma de *rojos separatistas*, que hom sembla voler tornar a treure del vell bagul dels mals endreços! Qualsevol de les nostres intenses sessions d'ahir i d'avui, hauria brindat a la exmàxima representat oficial de la cultura valenciana l'avinentesa de copsar l'extraordinària dimensió cultural d'aquesta *Obra completa*, i d'obtenir una informació molt més seriosa i objectiva que no l'assimilable en les inefables pàgines de *Las Provincias*, el diari que, pel que sembla, dicta la tònica de tot allò que es fa i es desfà en les altes instàncies d'un govern valencià cada vegada més confrontat amb les pròpies universitats. Voldria també fer constar ací el sentiment més aviat unànim de rebuig que en aquestes universitats ha merescut una decisió a primera vista tan injusta com arbitrària, dictada des del partidisme més ignorant.

Dit això, sembla adient que comenci aquest repàs, necessàriament superficial i incomplet, afirmant, en primer lloc, que si una cosa hauria d'haver quedat ben palesa gràcies als primers set volums ja apareguts de l'*Obra completa* de Batllori en curs de publicació, és el caràcter universal, culte i lliberal, és a dir no gens *provincià*, d'aquesta obra, com he dit sabotejada per un partit que es pretén representant de les millors essències de la tradició conservadora de l'Europa civilitzada.

1. L'exili italià

El tret determinant de l'obra del pare Batllori és la capacitat de transcendir la limitada visió particularista d'una llengua o cultura, estudiant un ventall molt ampli de matèries des d'una perspectiva historiogràfica sintètica ben documentada, que defensa la unitat de la filologia, la historiografia i la filosofia dins d'un ampli context universal.

Aquesta universalitat de l'obra de Batllori tot i venir en bona part determinada per la mateixa circumstància vital d'un autor obligat a exiliar-se del seu país i a pensar i moure's en i des d'al-

tres llengües, és també fruit d'una il·limitada i sàvia curiositat projectada i passejada per un teatre d'operacions vastíssim. Així, per exemple, les nombroses peregrinacions per les biblioteques italianes, franceses i centroeuropees a la recerca de dades sobre els jesuïtes espanyols, proporcionen a Batllori una esplèndida collita de dades sobre... la important presència dels manuscrits de Ramon Llull i d'Arnau de Vilanova en les biblioteques europees, en especial les italianes! Gràcies, doncs, a aquesta aparent paradoxa, que no podem deslligar d'una forta vinculació a les arrels i a l'impacte de les lectures acumulades durant els anys de formació a Barcelona, sota el mestratge de Jordi Rubió, Miquel Batllori, escriptor com hem dit poliglòt i polifacètic, és, en primer lloc, i potser essencialment pel que respecta a la seva relació amb la cultura catalana, un medievalista que s'interessa de manera preferent però no exclusiva per aquests dos autors catalans més universals.

És aquesta una afirmació que ara ja tenim la sort de poder documentar resseguint una mica per damunt els cinc primers volums de l'*Obra completa* (OC), que faciliten la tasca fins ara no gens fàcil de tenir a l'abast en català textos en diverses llengües, dispersos i no sempre assequibles.

És en el primer d'aquests volums, organitzats amb criteri temàtic i que porta el títol genèric *De l'edat mitjana* (1993), on ara trobareu aquests primers articles escrits a Itàlia, on Batllori anota els resultats d'una sistemàtica exploració només equiparable a la del doctor Pere Bohigas i dona a conèixer i descriu obres descobertes a les biblioteques Nacional Universitària (OC, I, p. 145-169) i Reial de Torí, entre les quals destaquen un volum de sermons vicentins en llatí, un interessant manuscrit del *Pastorale* d'Eiximenis o un curiós llibre de cetreria en italià, traduït del text català de Lluís de Besalú, falconer d'Alfons de Nàpols (OC, I, p. 171-186). De Torí passarà a Bolonya, on exhuma un curiós llibre de manescalia (OC, I, p. 217-265) i un interessant devocionari català (OC, I, p. 199-216), integrat en un valuós manuscrit miscel·lani de textos religiosos de regust agustinian, que relaciona amb la família Centelles d'Oliva.

A mesura que va recollint els fruits d'aquesta transhumància espiritual, Batllori comença a descobrir l'especial i extraordinària incidència de dos noms d'autors nostrats especialment omnipresents en les lleixes de les biblioteques de Bèrgam, Bolonya, Brescia, Cortona, Dresden, Ferrara, Florència, Lodi, Milà, Mòdena, Munic, Oxford, Pàdua, Pavia, Pisa, Poppi, Ravenna, Reggio de l'Emília, Roma, Rovigo, Torí, Venècia i Verona (veg. ara OC, II, p. 191-217 i OC, III, p. 325-344). Aviat l'examen d'aquests nombrosos textos conservats de Llull i Arnau de Vilanova, el va portar a observar sagaçment que hi hagué una important florida d'escrits lul·lians sortits de les premses italianes del 1480 al 1514, seguida d'un canvi radical. Detectà també que, a mesura que deixen de publicar-se, entre 1514-1557, els escrits filosòfics lul·lians autèntics, proliferen les obres pseudolul·lianes, curiosament mesclades amb les atribuïdes a Arnau de Vilanova (OC, III, p. 303-319). A partir d'ara Batllori repartirà el seu interès i la seva erudició entre aquest dos autors, i és lícit de suposar que la sàvia dedicació de tants anys té unes sòlides arrels en les investigacions iniciades durant l'etapa del seu obligat exili italià.

2. Ramon Llull i el lul·lisme

Tot i que Miquel Batllori, segons confessió pròpia, consideri que el seu és un lul·lisme «alternant i discontinu», i tracti de limitar modestament l'abast de la seva contribució, qualificant-la de mer «punt de partença», el volum II de l'OC, que porta el títol de *Ramon Llull i el lul·lisme* el situa, tant per la quantitat com per la qualitat dels treballs recollits, al costat dels nostres grans estudiosos del beat, com ara Jordi Rubió o els germans Carreras i Artau.

La investigació lul·liana de Batllori se centra de manera preferent en dues direccions: la biografia del beat mallorquí i la història del lul·lisme a Itàlia. I a cavall d'aquests interessos predominants cal destacar un seguiment crític constant de la producció lul·liana, i una molt remarcable tasca difusora de l'obra del beat, presentada en forma antològica o d'introducció a llibres concrets.

2.1. Estudis biogràfics

Així, el treball *Ramon Llull en el món del seu temps* és un text remarcable tant per la claredat expositiva com per la capacitat sintètica, on l'autor situa la figura del beat en un àmbit mediterrani caracteritzat per la coexistència i la interacció constant de tres mons «més aviat autònoms que independents: el llatí, el bizantí i l'islàmic». Si la troballa essencial del Llull artista fou la d'assumir «una forma oriental per a una doctrina essencialment cristiana», el concepte lul·lià de la universalitat i unitat del saber teològic i filosòfic, i el seu reformisme independent, justificaran que l'obra del beat superi (com bé demostra després el quart apartat del volum) el «difícil trànsit» de l'edat mitjana a l'humanisme i el Renaixement.

En aquest estudi Batllori aprofita intel·ligentment el canemàs de la *Vida coetània*, (cf. amb OC, II, 1.3, a i c, i 3.1), obra que ha editat repetides vegades i coneix molt bé. La qualifica, amb raó d'«una de les autobiografies més fidels i més íntimes alhora que ens ha deixat tota l'edat mitjana» i planteja, ja d'entrada, algunes de les qüestions que tracta més avall amb acurat deteniment, com ara la del desdoblament pòstum entre un Llull històric i un de llegendari, i el d'un Llull filòsof i un d'alquimista.

Com era d'esperar en un investigador relacionat amb els bol·landistes, el nostre historiador defuig qualsevol mitificació hagiogràfica a l'hora de donar una explicació racional a les vivències místiques del seu personatge, definit com un home de tarannà ciclotípic que «alterna el desig arrauat amb el seny asserenador» i en el qual «l'exaltació va seguida de la reflexió». Veu, així, en la famosa «il·luminació» lul·liana una ordinació i combinació sintètica natural i racional d'idees contrastants. D'altra banda dóna gran importància a l'entrevista barcelonina de Llull amb Ramon de Penyaforç (OC, II, 1.2.a), fins al punt d'afirmar que «potser sense aquella trobada Llull no hauria estat pas el que fou com a pensador», i analitza també fil per randa les dades sobre la formació de la llegenda del suposat martiri del beat a partir de les diverses narracions con-

servades (OC, II, 1.2.b). Batllori relaciona la llegenda del martiri i la gran prevenció teològica de l'inquisidor Eimeric contra Llull, amb el culte que els fraticels valencians i catalans rendien al beat, culte paral·lel al que retien a «espirituals» com Olieu, condemnats en el Concili de Viena. Aquesta explicació, tan raonable com interessant, torna a posar damunt la taula el tema del paper dels «espirituals» valencians.

El lector trobarà més evidència de l'assenyada objectivitat del nostre autor en la intel·ligent rèplica (OC, II, 1.3.c) a una intencionada crítica del pare Platzeck, el qual, al·ludint al famós report tècnic de l'examen mèdic dels ossos del beat esmentat per Custurer, formulà la següent pregunta: «Pot un historiador ni tan sol molestar-se a analitzar acuradament aquest text?». Batllori retorna aquesta retòrica pilota al camp del franciscà alemany, fent palesa la manca de solidesa de qualsevol crítica entusiasta o devota que no tingui en compte el testimoniatge de la ciència moderna, en aquest cas el report més recent dels metges del segle xx, d'acord amb el qual les ferides de la calavera de Llull foren fetes molt després de la seva mort amb la santa intenció de corroborar el martiri.

Historiador exigent, Batllori ens posa en guàrdia sobre la dificultat d'assolir la certesa històrica i, molt menys encara, una interpretació científica que s'acosti a la filosofia de la història. Tanmateix es manté convençut —tot i plantejar una sèrie de dubtes fonamentals sobre la naixença de Llull, la composició del *Blanquerna*, l'itinerari dels viatges lul·lians i la circumstància de la mort del beat (OC, II, 1.3.c)— de la historicitat essencial i de la veracitat subjectiva i psicològica d'aquesta extraordinària biografia oral que és el text original llatí de la *Vita* (OC, II, 1.3.a). Detecta en canvi en la versió mallorquina un lul·lisme fervent, una descurança lingüística i algunes formulacions concretes que fan pensar en un traductor relacionat amb els franciscans espirituals.

Però l'historiador esdevé quan s'escau filòleg, filòsof i crític literari. Vegeu, a més del criteri rigorós que fa servir en la tria dels textos editats, l'excel·lent ressenya (OC, II, 1.3.b) on compara i contrasta les dues edicions recents de la *Vita*: la ja clàssica del pare de Gaiffier i la més recent del pare Harada, interessantíssim exercici d'ecdòtica aplicada.

2.2. La producció escrita de Ramon Llull

En el camp de la filosofia (OC, II, 2.1), Batllori situa Llull en la sèrie dels filòsofs creadors i el proclama «l'únic pensador important i original que ha vinculat, al llarg dels segles, totes les terres de llengua i de cultura catalanes». Apunta també, entre altres coses, els manlleus a la càbala hebraica i a la cultura islàmica i defineix l'art i la combinatòria lul·lianes com una «lògica i una dialèctica adreçades a una finalitat teològica». Llull fa servir alhora el mètode inductiu i deductiu, i l'ascens i descens filosòfic i teològic —en ell «no hi ha quasi divisió possible entre filosofia i teologia com a repensament reflexiu de la revelació»— per assolir una cosmologia, una «visió enciclopèdica de tot el saber de l'home» que presenta, a més, com a gran pedagog, en la pròpia

llengua. Batllori, que també resumeix els principals trets de la pedagogia lul·liana (OC, II, 2.2) ens explica com i perquè aquesta trobà un camp més abonat en els nuclis pietistes protestants que no en les nacions catòliques. Tot i així, la *Doctrina pueril* es trobava a la biblioteca de Pere March, pare d'Ausiàs March, aquest darrer també lector de Llull, com ho era també Joanot Martorell!

Però Llull té també una dimensió estètica. La bellesa de les idees trobarà un natural contrapunt en la bellesa literària. Batllori defineix el beat com «un artista del verb, en el seu doble sentit de *lógos* ideal i de la seva plasmació expressiva i poètica», comparable a Dant en la funció de creador de la llengua i de la literatura catalanes. A l'apartat 2.3 de l'esmentat volum, el lector atent sabrà trobar-hi algunes valuoses anotacions crítiques sobre importants textos literaris lul·lians.

Tanmateix, la difusió dels textos literaris de Llull fou més aviat escassa: «El renaixement i el barroc s'entusiasmaren només amb la combinatòria». I el cabal d'informació puntual que ofereix l'apartat sobre transmissió textual (OC, II, 2.4) és molt considerable, amb notícies que podrien servir de base a una trama borgiana (de Borges, o si ho preferiu dels Borja!), o a una interessant novel·la de detectius. És ben probable que només el lector d'aquest llibre sigui capaç de contestar un *quizz* cultural on figurin preguntes tan envitricollades com ara: per què els manuscrits lul·lians de Munic no són a la Biblioteca Vaticana? On es va crear la primera escola lul·liana? Què podia interessar als humanistes del quatre-cents, d'un filòsof tan medieval com Ramon Llull?, i semblants. La minuciosa contestació a la primera qüestió, resulta, per exemple, francament apassionant!

2.3. El lul·lisme

De fet ja al final de la segona part (OC, II, 2.4) ens anem endinsant en allò que potser sigui l'aportació més important del pare Batllori al tema que ens ocupa: la de l'estudi del lul·lisme europeu, i especialment un assaig de síntesi del lul·lisme italià (ibíd., 3.1). El lul·lisme constitueix, segons prova Batllori en aquestes denses pàgines, el lligam més important que ha mantingut la vinculació d'Itàlia amb Catalunya al llarg de la Decadència. L'autor resumeix dades rellevants sobre la versió italiana més coneguda, *El llibre de meravelles*; sobre els centres pioners de Pàdua i Venècia, les primeres impressions italianes de textos lul·lians i el flux i reflux de lul·listes catalans (en el sentit lat de la paraula ja que alguns com fra Joan Ros era de València, i d'altres com el famós Pere Deguç o Guillem Caselles, mallorquins) que van a Itàlia, i d'italians com el poeta genovès Bartolomeo Gentile, assentat a València, o el celestí Placido Perilli (protagonista del pintoresc procés inquisitorial descrit en l'apartat 3.3.a), que visiten el nostre país. El vertader lul·lisme irradiarà a partir d'Itàlia, primer a través del Cusà, i més tard, en una segona etapa gràcies a Jacques Lefèbvre d'Étaples i Heinrich Cornelis Agrippa von Nettesheim. A mesura que deixen de publicar-se entre 1514-1557 els escrits autèntics de Llull, comencen a proliferar les obres pseu-

dolul·lianes, curiosament mesclades amb les atribuïdes a Arnau de Vilanova. La nòmina dels lul·listes més o menys practicants inclourà en diverses etapes, prou matisades per l'autor que no cau en la reducció temporal que ell critica als germans Carreras (veg. *ibid.*, 4), personalitats de la talla de Giordano Bruno, o del famós i polifacètic jesuïta alemany resident a Roma, Athanasius Kircher.

Aquesta informació és encara ampliada (OC, II, 3.2.b) en un estudi complementari del precedent que abasta també França. És interessant veure com Gerson torna a assimilar Llull amb el corrent espiritual franciscà. Hom trobarà tanmateix més informació sobre el tema, i sobre les possibles relacions amb la *Devotio moderna* i amb Sibiuda, en l'apèndix d'aquest apartat i més avall en 3.2.e, on es parla de Fantini Dandolo i el seu possible contacte amb el franciscà valencià fra Joan Ros. El de Llull amb els espirituals franciscans aflora de bell nou (OC, II, 3.2.b) en l'entusiasta i encara ara útil ressenya del tan clàssic com ignorat llibre de Hillgarth, que explica de manera magistral el paper difusor de Le Myésiere.

És la recerca apassionada d'una ciència universal i d'una unitat de pensament que respon a una mateixa actitud platonocristiana, allò que explica l'interès per Ramon Llull de Pico della Mirandola, el Cusà i Sibiuda, o d'autors d'èpoques molt més avançades, com Luigi Sabatini (OC, II, 3.3.b), Caramuel (*ibid.*, 3.3.c), o el cardenal Fernando de Córdoba (*ibid.*, 3.2.d), molts d'ells lul·listes antil·lulistes o, en frase de Batllori, lul·listes sense saber-ho. Té interès de constatar que fou un bisbe valencià, Pere Garsias, fill de Xàtiva, l'encarregat d'esbucar a cops de sil·logisme tomístic les tesis de Pico, «heretge» —com diu agudament Batllori— «material, no pas formal», i que l'ombra inquietant d'Eimeric gravitara encara, en ple Barroc, en la ment d'il·lustres teòlegs com sant Robert Bel·larmí (OC, II, 3.3.a).

2.4. La tasca divulgadora

Ultra això, que no és poc, cal no oblidar que Batllori, al marge d'una important participació en les denominades *Obres essencials* (B., 1957, 2 vol.) a les quals va contribuir amb l'edició de la *Vida coetànea*, reeditada a València en edició de luxe no venal (1993); la presentació del *Llibre de meravelles* i una vasta bibliografia, també ha donat a conèixer Llull en l'àmbit del castellà gràcies a la seva col·laboració en les *Obras literarias* (BAC, 1948) i una vasta *Antología de Ramón Lull* (M., 1986), una *Antología filosófica* (B., 1983), versions castellanques de la *Vida coetània* i del *Llibre d'Amic e Amat* (B., 1987). Tampoc no ha rebutjat de publicar fullets divulgatius del tipus del seu *Llull* (B., 1987) i un altre recent, que encara no he vist, en la col·lecció «Episodis de la Nostra Història».

3. Arnau de Vilanova

Ja hem avançat que Arnau de Vilanova és una altra constant de la recerca de Batllori, el qual ens ha llegat els dos volums de la importantíssima edició de les *Obres catalanes* (2 vol.,

B., 1947), amb uns pròlegs (veg. OC, III, p. 151-177 i 233-257) que constitueixen una aportació cabdal on ja detectem una certa fraternitat d'esperit amb Joaquim Carreras i Artau. Carreras col·laborà amb Batllori en una investigació sobre «La pàtria i la família» del famós espiritual (OC, III, p. 3-73), mentre que l'atzar volgué que toqués a Batllori la comanda d'acabar d'enllestir l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi* atribuïda al de Vilanova (B., 1971; OC, III, p. 406-410), iniciada per Carreras. La discussió sobre els orígens familiars de l'espiritual conté una documentada crítica del llibre del francès René Verrier, publicat des d'una total ignorància de l'obra catalana d'Arnau. Batllori argumenta que la llengua que fa servir Arnau no era una llengua adquirida, sinó el català après en el bressol, i aporta, com sempre, un bon nombre de documents. El civilitzat diàleg amb Verrier, a qui sap reconèixer els seus mèrits, portarà Batllori a reexaminar de prim compte els materials ja estudiats pel francès (OC, III, p. 75-126), en un treball que cal esmentar ací com excel·lent mostra de la manera de fer del nostre investigador i del seu tarannà civilitzat. D'una banda, tot descobrint un important error de lectura (*donna amiTa mea* serà una *lectio difficilior* clarament preferible a *donna amiCa mea*), Batllori posa en evidència que Joan Blasi no era nebot d'Arnau sinó de la seva dona, i confirma les sospites sobre l'origen jueu del metge. D'altra banda, escriu en francès les memorables ratlles següents en una altra ponderadíssima defensa de l'origen català d'Arnau (p. 100 del treball original citat a OC, III, p. 127-147):

Je ne voudrais pas pourtant qu'on le considère provoqué par un excessif nationalisme, et non par l'amour a la vérité historique tout court. Ceux qui auront suivi, meme de loin, les sujets de toutes mes recherches, auront remarqué, sans doute, mes prédilections plutot internationales. Et s'est précisément cette prédilection qui m'a conseillé d'employer, dans cette note, la langue meme des études de M. Verrié.

En efecte, Batllori té un control poc freqüent de les llengües de cultura més importants, i no deixa de ser divertit que hagi de defensar-se d'un excés de nacionalisme, quan no manquen encara en el nostre entorn filisteus de via estreta que li retreuen el crim d'haver fet servir el castellà!

Tota aquesta recerca històrica i documental es complementa amb l'edició de textos arnaldians llatins desconeguts, o conservats en italià i en grec (OC, III, p. 179-208, 213-231 i 393-410), comentaris crítics (ibíd., p. 393-414) o aclariments puntuals de passatges obscurs (ibíd., p. 261-279), orientacions bibliogràfiques (ibíd., p. 287-299) i unes interessants aportacions sobre els aspectes profètics de l'arnaldisme a Sicília i la Corona d'Aragó (OC, III, p. 347-365), tema que em consta que ha ocupat el nostre historiador en algun congrés recent.

4. Les altres constants

Aquesta síntesi restaria penosament incompleta si hom fes ací omissió de les nombroses visions de conjunt que Batllori ens ha brindat. En trobareu algunes de vast abast cultural centra-

des en el regne de València (OC, I, p. 3-18, 69-98 i 99-114); el marc de la Mediterrània catalana (ibíd., p. 36-50) o sobre les repercussions culturals del Cisma d'Occident (ibíd., p. 53-60). Tanmateix cal remarcar de molt especial manera la seva àmplia revisió crítica de tota la recerca més important apareguda del 1940 al 1960 referent a la cultura catalanoaragonesa durant la dinastia de Barcelona —1162-1410— (OC, I, p. 269-354) concebuda amb una admirable amplitud de mires ja que, com potser convé recordar, per Batllori la «història de la cultura reprèn i reelabora les dades que li aporta la història de totes les manifestacions temporals de l'esperit humà» i on ja trobem un interessant apartat sobre l'«Humanisme i Renaixement» (OC, I, p. 333-340), tema sobre el qual Batllori ha incidit de manera insistent en una sèrie de treballs ara compilats en el volum V de l'OC que porta precisament el títol *De l'humanisme i del Renaixement*. Allà, i molt concretament en un treball que és ara l'eix nuclear del volum: «El Pensament renaixentista a la península Ibèrica» (OC, V, 1.2), primer publicat en italià el 1964 en la *Grande antologia filosofica* i després aparegut en castellà, el nostre autor dóna a conèixer l'existència d'un veritable humanisme catalanoaragonès abans de l'època dels Reis Catòlics, tesi que defensà paladinament amb èxit a la seu de la prestigiosa *Aeneas-Silvius-Stiftung* de Basilea, i arreu d'Europa. En aquest i altres dos treballs del volum (OC, V, 1.1 i 1.3) deixa prou exposat el seu concepte d'humanisme. Batllori entén l'humanisme «més aviat com una actitud que no una doctrina, una cultura més que no un sistema», i estudia i cerca «en un seguit de textos i de doctrines que reflecteixen els problemes que l'home modern afronta en el seu lent procés de separació del món medieval» (OC, V, p. 29), aquesta sintonia o posicionament intel·lectual, segons ell compartit des del segle XIV fins a final del XVI. Val a dir que Batllori parteix d'un extraordinari coneixement de totes les propostes teòriques formulades arreu d'Europa sobre «aquest complicadíssim fenomen històric» (llegiu ara 1.1), però opta deliberadament per mantenir-se fidel al marc historiogràfic traçat per A. Rubió i seguit per J. Rubió i M. de Riquer, de manera que la seva esdevé una opció convençuda i jo diria que fins i tot bel·ligerant, no solament enfront de la crítica burckhartiana i la d'altres teutons pedants, sinó també davant interpretacions més recents aparegudes «a casa nostra amb aires de revisió i de modernitat» i que Batllori qualifica de «rebertistes» (OC, V, p. 26). Batllori arriba a afirmar que «per a un ver coneixedor del curs del pensament renaixentista el problema no és mai si Bernat Metge és ja un escriptor humanista o un pensador molt tocat de les inquietuds intel·lectuals renaixentistes, ans com ha estat possible un Bernat Metge a Barcelona l'any 1398» (OC, V, p. 26). Es mostra així en tot i pertot coherent amb el seu concepte d'un humanisme que inclou el diàleg i l'atracció pregonada de la llengua i la literatura gregues, l'atracció i estudi de nous textos clàssics i suposa una ampliació de la «cultura literària des del món dels clergues (en llur doble sentit, d'eclesiàstics i oficials de la Cancelleria) a l'estament noble de les ciutats, a la naixent burgesia» (OC, V, 16). La seva visió és molt completa i abasta les versions catalanes dels clàssics, els contactes de Fernández de Heredia amb el món bizantí i la cort avinyonesa (OC, V, 1.3), Bernat Metge, la influència dels italians, i arriba fins a Vives i els seus seguidors, tot i que ja valora el valencià com un humanista europeu de formació internacional.

Finalment, i a risc d'allargassar una mica aquesta síntesi excessiva tant pel temps esmerçat com pels límits que imposa, no puc deixar d'esmentar ací la recerca del pare Batllori sobre els Borja valencians, que li ha merescut no fa gaire la Medalla d'Or de la ciutat de Gandia. No és la primera vegada que Batllori aplica el seu mètode rigorós a l'escorcoll d'una família valenciana. N'hi ha prou amb recordar el seu treball sobre els Escrivà i llur possible relació amb el cronista Bernat Desclot, que ara trobem ubicat a l'apartat 1.3 del volum IV de l'OC: «La família Borja» (V., 1994). El projecte de fer conèixer la documentació genealògica extreta dels rics arxius vaticans ve de lluny i ha quallat ja en bona part en els treballs reunits en l'indicat volum on podem ara resseguir el procés d'enaltiment de la família, les relacions polítiques d'Alexandre VI amb Ferran el Catòlic i Alfons II de Nàpols (OC, IV, 3.1 i 3.4) i sobretot l'important paper del català com a llengua de la cort romana durant els pontificats de Calixt III i Alexandre VI (ibíd., 2.1-2.3). Aquests treballs plens de saviesa i de seny han contribuït i estic segur que contribuiran durant molts anys a introduir el to de controlada objectivitat que sovint es notava a mancar en les desorbitades i novel·lesques especulacions sobre els Borja, i només cal esperar i desitjar que el pare Batllori tingui encara salut i lleure per acabar l'edició completa, ja en bona part enllestida, de l'epistolari català dels membres d'aquesta família prepotent. No cal dir que serà una altra obra fonamental per a la nostra cultura, i, alhora, la culminació d'una vida modèlica de treball ben fet que honora no solament el pare Batllori sinó tot el nostre poble.

Retornant ara circularment al principi de la meua exposició i al tema bíblic que l'encapçala, voldria formular al pare Batllori unes preguntes per si en vol contestar o comentar lliurement alguna que consideri de més interès.

En un llibret titulat *Joaquín de Fiore y América*, (Pamplona, 1992) els teòlegs J. I. Saranyana i A. de Zabala acaben dedicant un breu epíleg a Arnau de Vilanova i a Ramon Llull (p. 115-121 i 121-126, respectivament) on presenten ambdós autors com a personatges units per un mateix concepte de la teologia i també «muy influidos ambos por las corrientes teológicas que se habían difundido en los círculos franciscanos próximos a los fraticelos». Acaben dient que «si el lulismo valenciano sufrió en el siglo XIV, deformaciones espirituales y escatológicas, el joaquinismo de Arnau habría permanecido inmune de la tentación del Evangelio eterno» (p. 118). «Pero parece evidente que el “arnaldismo” influyó de manera directa o por medio de corrientes pseudo-joaquinistas, en las cortes aragonesa y siciliana primero, y en la de los reyes católicos y de Carlos V después. Colón, Hernán Cortés y muchos otros, fueron seducidos por el hechizo de tales ideas y se dejaron llevar por estas corrientes».

Què pensa tot plegat dels possibles contactes entre Arnau i Ramon Llull? Tot i que Llull no esmenti el nom de beguins, de fet Evast i Aloma no són dos models perfectes de vida beguinal? D'altra banda, no creu que la moguda americanista representada per Milhou i d'altres no n'ha fet un gra massa a partir d'una documentació més aviat minsa i d'un considerable desconeixement de l'obra d'Eiximenis, al qual pretenen fer servir de pont?

El llibre recent de Margaret Reeves i dels seus deixebles, H. Lee i G. Silvano, *Western mediterranean prophecy: The school of Joachim of Fiore and the fourteenth-century Breviloquium*,

Toronto, 1989, sobre el profetisme català, obliga a replantejar moltes qüestions. Una d'elles és precisament la de l'autenticitat de la *Expositio super Apocalypsi*, atribuïda a Arnau pel professor Carreras i Artau, atribució que vostè també sembla acceptar, i de la qual sembla dependre estructuralment tot el sistema de concordances del *Breviloquium*. El tema fou tractat no fa gaire en una primera trobada científica organitzada pel doctor Perarnau, els resultats del qual han aparegut en ATC, núm. 13-14 (1994-1995) i en dos volums a part (B., IEC, 1995).

Què opina vostè de l'atribució de l'*Expositio* ara convertida en importantíssima pedra de toc?

En els seus estudis, Turmeda sembla ser un gran absent. No li ha interessat mai tractar d'aclarir tot allò que el renegat mallorquí assegura que li va passar a Bolonya? I, lligant caps, perquè Canals o Metge serien humanistes i Turmeda, una obra del qual, com la *Disputa de l'ase*, sembla que fou degustada en francès pels contemporanis i admiradors de Rabelais, no?

Això em porta a una quarta i darrera sèrie de preguntes: des de la filologia hom argumenta que actituds crítiques o d'incertesa davant temes com la immortalitat de l'ànima o de curiositat davant la natura n'hi ha hagut sempre, però que l'humanisme ve essencialment marcat per la curiositat i la pràctica d'un estudi filològic seriós definible com a professional.

Per què, segons vostè, «identificar l'Humanisme amb l'ús del llatí és un error»? Es pot mantenir seriosament que Juan Fernández de Heredia o els nostres reis eren en realitat hel·lenistes? La seva afirmació segons la qual: «per a un ver coneixedor del curs del pensament renaixentista el problema no és mai si Bernat Metge és ja un escriptor humanista o un pensador molt tocat de les inquietuds intel·lectuals renaixentistes, ans com ha estat possible un Bernat Metge a Barcelona l'any 1398», sembla indicar que humanisme i renaixentisme són una mena de *totum revolutum*, força subjectiu, una mateixa cosa mancada d'una diferenciació ideològica. Quins matisos introduiria vostè entre un i altre?

Darrerament, Josep M. Pujol en la seva tesi sobre el *Llibre dels feyts* ha denunciat l'obsessió per la reconstrucció d'una èpica catalana, operada per tota una generació des de supòsits més patriòtics que no filològics. Pel que fa a l'humanisme català, considera vostè que les tesis propugnades per filòlegs com Francisco Rico, Jeremy Lawrence o Lola Badia són objectivament mancades de qualsevol fonament, o és tot una qüestió d'enfocament i de perspectiva? Quins dels seus arguments reafirmaria vostè davant un públic no especialista que es troba sovint perplex davant opinions tan variades entre les *auctoritates* o experts oficials?

L'obra del pare Miquel Batllori és sempre sorprenentment polifacètica. Li agrada elaborar grans síntesis que intenten relacionar tota mena de factors polítics, econòmics, socials, culturals, però, alhora, s'endinsa en anàlisis més puntuals, filològics, literaris, filosòfics, etc. En qualsevol cas, mai no oblida que tot estudi d'un àmbit concret està sempre estretament relacionat amb un context més ampli, europeu si ens referim a l'àmbit català. Els seus estudis sobre el període del Renaixement són especialment representatius d'aquesta doble vessant: d'una banda, de grans síntesis i, de l'altra, d'anàlisis minucioses i rigoroses. S'insereixen metodològicament parlant en un positivisme de bona llei, que procura sempre la difícil objectivitat, defuig el localisme, l'apologia fàcil i evita barreres entre les lletres, les arts i les ciències tot cercant —com ens diu ell mateix—, «més tost allò que les unifica en elles mateixes i en llur desenvolupament en el temps, que no pas allò que les diversifica i que caracteritza llur pròpia història». Però no podríem dir d'ell que és un historiador asèptic, estrictament erudit: els seus escrits amaguen difícilment una tensió interna, la recerca d'un equilibri entre tendències diverses, vitals i intel·lectuals: cada afirmació és el resultat d'una llarga reflexió i, per això, és una presa de posició. Amb la consciència plena que, malgrat tot, qualsevol opció és sempre això, una opció, una convenció, susceptible de futures matisacions. No és, per tant, una persona dogmàtica, sinó oberta al diàleg constructiu, però enemiga de posicions apriorístiques.

Avui, els seus estudis sobre aquest període es troben reunits, bàsicament, en els volums v i vi de la seva *Obra completa* publicats a València el 1995 i 1996 respectivament. El cinquè recull els estudis de tipus cultural i el sisè els de temàtica religiosa. Analitzem el volum v. En primer lloc el títol, *De l'humanisme i del Renaixement*, ja ens mostra que l'autor no pretén exhaurir el tema, sinó aportar-hi els seus coneixements —que abracen disciplines àmplies com filosofia, teologia, filologia i història especialment— i les seves reflexions. Els treballs recollits es remunten als últims trenta anys.

El volum és dividit en tres grans blocs principals que segueixen un ordre cronològic: els primers temps de l'humanisme del segle XIV i XV, per això titulat «De l'edat mitjana al Renaixement, continuïtats i innovacions». És la part més polèmica perquè planteja el discutit pas de l'edat mit-

jana a la moderna, del qual parlaré més endavant. El segon és dedicat al ple Renaixement del segle XVI; el tercer, al pas del Renaixement al Barroc.

El primer bloc s'inicia amb un estudi introductori a les controvèrsies sobre la possible ruptura o continuïtat entre l'edat mitjana i el Renaixement tant a escala europea com catalana. Batllori intenta contestar la formulació de les grans preguntes: l'humanisme és un moviment que pertany a l'edat moderna i és, per tant, l'origen de l'home actual o cal esperar la Revolució Francesa per situar aquests orígens immediats?; humanisme pròpiament filològic o de més abast?; extrauniversitari en un principi, universitari després?; vehiculat pel llatí només o també per les llengües vulgars?; renaixement de l'època clàssica o renaixement de l'època en qüestió que s'inspira en l'època clàssica?; renaixement cultural, filosòfic, científic, teològic, filològic?; sincronisme o no de tots aquests renaixements? Són problemes difícils de resoldre i que, insisteix el pare Batllori, no es poden estudiar només centrant-nos en una disciplina, perquè és un moviment que les afecta totes amb més o menys intensitat. Feina, en tot cas, diu, pròpia d'un historiador amb prou coneixements en les diverses disciplines. Insisteix a considerar que «la filosofia humanística i renaixentista és una actitud més que no una doctrina, una cultura més que no un sistema», i que «consisteix en una sèrie de textos i doctrines que reflecteixen els problemes que l'home modern afronta en la lenta separació del món medieval». Per ell, doncs, la plena adscripció al pensament «modern» o la seva coherència no és una condició indispensable per vincular una obra a aquests moviments culturals.

L'estudi de més envergadura sobre el tema és la seva col·laboració en el volum *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo*, publicat a Milà el 1964 dins la sèrie de vint volums de la *Grande antologia filosofica* editada per Carlo Marzorati, que comprèn les tres corones de la península Ibèrica: Portugal, Castella i Aragó. Batllori trenca una llança en favor d'un humanisme primerenc a la Corona d'Aragó paral·lel en el temps a l'italià: a les figures de Bernat Metge i d'Antoni Canals ja reivindicades per Jordi Rubió i Balaguer i Martí de Riquer, hi afegeix i avantposa la del castellà d'Amposta Juan Fernández de Heredia, corresponal de Coluccio Salutati i historiador que s'interessà pels manuscrits grecs que es feia traduir a Rodes al grec modern i després al llatí. En entrar al segle XVI, reivindica la no-decadència de la cultura humanística i aporta una primera síntesi dels corrents lul·lista i erasmista i, en especial, vivista.

De fet, en aquesta col·laboració figuren ja els principals trets de la seva òptica sobre l'humanisme i el Renaixement que seran recurrents en estudis posteriors: la defensa del caràcter primerenc de l'humanisme català respecte a la resta de la península Ibèrica i que ell fa arrencar ja al segle XIV; la tria d'un marc d'observació polític i no lingüístic, com és el de la Corona d'Aragó en conjunt, amb un relleu especial donat al regne d'Aragó; la presa en consideració de la producció cultural dins d'aquest àmbit en totes les disciplines amb independència de l'idioma en què foren escrites (llatí, català, castellà, italià); l'atenció atorgada a la producció de catalans exiliats —un aspecte recurrent en ell—, en el nostre cas, en especial la figura de Joan Lluís Vives. Un bon exemple de la seva, podríem dir, obsessió per l'objectivitat és el de la redacció dedicada a aquest humanista valencià, escrita pel seu col·laborador Ricardo García-Villoslada però que

sovint li havia estat atribuïda a ell, i que Batllori ha rebutjat contundentment per massa apolo-gista i que avui, en el volum esmentat, ha substituït per un estudi seu posterior. Amb tot, des d'aleshores la figura de Vives sempre ha estat, per a ell, objecte d'anàlisi i de recerca fins a dates molt pròximes.

El segon bloc és dedicat als grans corrents del que ell anomena el «ple Renaixement», ja al se- gle XVI. El to matisadament reivindicatiu o polèmic desapareix perquè ara ens trobem ja en un terreny més segur. Un corrent es destaca, el de l'erasmisme, que des del clàssic llibre de Marcel Bataillon havia suscitat nombrosos estudis. Erasmisme i sobretot, com ja he dit, la figura de Joan Lluís Vives. És una novetat, perquè a causa del seu exili forçat, havia estat considerat sempre com un estranger i, pel fet d'escriure només en llatí, no havia estat tractat pels historiadors de la literatura catalana. Són planes orientatives no solament de la seva obra sinó també sobre els ac- tuals centres d'estudis vivistes, sobre els darrers congressos europeus dedicats a ell i les co- mmissions d'edició, encara en curs, de la seva obra o la recent revisió de la cronologia aportada per Gregori Maians. Perquè Batllori tracta sempre un tema en estreta vinculació amb els seus es- tudiosos. Una altra novetat en el marc de la historiografia catalana és la inclusió dels estats ita- lians que pertanyien a la Corona d'Aragó, que són estudiats amb tot deteniment: Sardenya, Sicília i Nàpols, tan lligats en aquesta època als estats peninsulars de la Corona d'Aragó.

El tercer apartat estudia ja el pas del Renaixement al Barroc, tema molt de temps menystin- gut. Hi trobarem una exposició de les línies mestres de les principals obres catalanes en els camps de la historiografia, de la teologia, de l'espiritualitat, de la jurisprudència i de les ciències. Un bre- víssim però incisiu comentari de les obres esmentades permet al lector d'orientar-se sense di- ficultat entre la massa d'informació nova aportada. És un primer i útil esforç per fer un balanç cultural d'aquest període que ja ha servit i haurà de servir de base per a futurs estudis més es- pecialitzats.

La temàtica pròpiament religiosa és recollida en el volum sisè amb el títol *Les reformes reli- gioses al segle XVI*. El títol és prou significatiu i ja ens orienta sobre la posició volgudament ob- jectiva del pare Batllori en aquesta qüestió tan polèmica ja per si. Reforma catòlica en primer lloc amb una atenció, és clar, preferent a la fundació i expansió de la Companyia de Jesús; la parti- cipació catalana, en especial mallorquina, al Concili de Trento; la Reforma protestant i la Contrareforma. Història religiosa principalment, més que no eclesiàstica, sense partidismes pre- sos *a priori*. És la temàtica que més s'adscriu, potser, a la metodologia positivista, en el bon sen- tit de la paraula, per evitar anacronismes ideològics i no derivar en apologies acientífiques i per apropar-se a la complexitat d'aquests corrents no sempre tan antagònics com pot semblar a pri- mera vista. Les figures de tres sants prenen relleu: Ignasi de Loiola, Francesc de Borja i l'arque- bisbe Tomás de Villanueva, abordats amb contenció i amb esperit crític. Tot un exemple.

Els estudis han estat escrits al llarg dels darrers cinquanta anys. Per tant, iniciats amb ante- rioritat als estudis sobre aspecte cultural. Tot i que a ell li agrada dir que les diverses temàtiques sempre han estat conseqüència d'encàrrecs concrets, i l'hem de creure, també és veritat que el segle XVI no l'ha abordat des de l'erudició asèptica sinó que hi té molt a veure la seva trajectòria

vital, en concret el seu ingrés a la Companyia de Jesús (1928) i el seu ordenament com a sacerdot el 1940. Aquest fet el féu interessar per l'època en què es fundà l'orde i a partir d'aquí aventurar-se en èpoques posteriors. Per això inicià els estudis sobre l'obra escrita d'Ignasi de Loiola, els *Exercicis*, les fonts, influències, els manuscrits, la difusió, evitant-ne en qualsevol cas la sacralització. La mateixa òptica ha emprat sobre la documentació referent a la família Loiola i la tardana atenció a Ignasi de Loiola. Els anys noranta, arran de la celebració del centenari del sant i de la fundació de la Companyia (1491, 1540) els dedica nous estudis procurant situar el fundador en el context de la seva època com a home medieval i renaixentista alhora, preocupat per desfer tòpics i prejudicis, com el mite antireformista de sant Ignasi anti-Luter. Un cas paral·lel és el de Francesc de Borja a qui dedica relativament poca atenció, tenint en compte que ha investigat durant anys sobre els seus avantpassats. És a dir, sembla haver defugit sistemàticament centrar-se a estudiar els dos grans sants, objecte ja de nombrosos estudis, i ha preferit resseguir, per exemple, segones figures com el jesuïta mallorquí Jeroni Nadal, clau en l'expansió de la Companyia per l'Europa del segle XVI.

Sempre trobem en l'estudi d'aquests diferents aspectes, una persistent preocupació per desfer equívocs, aclarir i definir conceptes —com els de Reforma, Contrareforma—, sense defugir prendre una posició compromesa, tant en l'àmbit europeu com en el català, en defensa dels seus propis criteris, en consonància amb la tònica general dels estudis sobre aquesta època, de rèpliques i contrarèpliques.

Val la pena centrar ara l'atenció en el seu posicionament respecte a les darreres tendències interpretatives del Renaixement i de l'humanisme catalans, inserint aquestes, com és habitual en ell, dins el marc interpretatiu general a tot Europa del pas de l'edat mitjana al Renaixement. Em refereixo als primers dos estudis, els dos escrits els anys vuitanta, que encapçalen el volum cinquè. Són articles conceptuals que expliquen també l'evolució zigzaguejant dels estudis des de la gran obra de Burckardt el 1860 sobre la civilització del Renaixement a Itàlia i plantegen les grans controvèrsies culturals que qüestionen, des de la mateixa existència d'aquests corrents, els conceptes de ruptura o continuïtat respecte a l'edat mitjana. Després de la Segona Guerra Mundial, el corrent dels partidaris de la continuïtat fou designat amb el nom de «revolució dels medievalistes», segons frase de Ferguson (1948). Aquesta interpretació fou contestada i originà al seu torn la tendència contrària que considerava el Renaixement com una «revolució cultural», segons el títol explosiu d'Eugenio Garin, que detectava a Itàlia, i en especial a Florència, un ferment de novetats en tots els terrenys —idees polítiques, tècniques noves (la impremta), mons nous (amb els descobriments geogràfics, canvis astronòmics amb Copèrnic). Des dels anys vuitanta alguns historiadors de la cultura —Peter Burke, James Amelang— tendeixen a evitar triomfalismes i a resituar la cultura elitista d'aquest període dins el marc general de la societat i en contacte amb l'anomenada «cultura popular».

L'àmbit català ha participat d'aquestes controvèrsies amb un cert retard. Podríem dir que hi podem detectar dos corrents més o menys antagònics: la línia dels historiadors de la cultura, des de Rubió i Lluch, Nicolau d'Olwer, Rubió i Balaguer, Miquel Batllori, Joan Fuster, i la línia més

recent dels historiadors de la literatura catalana encapçalada per Martí de Riquer, encara de formació historicista, i per Francisco Rico i els seus deixebles (en especial, Lola Badia), que han tendit a abordar aquests temes des del vessant filològic, propensos, per tant, a fer coincidir la història de la filologia amb la història de l'humanisme. Batllori, que es declara deixeble directe de Jordi Rubió i Balaguer, pren una posició especialment ferma en contra d'aquest segon corrent filològic que tendeix a negar la idea tradicional de l'humanisme català dels segles XIV i XV i a resituar-lo al segle XVI com a fruit de la influència de Nebrija. És a dir, l'humanisme en l'àmbit català procediria no directament d'Itàlia sinó, més tardanament, de Castella i quedaria reclòs als cercles universitaris.

El 1994 Batllori afirmava «per poc que hi hagi modernitat a tota la Corona d'Aragó, el regnat d'Alfons el Magnànim, en l'ordre cultural, i el de Joan II, en l'ordre polític, són dos períodes essencialment moderns; medievals només fins a cert punt. Per tant, allargar l'edat mitjana fins als temps dels Reis Catòlics és una mica absurd». I d'altra banda, es reafirmava en el seu criteri que «l'humanisme és un fet de literatura, de pensament i d'art. No se'n pot parlar, doncs, des d'un punt de vista purament filològic». Pel que fa a l'idioma —llatí contra vulgar— insistia en l'alternança de l'ús dels dos idiomes per part de les generacions d'humanistes italians des de Petrarca.

Difícilment les dues posicions poden arribar a un consens, ja que responen a dues mentalitats i a dues formacions científiques, una que pretén abraçar tots els àmbits de la cultura i l'altra que tendeix a reduir el camp a una sola disciplina, la filològica. En el segon cas, la llengua (el llatí), l'estil, la coherència del pensament són considerats pels filòlegs com a elements indispenables perquè un text pugui ser considerat humanístic. Aquesta premissa ha estat un condicionant si més no incòmode, del llatí contra el català, perquè s'ha volgut vincular negativament l'humanisme amb la literatura en català, negar la possibilitat d'un humanisme en català anterior al segle XVI o forçar l'equivalència del Renaixement amb el renaixement de les lletres catalanes.

Del conjunt dels estudis batllorians sobre el període del Renaixement voldria destacar ara dues virtuts que poden fer-se extensives a tota la seva obra: primer, el sentit de relativitat amb què presenta els temes, tenint sempre en compte explícitament l'estat de la bibliografia i l'escola i la ideologia dels historiadors que han abordat el tema. És una mena de reconeixement que l'objectivitat pura i dura no pot existir i que, de manera conscient o inconscient, la formació cultural de l'historiador té un paper important en la investigació. La segona virtut rau en la forma en què presenta els temes, no d'una manera dogmàtica i tancada sinó oberta, suggestiva, aportant la informació precisa per poder continuar la investigació, tot inserint les dades dins el seu context cultural. Per això crec que els estudis del pare Batllori són bàsics per a qualsevol investigació sobre els temes per ell tractats.

Per acabar, voldria formular una pregunta al pare Batllori, una pregunta que s'insereix, possiblement, en el camp de la utopia. Què recomanaria a les noves generacions que s'interessen pel període del Renaixement? L'estudi de la cultura d'una època com a gran síntesi del saber ja

no és a l'abast d'una sola persona. El cas del pare Batllori és ja irrepètibl. Estem abocats a les especialitzacions i aquestes tenen el perill de desenfocar, precisament, l'òptica proposada. Caldria, potser, recórrer a un treball d'equip interdisciplinar, o treballar per separat i fer periòdicament discussions conjuntes sota la tutela, o no, d'una institució acadèmica? Però, qui hauria d'aportar una unitat al conjunt? Els historiadors aborden ara la cultura no com a conjunt de disciplines del saber, sinó en relació amb la societat. És un camí necessari per tal de relativitzar la importància del saber però hi ha el perill que s'autoexcloïn per fer de nexes d'unió i de síntesi dels estudis específics de les diverses disciplines. Podrien fer-ho els historiadors de la filosofia? Tenen un inconvenient: tendeixen a fer abstracció de la cronologia i a descontextualitzar el pensament de la societat que el crea. Els historiadors de l'art, de la literatura? Tenen necessàriament una visió parcial de la producció d'un període. Com caldria organitzar o canalitzar, per tant, —si és que cal fer-ho— els futurs estudis sobre el període del Renaixement o, de fet, sobre qualsevol període?

Es para mí un inmenso honor el poder participar en este homenaje al padre Batllori, a quien tanto admiro y quiero, y cuya figura intelectual supera cualquier grado de encarecimiento. Nosotros, historiadores de la literatura que nos movemos en el terreno de lo particular, y con un corpus relativamente cerrado, nos sentimos sobrecogidos ante la visión ampliadísima de la historia que manifiesta el padre Batllori. Como es sabido,¹ el autor, afín a la metodología de Croce, intenta construir una historia en la que la filología se integre con todas las historias: política, económica, social, etc., para construir una auténtica historia de la cultura. Esta construcción es, por naturaleza, efímera, pues la historia no es una ciencia y «se rehace» continuamente. También, como es sabido, la ingente bibliografía del padre Batllori, a pesar de su variedad, se centra en cuatro grandes intereses históricos:

1. La historia de Cataluña en el marco europeo.
2. La historia religiosa y, en particular, la de la Compañía de Jesús.
3. La periodización histórica desde la edad media hasta el siglo XIX, y en particular la de los conceptos Renacimiento, Manierismo y Barroco.
4. Gracián, figura fundamental en la historia de los jesuitas y en el Barroco.

Este último apartado de sus intereses históricos es el que me corresponde tratar en mi intervención como presunto especialista en la materia.²

El macizo —618 páginas— y bello volumen VI de la *Obra completa* (OC) del padre Batllori se titula con toda razón *Baltasar Gracián i el Barroc*. Está constituido por cinco bloques.

1. Véase el volumen dedicado al autor en *Antrophos*, núm. 112 (1990), y en particular la entrevista de Susana BORRAS ALOMAR, p. 11-16.

2. Una excelente exposición de las ideas del padre Batllori sobre Gracián y el Barroco puede consultarse en la colaboración del padre Ceferino PERALTA en el mencionado número de *Antrophos*, p. 40-47. El padre Peralta recoge hasta noventa y una entradas bibliográficas del padre Batllori sobre el tema. En la nota editorial al volumen VI de las *Obras completas*, p. 58, se anuncia la publicación de los restantes estudios sobre los colegios jesuitas de los siglos XV a XVI en el volumen VII.

El primero, el más extenso, está dedicado a la vida y obra de Gracián y en él se refunden su libro clásico *Gracián y el Barroco*, Roma, 1958, y el prólogo a las *Obras completas* de Gracián que se publicaron en la «Biblioteca de Autores Españoles» en 1968. Se utilizan, además, numerosos descubrimientos y novedades incluidos en los bloques siguientes.³

En el segundo bloque se recogen los estudios estético-filológicos. Se estudia la retórica barroca en relación con la *Ratio studiorum* y se dedica un fino estudio a la *Agudeza* y al marginado *El Comulgatorio*.

El tercero está constituido por una serie de «Documents» para la biografía de Gracián y para la historia de su orden durante la guerra de Cataluña.

Una serie de utilísimas «Orientacions bibliogràfiques», esto es, una puesta al día de los estudios publicados sobre Gracián entre 1959 y 1993, son una excelente muestra de la pervivencia del interés del padre Batllori por su compañero de orden, que se inicia, como veremos, en 1928. En estas notas bibliográficas aflora el pensamiento histórico del autor y, además, algunos rasgos de su bondad, como las notas dedicadas a la introducción a Gracián de Conrado Guardiola o al importante descubrimiento de Belén Boloqui de los nuevos documentos sobre la familia del escritor. Y también se muestran unas pinceladas de su delicada ironía, como en las notas dedicadas a la tesis de Benito Pelegrín, que considero oportuno incluir a continuación como muestra del estilo del autor:

En el llarg pròleg de Marc Fumarolli, es manifesta l'agut i erudit historiador i teòric de les retòriques siscentistes de França, però també l'home que coneix la literatura espanyola de la mateixa època d'una manera força remota; si no, no hauria gosat parlar, a hores d'ara i tan repetidament, de la Hispanitat (sempre així, en majúscula. (OC, VII, p. 505.)

[...] en canvi els treballs graciens de Pelegrín s'han de sotmetre a una crítica seriosa, abans de poder acceptar tot allò que tenen de bo i d'innovador, que és molt, i aïllar-ho de les seves actituds partidistes i infundades, i sobretot d'una constant petulància i pedanteria, molt poc graciens, per cert —fóra molt de lamentar que aquesta actitud tan arrogant allunyés els graciensistes d'uns estudis tan renovadors, tot i que no tan definitius com l'autor s'imagina. (OC, VII, p. 506.)

Precisament perquè coneix bé l'obra graciensista, Benito Pelegrín s'ha pogut arriscar a proposar una nova clau d'*El Criticón*; ha mirat de trobar-ne el «fil perdut» en l'estricta valor geogràfic de l'itinerari d'Andrenio i Critilo, l'objectiu dels quals fóra Port-Roial. I ha trobat aquell fil al text mateix, que cap dels graciensistes anteriors a ell, simples erudits, no havia sabut veure. Es tracta d'una part de la seva tesi d'Estat, de la qual ningú no ens diu enlloc per què la publica a trossos, i no tota completa, com hom sol fer a França. (OC, VII, p. 508-509.)

El quinto bloque, en fin, recoge varias reseñas, como las dedicadas a las ediciones *El Héroe* y *Oráculo manual* de Romera Navarro (1946 y 1953, respectivamente), y unas calas en la esté-

3. El propio padre Batllori hizo un excelente resumen en el extenso prólogo a su *Antología* de Gracián, publicada en la colección «Temas de España», núm. 122, de Taurus, Madrid, 1983, que no ha tenido la difusión que se merecía.

tica de tres jesuitas: *Tres momentos de la estética española: Gracián, Arteaga y Casanovas*. No ciega al padre Batllori el amor a los de su orden: «No exigamos tanto hondura de pensamiento a Esteban de Arteaga. Gracián es hombre clave de todo el Barroco europeo. Arteaga, el más alto esteta español del siglo XVII, pero nadie se atreverá a carearlo seriamente con Vico o Baumgarten, ni menos con su contemporáneo Kant.» (OC, VII, p. 573.)

Me ocuparé del bloque más importante, el primero, dedicado a la vida de Gracián que, en buena parte, subsume los otros cuatro.

Cuando el futuro padre Batllori marcha a Madrid para completar sus estudios históricos, con queridos amigos, como Xavier de Salas o Díaz-Plaja, eran malos tiempos para los intelectuales liberales. La siguiente epístola de Don Américo Castro a Marcel Bataillon, que estaba preparando la edición del *Enchiridion* de Erasmo, puede servir de muestra de lo que se cernía sobre el Centro de Estudios Históricos dirigido por Menéndez Pidal:⁴

Madrid, 20 de abril de 1928

Querido Bataillon: Al ir a dar a la imprenta su prólogo de *Erasmo*, [Dámaso] Alonso siente un pequeño escrúpulo. Usted conoce la situación en que vivimos, combatidos, en suma, en una situación algo parecida a la que se encontraban los amigos de Erasmo hace cuatrocientos años. Usted comprenderá el disgusto particular que me produce el tener que hablar de estas cosas. En su prólogo (para mi gusto, tan excelente que nada que corregir he observado en él) usted se expresa con el mismo desenfado que lo haría yo o cualquiera que no escribiese en un Centro que es dependencia de un Gobierno de Dictadura y de clericalismo: de un Gobierno que ha castigado a un catedrático por hablar en público de la limitación de la natalidad.

El caso es éste: si publicamos el prólogo tal como está, los periódicos clericales y amigos del Gobierno dirán en seguida que esta Casa es, en efecto, sectaria e irreligiosa, donde se hace toda clase de propaganda nociva. Usted sabe que la Junta [de Ampliación de Estudios] se halla intervenida por elementos nombrados directamente por el Gobierno. Y dado que es así, no cabe más que tomarlo como es o dejarlo.

Hemos hablado Don Ramón, Alonso y yo y hemos quedado en que todo lo que usted dice podría quedar intruciendo algunos cambios de estilo a fin de que todo lo que se dice sobre frailes, supersticiones religiosas y demás aparezca como expresión del punto de vista de los eramistas y no afirmación con valor actual. En este sentido hemos comenzado ya ese trabajo de transposición, que, como le digo, no afectará en nada el contenido. De todas formas se lo remitiremos a usted en cuanto esté listo para que vea si en esa forma se puede publicar el prólogo.

No necesito decirle cuán fastidioso es para mí el ver que se haya adelantado tan poco a los cuatrocientos años de haber celebrado la junta de Valladolid; cierto es que los momentos

4. En breve verá la luz en *Quaderns Crema*, el volumen introductorio de Diego Catalán, que abre el catálogo del Archivo Menéndez Pidal y que constará de ocho volúmenes. Es la citada introducción un estudio apasionante de los avatares del Centro de Estudios Históricos hasta su disolución y diáspora de sus integrantes a partir de la guerra.

son excepcionales y que en todas partes se están removiendo los posos de las cosas más sucias. Que le hemos de hacer.

Dé saludos afectuosos a su señora y reciba un fuerte abrazo de su amigo.

Américo Castro⁵

Estas radicalizaciones venían ya de lejos: desde las polémicas del padre Lampillas y el padre Andrés con los italianos y franceses hasta las que sostuvieron los neocatólicos y liberales a finales del siglo XIX. Había además, otras discusiones que solapaban las anteriores: las que se referían a la periodización y carácter de la historia. Cuando el padre Batllori —que se considera y con razón miembro de la llamada Generación del 27— comienza a investigar, los términos de periodización eran terreno movedizo y sin apenas cimientos. Todo era vago: *prerrenacimiento*, *gótico*, *plateresco*, *Reforma*, *Contrarreforma*, *humanismo*, *Renacimiento* que, procedentes en su mayoría de la historia del arte, pasaron a la historia literaria y pretendían constituirse en períodos históricos. Después de la Primera Guerra Mundial, el término *Barroco*, ya reivindicado estéticamente, se incorporaba desde la historia del arte a la de la cultura en general, al igual que un poco más tarde el *Manierismo*. El joven Miquel Batllori se sintió subyugado por esta situación que tan grata le era para su visión de la historia cultural y dedicó los primeros trabajos al teatro barroco (1928). Entonces comienza su interés por Gracián y, más, cuando entró en la Orden. Él mismo relata estas afinidades especulares con su eximio antecesor:

Aquest interès em va augmentar quan vaig ésser ja jesuïta perquè, per les meves actituds crítiques, jo era considerat com una espècie de rèprobe que seguia les passes de Gracián: i tant se'm va dir que seguia Gracián —què més voldria jo que assemblar-m'hi!— que m'interessà, com a historiador, veure com s'havia forjat aquell home, tema sobre el qual hi havia només un estudi molt feble del pare Eguía Ruiz, que havia vist alguns documents del nostre arxiu de Roma, però sense aprofundir-lo. (OC, VII, p. 577.)

Y aquí comienza su itinerario graciano que dura hasta el presente. Me limitaré a plantear las líneas vertebrales de la tesis del padre Batllori sobre Gracián, que parte de una confrontación con las *reçues* de Don Marcelino y de De Coster —continuadas por Arturo del Hoyo—, para quienes Gracián era no sólo un rebelde sino un resentido con ribetes de hipócrita y malintencionado.

Para rebatir esta tesis, el padre Batllori se armó de defensas sólidas: los archivos secretos de la Compañía en Roma y de un conocimiento profundo de la Orden y del momento histórico en que vivió Gracián.

5. Marcel BATAILLON, *Erasmus y el erasmismo*, Barcelona, Crítica, 1981, p. 362-363. La edición de Bataillon vió la luz, con el prólogo intacto, en 1932. Se prohibió después de la guerra y todavía en los años cincuenta la traducción de *Erasmus y España* (1950) no podía figurar en los escaparates de las librerías (Marcel BATAILLON, *Erasmus*, p. 363).

En la época las «nacionalidades» estaban más marcadas que ahora.⁶ Catalanes, aragoneses, andaluces, gallegos, valencianos, etc., se concebían con unos rasgos caracterológicos muy deslindantes. Ni qué decir tiene que las «naciones europeas» presentaban rasgos notablemente más marcados frente a los «españoles». Gracián insiste en estas diferencias patrias y ajenas constantemente, como también lo había hecho Barclay en el *Satyricon* y en el *Iter animorum*, obras muy difundidas en un volumen, que el jesuita había leído junto al *Argents* del mismo autor, muy bien.⁷ El padre Batllori, que conocía estas rivalidades «nacionales» en la propia orden, toma parte de sus argumentos de esta situación. Indicaré algunos ejemplos, en los que casi —digo «casi»— se incide en un determinismo regionalista:

Poques vegades expressa Gracián opinions tan precipitades amb tan poc coneixement de causa, universalitzacions tan absolutes amb tan escasses dades concretes. Els seus comentaris sobre Aragó són sempre elogiosos; àdhuc quan remarca alguns defectes evidents, els dona una justificació plausible. Els jurídics que emet sobre València i Mallorca són sempre negatius. Sobre Catalunya, se sobreposen dos tipus de valoracions: les que provenen de la seva experiència a Lleida —simples constatacions o elogis simpatitzants— i les provocades per la rebel·lió dels catalans contra Felip IV, i fins i tot en aquest cas es tracta més aviat de planes d'invectives. (OC, VII, p. 76.)

És com si a aquell home reservat, de terres altes i greus, el contacte amb la regió més exuberant mediterrània i meridional de tota la seva província, l'irrités. (OC, VII, p. 78.)

Los jesuitas, como es sabido, y mejor gracias al padre Batllori, hacían regularmente un análisis caracterológico de sus miembros de acuerdo con la teoría de los humores. Gracián es personaje complejo, pues tanto es colérico, como melancólico, según los informes de sus colegios. También aquí el padre Batllori asume para su interpretación las referencias que sobre Gracián dieron en los distintos lugares y tiempos los informantes:

[...] en aquesta època (1624) el seu caràcter cal·ligràfic ja és definitivament format, i l'estil ja posseeix una plena seguretat. Això es pot atribuir a una duresa prematura davant l'espectacle poc edificant que oferia el col·legi de Saragossa en aquells atzarosos anys de borrasca; i d'aquest canvi psicològic, principi del seu reconcentrament (cap a l'interior, en tenim una prova en els informes oficials que d'ell donaven els seus superiors). Quan començà els estudis de teologia, el 1625, hom el tenia per colèric i sanguini; el 1628, tot just acabats els seus estudis, era jutjat de biliós i malencòlic. (OC, VII, p. 55.)

[...] a València, durant la tercera seva aprovació (1630-1631), s'enfrontà per primera vegada amb els valencians, i es confirmà, per contrast, el seu ferm aragoneisme; a Lleida, de 1631 a 1633, experimentà la bella i lleial amistat dels catalans. (OC, VII, p. 59.)

6. Vid. Miguel HERRERO GARCIA, *Idea de los españoles del siglo XVI*, Madrid, Voluntad, 1928.

7. Vid. Carlos VAILLO.

En aquellos años se desconocían los documentos publicados —en 1993— por Belén Boloqui sobre la familia de Gracián. El padre Batllori, en la línea de las intuiciones, generalmente válidas, de Américo Castro, conjeturó que el escritor procedía de una familia de cristianos nuevos. Quizá sea ésta la parte más débil de la biografía de Gracián, pues los documentos descubiertos por Boloqui demuestran que la familia del escritor era hidalga, infanzones, y con un buen pasar, a pesar de que nuestro famoso jesuita había nacido al lado del *río Peregil*, que él nunca menciona. De donde se infiere que no siempre las conjeturas conducen a buen puerto crítico.

Interesado, como es lógico y necesario, por la formación del Gracián lector, Batllori analizó los documentos sobre las bibliotecas en las que Gracián había estudiado. El panorama es desolador. En la Corona de Aragón eran, sencillamente, un desastre: «las librerías, por la maior parte, estaban perdidas» (carta al padre Viteleschi del padre Martí Pérez en 1643, p. 27); «que algunos, quando se mudan de un colegio a otro, llevan consigo libros, con color de que son prestados de otra casa o de algún seglar» (carta de 1638, p. 28). Algunos suelen «tener en sus aposentos los libros comprados con limosnas, sin escribir el nombre del colegio ni aplicarlos, contentándose con poner unas letras o cifras a su modo» (carta al padre Nickel, p. 28).

Para el padre Batllori no fue un enigma que Gracián no se apuntara a las misiones como numerosos compañeros de su orden lo habían hecho. Gracián iba para profesor.

Moltes d'aquelles difícils situacions, tan repetides que arriben a constituir una veritable constant històrica, tenen llur explicació en la manca de tensió intel·lectual dels col·legis quan la tensió espiritual, directament apostòlica, donava un contingut elevat a la vida interior i religiosa —com els succeïa a moltíssims que recorrien els pobles en la missió, o partien amb il·lusió a les Índies orientals i occidentals—, la província de Gracián, com qualsevol altra o més, donava personatges de la talla de Jeroni López, el gran missioner popular del segle xvi, o d'un Pere Claver, l'heroic apòstol dels negres a Cartagena d'Índies. (OC, VII, p. 31.)

Gracián no fue a las misiones, pero tuvo que soportar las convivencias con sus compañeros de orden en Tarragona y en Valencia. Todos pertenecían a distintas lenguas y provincias. En Tarragona, por ejemplo, había cinco catalanes, cuatro aragoneses, dos mallorquines, uno de Castilla y doce de Valencia. No se llevó demasiado bien con estos últimos. Algunos juicios de Gracián sobre éstos ya se han transcrito.

Durante estos años, tuvo Gracián que hacer los ejercicios espirituales, que se llevaban a cabo durante un mes en el noviciado y una vez al año durante una semana después. Tras los votos, los jesuitas no podían salir de la orden a no ser que fueran a una de mendicantes, que es lo que pide Gracián en los últimos años. Los ejercicios espirituales dejaron huella en Gracián y, sobre todo, en *El Comulgatorio*:

Llur influència és encara més notable pel fet que en els seus escrits Gracián fingeix sempre una moral laïcitzant, més filosòfica que teològica, més tots fonamentada en la raó huma-

na que en la revelació divina, en fi, la moral en voga, tal com demanava l'època —la de Descartes—, la que seguirà a la de Suárez, el filòsof i teòleg jesuïta que havia donat valor substantiu a la metafísica, com a atri de la teologia, però separada d'aquesta i independent-zada.

No sorprèn, doncs, que qui practicava amb tanta freqüència els *Exercicis* de Sant Ignasi i tenia aquest llibre com a base de la seva hora diària de meditació, quan es convertí en moralista traspassés a un pel filosòfic l'ascètica ignasiana tan adequada al seu vigorós temperament aragonès. (OC, VII, p. 42.)

[...] i si Gracián en té un concepte més pessimista que Loiola, és perquè aquest fou contemporani del Renaixement i aquell del Barroc; aquella veu l'home caigut i redimit, mentre que aquest es complau a entrefilar picarescament les misèries de la natura humana concebuda en el pecat. (OC, VII, p. 43.)

Aspecto capital en la tesis del padre Batllori tanto sobre Gracián como sobre el Barroco es la influencia de la *Ratio studiorum* que es esencial para la estética literaria del periodo: «Però qui conegui la identificació que es dona en Gracián entre la personalitat i l'estil, entre el temperament i les elucubracions estètiques, haurà de reconèixer que la seva barroquització de la jesuítica *Ratio studiorum* (car en això consisteix, en definitiva, l'*Agudeza*) havia de tenir l'origen en les predileccions literàries dels seus anys juvenils i en les noves experiències viscudes aquests tres anys de docència humanística a Calataiud.» (OC, VII, p. 62.)

La primera *Ratio studiorum*, confeccionada por los padres Polanco y García, pertenecería, según Batllori, al segundo Renacimiento, mientras que en la de Pere Joan Perpinyà se esquemmatizan los cánones de la segunda: «Per això, encara que el text oficial i definitiu és de final del segle XVI, la *Ratio* reflecteix un estadi anterior: el dels darrers lustres del segon renaixement i el primers de l'incipient Barroc, l'època que en la història de les arts plàstiques correspon al Manierisme, i en l'Església als inicis de la Contrareforma». (OC, VII, p. 62.)

Aristotelismo y *Ratio studiorum* se constituyen así como los pilares de la estética barroca:

Doctrines, doncs, coincidents, la jesuítica i l'espanyola, que prenen Aristòtil com a punt de partença. Però, durant el Barroc, l'estètica aristotèlica de la imitació és substituïda per l'estètica de la invenció [...] La *Ratio studiorum* permetia als estudiants de lletres en general, en determinats casos, l'exercici dels *emblemata* o empreses, i els recomanava als del curs de retòrica «però amb moderació». N'hi hagué prou de no fer cas del *modice tamen* per a explicar-nos tota la florida d'odes jeroglífiques que caracteritzà la literatura pejorativament jesuítica de la dissetena centúria, però que almenys té el mèrit d'haver ferit de mort, àdhuc a les escoles, la freda retòrica de la imitació. (OC, VII, p. 63.)

Esta concepción de la importancia de la *Ratio* lleva a Batllori a restar importancia a la estancia de Gracián en Huesca, en la inmensa biblioteca de Lastanosa, que serviría para completar la formación cultural del autor, pero su apuesta estética era ya anterior:

Un fet, a parer meu, transcendental en la vida del pare Baltasar és el que refereix la carta *annua* de 1635: la compra de *praeclara recentiorum volumina* per a la biblioteca, per valor de quaranta ducats. Per primera vegada crec, Gracián tenia a l'abast un tresor de llibres moderns —d'autors moderns, *recentiorum*. N'hi devia haver de teologia i filosofia escolàstiques, sens dubte, però no oblidem les inclinacions barroques del rector pare Albert. Això, el 1635. El 1636 pot disposar, a Osca, dels prodigiosos cabals bibliogràfics de Lastanosa. I el 1637 apareix *El Héroe*. Si a Osca, doncs, comença de segur, la carrera del Gracián publicista, a Gandia, pàtria del conceptuós Ausiàs Marc, comença, molt probablement, el camí ardu i gloriós del Gracián escriptor. (OC, vii, p. 85.)

Central es también la «bipolaridad» de la obra graciana, y es uno de los aciertos más notables del estudio:

Tot i admetre la bipolaritat persona-erudició de tota la seva obra, el conjunt dels seus escrits pot dividir-se i agrupar-se segons la tensió o distensió d'un d'aquests pols respecte de l'altre: el predomini de l'element personal sobre l'erudit dóna un segell propi a *El Héroe*, *El Discreto* i l'*Oráculo*. La hipertensió del factor erudit és patent a *El Político* y a l'*Agudeza*; amb l'equilibri, amb la fusió harmònica y perfecta d'ambdós elements n'hi hauria prou, si no tingués altres mèrits per a donar la primacia a la seva obra màxima, *El Criticón*. *El Comulgatorio* (1655), producte forjat en motlles d'escola, queda al marge d'aquesta divisió bipolar. (OC, vii, p. 88.)

En resumen, la obra de Batllori es, como se ha indicado, la antítesis de la tradición de Don Marcelino y Coster. Y, sobretodo, el intento de salvar la compleja relación de Gracián y su orden. Y de presentar a un Gracián espíritu independiente, pero no rebelde.

Todos los que nos dedicamos al estudio de la época, agradecemos infinito la publicación de este volumen vii dedicado a Gracián y al Barroco.

Les meves primeres paraules han d'ésser, en primer lloc, d'agraïment a l'Institut d'Estudis Catalans per la seva invitació. I, en segon lloc, per fer palesa la meva joia en prendre part en l'homenatge del qual és ben mereixedor el pare Miquel Batllori.

I haig d'encetar el meu parlament amb aquells dos mots amb els quals Horaci (*Sàtires*, II, p. 2 i 26) inicià el conegut hexàmetre *rara avis*, ja que el pare Batllori és una *rara avis* entre els historiadors actuals. Amb dificultat hom podria trobar un autor que hagi fet aportacions tan interessants a la història i en camps d'investigació tan diversos; i això no sols en el vessant cronològic ans també en el temàtic. Perquè els seus estudis abracen des de l'edat mitjana fins als nostres dies, i concretament en el segle de la Il·lustració, des de les finances i la pedagogia als moviments culturals, religiosos i espirituals.

Abans, emperò, d'entrar en l'anàlisi d'algunes de les seves principals aportacions a l'estudi de la Il·lustració —totes fóra una tasca inabastable—, cal, em sembla, indicar un tret de Batllori com a historiador: la seva equanimitat i el seu equilibri. Aquest darrer, entre historiografia laica i religiosa, entre diverses confessions religioses o escoles. Això no obstant, haig de matisar, pel que sembla, aquests dos motius que són a la base d'aqueixa actitud. En primer lloc, Batllori pensa que el passat cal estudiar-lo com un conjunt, amb una mirada d'historiador en la seva globalitat, i no tan sols amb ulls de teòleg, filòsof o filòleg —poso per cas—, criteris, d'altra banda, vàlids però individualment limitats. Aquest plantejament pot explicar, al meu entendre, l'exigència de matisos, de fractures sense trencaments, però de continuïtats amb modificacions. I en segon lloc, Batllori, que com tots sabem, ha dedicat bona part dels seus estudis als moviments religiosos, ha distingit sempre història religiosa d'història eclesiàstica. És així com ho palesarà explícitament: «Ja que he preferit el títol d'història religiosa al d'història eclesiàstica, cal que comenci pel poble, pel poble de Déu, com a part essencial i numèricament prevalent de l'Església».¹

L'actitud de Batllori, doncs, li permet un cert allunyament de l'autoritat eclesiàstica sia en les seves postures polítiques, sia en les culturals, sia, al capdavall, fins i tot en les de partit o

1. Miquel BATLLORI, *Les reformes religioses al segle XVI, Obra completa*, vol. VI, a València i Barcelona, 1996, p. 4.

escola. I res millor, em sembla, que recordar —en aquest sentit— la confessió de l'autor mateix, la qual comprèn les dues raons suara comentades: «El qui ara us parla —modest, bé que fidel, conreador de la història religiosa, potser per haver-la cultivada ensems amb altres disciplines històriques, i pel fet de tenir un concepte força global i unitari de la història com a esdevinguda, de la història com a narració i de la història com a ciència— ha defensat sempre amb braó que la història de l'Església és i deu ésser només una disciplina històrica».²

L'herència del pare Casanovas i els jesuïtes exiliats

En estudiar l'aspecte aquest de les aportacions culturals de Batllori, em sembla que haig de fer una referència personal, puix que les noves investigacions al voltant de la figura de Maians i del grup d'il·lustrats valencians, han trobat des de sempre l'acollida més coral per part del pare Batllori.

Vaig tractar personalment Batllori el 1966, quan defensí a la Universitat Gregoriana de Roma la meua tesi doctoral. Una llarga malaltia l'havia defès de resseguir els meus treballs investigadors sobre l'esmentat il·lustrat, això no obstant, vaig trobar el seu suport i comprensió, interessat ell, Batllori, a aprofundir en el coneixement de les relacions de Maians amb Finestres i amb els jesuïtes de Cervera (problema ja suscitat pel pare Casanovas), en l'austriacisme de Maians i la seva correspondència amb el comte de Cervelló o el cardenal Cienfuegos, l'actitud maiansiana d'un regalisme amb matisos episcopalistes, les relacions culturals del canonge Maians, germà de Gregori, amb el jesuïta exiliat Joan Andrés, tal com hom pot intuir en l'esplèndida obra d'aquest autor, *Dell'origine, progressi e stato attuale d'ogni letteratura (1782-1799)*.

És, doncs, en aquest sentit que vaig acceptar, des del primer moment, el criteri de Batllori de la capacitat receptiva dels corrents culturals per part dels jesuïtes catalans i valencians, mercè a la influència respectiva de Finestres i de Maians.

És evident que jo no tenia —ni he arribat a tenir— l'enorme coneixement dels membres de la Companyia exiliats a Itàlia; les dades, però, inserides per Batllori en el seu llibre, *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos (1966)*, no feren més que confirmar les meves troballes al fons Maians. Baldament, a dir veritat, amb certes reserves per part de l'erudit d'Oliva pel que fa als pares valencians de la Companyia, desafectes que poc a poc foren agreujant-se segons creixia l'actitud rigorista i procliu al jansenisme de Gregori Maians.

És per això, doncs, que aleshores vaig transcriure unes paraules del canonge Maians, en lletra a Vega Sentmenat, que reflecteixen el recel del dos germans quant a llur relacions amb els jesuïtes:

Vaya una reflexión sobre lo que Vm. dice que ve al Sr. Finestres maestro de los jesuitas en su correspondencia con su Ático, el Sr. Dou. Cómo es que, aviendo en Italia tantos abates de

2. Miquel BATLLORI, *Les reformes religioses...* p. 265.

toda la extensión de la monarquía, solamente se dan a conocer los catalanes i valencianos? Creo que, si otras provincias huvieran tenido Finestres i Mayans, sucedería lo mismo. Esto sucedía con una circunstancia encontrada, acomodada al carácter de cada país; los jesuitas catalanes consideraron a Finestres como amigo, i los valencianos a Mayans como a su enemigo, i respecto de ambos eran *amici frigidi et calidi*, i mi hermano añadía *et callidi*.³

Per concloure aquest aspecte, crec que cal reconèixer el treball de Batllori en la continuació de les recerques que va fer el pare Casanovas. Tot i les seves múltiples ocupacions i la seva extensíssima activitat intel·lectual, el pare Batllori ha aconseguit ampliar les aportacions de Casanovas. I per donar-ne una petita mostra, hom pot llegir els seus estudis sobre el pare Gustà, la seva edició de *Josep Finestres: Epistolari. Suplement* (1969), al capdavant les seves nombrosíssimes referències a l'activitat no sols intel·lectual sinó àdhuc docent dels jesuïtes a la Universitat de Cervera. Sols voldria assenyalar una llunyana intuïció de Batllori, plenament confirmada pels meus estudis al voltant dels il·lustrats valencians. Batllori s'adonà que Maians fou el nexa de relació cultural entre Catalunya i València en el segle XVIII.⁴ De fet, malgrat la creixent animositat de Gregori Maians enfront dels jesuïtes, sempre continuà la seva amistat amb Finestres i cercà la protecció dels seus amics de Madrid pels deixebles del mestre de Cervera com els germans Dou.

Finalment, i pel que fa als treballs de Batllori al voltant dels jesuïtes exiliats, haig de fer esment, només, d'alguns noms d'importància capital, els quals han estat objecte d'una anàlisi acuradíssima per part de Batllori, entre ells, els noms d'Hervás y Panduro, Esteban de Arteaga, Joan Andrés, Llampilles o Masdú, per no esmentar-ne més que uns pocs. Tampoc no vull —ni potser dec— negligir un fet que tingué tanta transcendència política, cultural i religiosa: em refereixo a l'expulsió i extinció de la Companyia; i es aquí on es veu l'equilibri de Batllori: «En esta compleja cuestión hay que distinguir con toda precisión las causas particulares de aquellas persecuciones que se dieron en cada país, de las causas generales, que se repiten por doquier y llegan a atenzar por todos los lados al pontífice Clemente XIV hasta llegar a la supresión de la Compañía de Jesús».⁵

Abast i sentit de la Il·lustració

No obstant el que acabo d'exposar, és obvi que Batllori aborda altres temes quan encara el segle XVIII, la Il·lustració, i primer de res, el concepte mateix de la Il·lustració. I com que, entre

3. J. A. Maians a J. Vega Sentmenat, 12-VIII-1783, text a Antoni MESTRE SANCHIS, *Historia, fueros y actitudes políticas: Mayans y la historiografía del XVIII*, València, 1970, p. 356, n.

4. Miquel BATLLORI, «València i Catalunya al segle XVIII», a *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, València, 1971, València, Universitat, 1973, p. 149-173.

5. Miquel BATLLORI, «Notas sobre la Iglesia en el siglo de la Ilustración», *Historia 16*, VIII (1978), p. 110.

d'altres, ornen Batllori les qualitats d'una actitud crítica d'historiador que guaita la realitat que es palpa, ell només pot assegurar, amb total coneixement del que diu, que no és pas la mateixa cosa *Il·lustració*, *Aufklärung*, *Enlightenment*, *Lumi* o *Lumières*, baldament tinguin totes punts de referència comuns. És així, doncs, com a *Lumières* o als *philosophes*, és capaç de trobar Batllori un acusat matís racionalista, que si el fem arribar a les darreres conseqüències, ben bé podria esdevenir materialisme. Contràriament, Batllori, com a persona que coneix ben a fons els moviments culturals europeus, adverteix l'existència de cristians, de catòlics o de protestants, que accepten els principis bàsics de l'actitud il·lustrada, crítica i racional, sense rebutjar, però, la revelació transcendent. I d'aquí se'n deriven les precisions, puix que «si hubiésemos de excluir de la historia de la Ilustración, no sólo de España, sino, incluso, de toda Europa a los personajes que no fuesen radicalmente racionalistas, materialistas y, por lo menos, deístas, la historia de la *Aufklärung* quedaría reducida a bien poca cosa».⁶

Perquè haig de manifestar que és una idea, aquesta, que es troba iterada molt sovint, que tracta d'explicar la diferenciació entre conceptes com aquests, *pre-Il·lustració* i *Il·lustració*. En el primer cas, segons Batllori, cristianisme i cultura coexisteixen plenament en autors com Leibniz (protestant) o Muratori (catòlic), amb el valor d'acceptació de la nova ciència, de la nova filosofia i de la crítica historicoreligiosa amb un interès de reforma política i eclesiàstica.

No obstant el que acabo de dir, quan Batllori tracta la *Il·lustració* —tot i tenir cura dels matisos racionalistes que el mot *Lumières* comporta—, prefereix utilitzar l'expressió «*Aufklärung* cristiana» o «*Aufklärung* catòlica». D'aquesta manera coincideix amb el prestigiós historiador italià Mario Rosa, el qual titulà un llibre seu *Cattolicesimo e lumi nel Settecento italiano* (1981), tot discrepant de Franco Venturi, amic seu.⁷

Aspectes de la *Il·lustració* espanyola

M'agradaria tractar també dos aspectes que en els seus treballs sobre el segle XVIII ha estudiat Batllori. Primer de res, el regalisme espanyol. En general, els historiadors que segueixen els criteris de Menéndez Pelayo insisteixen a fer palès el contrast entre el regalisme dels Àustries, regalisme que, al seu parer, és ple de sincera religiositat i d'afany evangelitzador, i el que té com a protagonistes els Borbons, encarbonat més bé de racionalisme i àdhuc d'un cert esperit heterodox i que a Menéndez Pelayo li semblava el més repel·lent («l'heretgia administrativa»). Aquest plantejament ha estat, de fet, superat. I podem dir, per exemple, que els estudis de Rafael Olaechea⁸ i

6. Miquel BATLLORI, «Notas sobre la Iglesia en el siglo de la Ilustración», *Historia* 16, VIII (1978), p. 106, n.

7. Franco VENTURI, *Settecento riformatore*, 5 vol. Especialment significatiu en aquest sentit és el volum II, *La chiesa e la repubblica dentro i loro limiti*, Torí, 1976.

8. Rafael OLAECHEA, *Las relaciones hispano-romanas en el siglo XVIII: La Agencia de Preces*, 2 vol., Saragossa, 1965.

Teófanos Egido,⁹ o els mes estudis sobre Maïans,¹⁰ entre d'altres, han demostrat ben a la clara que el regalisme espanyol té, bàsicament, un caire administratiu, i no herètic. Cal dir, emperò, que en els personatges més significatius (Macanaz, Solís, Maïans o Campomanes) hom adverteix un influx incontestablement gal·licà.

Tanmateix, Batllori estableix certament un matis innovador. Enfront del caràcter gal·licà del regalisme de Felip V i de Ferran VI, assenyalava l'influx del jurisdiccionalisme de l'imperi durant el regnat de Carles III. A Nàpols, on els darrers decennis del segle XVII i al llarg de tot el segle XVIII, «furonò il secolo d'oro de la cultura giuridica e politica dell'Italia meridionale», els jesuïtes s'aliaren amb Roma en la lluita jurídica i estatal contra la cúria romana. A Espanya, per contra, els dos primers Borbons (seguint la tradició de Lluís XIV) tingueren jesuïtes com a confessors, els quals mantingueren llur fidelitat a la institució monàrquica, en tant que el bloc de la Companyia es mantenia fidel al pontificat. Actitud que canvià només amb Carles III, hereu del jurisdiccionalisme napolità, agreugat, endemés, durant els anys de dominació austríaca en les primeres dècades del segle XVIII. Fou a la fi, «il crescente giurisdizionalismo del regno di Carlo in Spagna», segons feliç expressió de Batllori, el que trencà l'equilibri i, evidentment, la col·laboració dels jesuïtes amb el regalisme gal·licà dels predecessors. Era aquesta, en definitiva, una altra actitud, diferent, i per dir-ho breument, més radical, enfrontada a la cúria, i que determinà, a la fi, la caiguda dels jesuïtes. Potser això explicaria que la determinació de l'exili esdevingués abans a Espanya, i com a conseqüència, a Nàpols, i no a l'inrevés, com hom creia per influx de Tanucci.¹¹

A l'últim, l'anomenat jansenisme del segle XVIII i, en aquest cas, he d'afegir tot d'una que el problema del nom és important. Per ventura contenia actituds heterodoxes en els il·lustrats espanyols, tal com hom intuïa en les apreciacions de Menéndez Pelayo? En aquest sentit he de dir que treballs recents, sortits d'erudits espanyols i estrangers n'han establert els matisos. Així, Ceysens ja va distingir clarament el jansenisme doctrinal, contingut en les cinc proposicions condemnades a la bula *Cum occasione* (1653), i l'anomenat jansenisme històric, el qual, inserit dins de l'ortodòxia, adoptava formes de religiositat rigoristes, anticurials, antijesuïtiques...¹² D'altra banda, com, però, cal anomenar els partidaris d'aquestes formes religioses? Potser jansenistes, seguint el parer de Saugnieux?¹³ Sens dubte portaria confusió. Millor acceptar els ma-

9. Teófanos EGIDO, «El regalismo y las relaciones Iglesia-Estado en el siglo XVIII», a *Historia de la Iglesia en España*, vol. IV, Madrid, 1979.

10. Antoni MESTRE SANCHIS, *Ilustración y reforma de la Iglesia: Pensamiento político-religioso de don Gregorio Mayans y Siscar*, València, 1968.

11. Una síntesi del seu pensament, a Miquel BATLLORI, «I problemi culturali e politici dei gesuiti sotto Carlo di Borbone in Napoli e in Spagna», a *Cultura e finanze: Studi sulla storia dei gesuiti da S. Ignazio al Vaticano II*, Roma, 1983, p. 265-272.

12. L. CEYSSENS, «Le Jansenisme: Considerations historiques preliminaires a su notion», a *Nuove ricerche storiche sul giansenismo*, Roma, 1954.

13. J. SAUGNIEUX, *Le jansénisme espagnol du XVIII siècle, ses composantes et ses sources*, Oviedo, 1975; J. SAUGNIEUX, *Les jansénistes et le renouveau de la prédication dans l'Espagne du XVIII siècle*, Lió, 1976.

tisos que al seu *Tiers parti* indicava Appolis, els representants del qual dominarien a Espanya durant el regnat de Carles III, per prendre una actitud més radical, plenament jansenista al regnat de Carles IV i les Corts de Cadis?¹⁴ Incloure tots els personatges en cadascun dels grups fa néixer molts i greus problemes. Eliminar, en fi, tota al·lusió al terme jansenista, tal com proposa Egido en la col·laboració a la *Historia de España* de Menéndez Pidal?¹⁵ Al meu entendre, això minimitza les diferències amb el sentiment religiós dels humanistes del segle XVI.

Cal, doncs, matisar el plantejament de Batllori. En aquest sentit, un cop feta la distinció entre jansenisme pròpiament dit i regalisme gal·licà, el pare Batllori palesa el contrast entre el jansenisme dogmaticomoral i el parajansenisme antijesuític. I és en aqueixa línia on rebutja dues teories que poden fer néixer la confusió en l'historiador. Fóra antihistòric, ve a dir, establir el criteri que no hi ha cap relació entre el jansenisme del segle XVII i el del set-cents. Les seves paraules son llampants: «tale esasperazione storica mi sembra affatto insostenibile».¹⁶

I ha, però, un segon perill: el d'arribar a confondre filojansenistes amb catòlics il·lustrats. Tot i que existeixen punts comuns en l'intent de reforma de l'Església, Batllori assenyala dos trets distintius: enfront de l'apologia de la llibertat en els il·lustrats, bé siguin catòlics bé protestants, la «riduzione del campo della libertà personale, preso i filogiansenisti».¹⁷

És, doncs, des d'aquesta perspectiva que Batllori s'inclina a distingir les diferències entre els *veri giansenisti*, ço és, els nostàlgics de l'Església preconstantiniana, palesament allunyats dels monarques absoluts, i els parajansenistes, els quals varen donar suport submisament als monarques en llur afany per controlar les esglésies nacionals i en llur decidida oposició als jesuïtes. Aquest qualificatiu de parajansenisme, amb tots els matisos que es vulgui, pot servir per comprendre les actituds de nombrosos eclesiàstics, polítics i intel·lectuals, que tingueren un paper força decisiu a Europa, i, evidentment, entre nosaltres, en les lluites culturals i polítiques del set-cents, i que, al capdavant, ha estat utilitzat per Corts i Blai per tal d'explicar el plantejament politicoreligiós de l'arquebisbe Amat.

Resumint, doncs, en el pare Batllori cal que admirem la seva finor intel·lectual i la seva capacitat d'anàlisi, dots que s'han d'unir a una curiositat universal per a una investigació que comprèn camps tan amplis. I ensems, però, la seva visió sintètica amb tot el ventall de matisos que posen de relleu un pregon coneixement dels fets, de les idees i de les opinions més diverses. I, per damunt de tot, cal agrair-li el seu esforç i treball, trets distintius que constitueixen certament un incentiu per a tots aquells que el coneixem i l'admirem.

14. E. APPOLIS, *Entre jansénistes et zelanti le «Tiers Parti» catholique au XVIII siècle*, París, 1960; E. APPOLIS, *Les jansénistes espagnoles*, Bordeus, 1966.

15. Teófanos EGIDO, «La religiosidad de los ilustrados», a *Historia de España: La época de la Ilustración. El Estado y la cultura 1759-1808*, Madrid, 1987, vol. xxxi/1, p. 398-437.

16. Miquel BATLLORI, «I problemi culturali e politici dei gesuiti sotto Carlo di Borbone in Napoli e in Spagna», a *Cultura e finanze...*, p. 271.

17. Miquel BATLLORI, *Cultura e finanze...*, p. 171

El pare Batllori s'ha ocupat sobretot d'història medieval i moderna (Ramon Llull, els Borja, Gracián i el segle XVIII), però també ha tingut un paper important en la historiografia contemporània de Catalunya i d'Espanya, i ha estat, des de la seva juvenesa i fins al dia d'avui, un atent observador del temps present, de la història que es cova dia a dia. En aquest camp de la contemporaneïtat, ha unit el rigor metodològic amb l'aportació del testimoni personal. Voldria aportar alguns records de les orientacions que d'ell he rebut des dels inicis dels meus treballs, i també alguna anècdota bastant significativa pel que fa al seu esperit políticament liberal i religiosament obert.

Des del moment de la proclamació de la Segona República, la Companyia de Jesús es va trobar en allò que en diuen «l'ull de l'huracà». No ens ha de sorprendre que el pare Batllori seguís el curs dels esdeveniments amb el doble interès de la perspectiva històrica i de ser-ne part interessada. Però el pare Batllori no ha vist per aquest fet deformada l'objectivitat de la seva visió històrica.

Durant els vint-i-quatre anys que ha durat la preparació de l'edició de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* (del 1968 al 1991), els dos editors, Batllori i Arbeloa, però sobretot el primer, han acostumat a passar els estius tancats al monestir de Montserrat, treballant a la biblioteca, i més concretament a la Sala Cambó, que és on hi ha la secció d'història contemporània, i a la qual només es pot accedir amb una clau especial. Per raons fàcilment comprensibles, l'accés a la biblioteca està reservat als monjos, i els estudiosos que vénen a Montserrat a consultar llibres o documents s'instal·len en un dels pupitres que hi ha a la sala de catàlegs, i allí se'ls serveix el material que necessiten; però amb aquells dos es feia una gran excepció i entraven fins al *sancta sanctorum*. Amb una certa freqüència també jo havia d'anar a la Sala Cambó, per retirar o tornar llibres, per alguna consulta breu o potser per treballar-hi una estona, en un racó de la gran taula. De vegades em demanava que li cerqués algun llibre que necessitava, però més sovint era jo qui li demanava orientacions o informacions per a la meva feina. Qualsevol que fos el punt històric que li plantejés, el deversall d'informacions i pistes que em donava era per a mi un gran enriquiment. Sabent la gran feinada que el pare Batllori tenia, no gosava molestar-lo, però ell sempre va ser

amb mi il·limitadament generós pel que fa al seu temps, i ho ha continuat essent quan, acabada la publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, he acudit a ell en els meus dubtes o per demanar el seu parer sobre alguna qüestió històrica, o les pistes i fonts per tirar endavant alguna recerca. Sempre ha estat amb mi molt generós pel que fa al seu temps, tan preciós.

La publicació de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* ha estat sens dubte l'aportació principal del pare Batllori a la història contemporània del nostre país. És una obra colossal, que normalment hauria requerit el treball de tot un equip i amb uns mitjans materials dels quals Batllori i Arbeloa no van poder disposar. El 1971, tres anys després d'haver-se posat a la feina, ja van poder sortir els dos volums del primer tom, que abastava des de la proclamació de la Segona República, el 14 d'abril del 1931, fins al 30 d'octubre del mateix any, quan s'acaba a les Corts el debat sobre la qüestió religiosa. L'aparició d'aquest tom coincidint pràcticament amb la de la biografia de mossèn Ramon Muntanyola *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*, va ser saludada amb grans elogis i satisfacció de part dels historiadors, però els toms següents, comparativament, van tenir molta menys ressonància. En realitat, si haver tret el tom primer tenia un gran mèrit, molt més n'ha tingut la continuïtat en una obra de tanta volada. El segon tom, també en dos volums, que comprenia del 30 d'octubre de 1931 al 12 d'abril del 1932, va haver d'esperar el 1977. Del tercer tom, que seria força extens, en va aparèixer el primer volum, del 14 d'abril al 21 de desembre de 1932, el mateix 1977, però el segon, del primer de gener al 2 de juny de 1933, es va fer esperar fins al 1981. El quart i últim tom, que havia d'arribar fins al 18 de juliol del 1936, ha estat el més voluminós i s'ha hagut de dividir en tres volums. El primer va sortir el 1986, el segon el 1990 i la col·lecció s'ha clos amb el tercer, que a més dels documents del darrer període incorporava apèndixs, bibliografia i índexs, i que va veure la llum el desembre del 1991. En conjunt, l'*Arxiu Vidal i Barraquer* edita mil tres-cents trenta-dos documents pròpiament dits, sense comptar els documents publicats com a annexos en algun dels documents principals o citats parcialment en notes a peu de pàgina. Tot plegat ocupa prop de quatre mil espesses pàgines, que contenen una elevada proporció de lletra menuda.

És evident que el mèrit dels editors de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, Batllori i Arbeloa, no consisteix tan sols en la quantitat, sinó principalment en la qualitat del treball realitzat. Per a garantir aquesta qualitat, calia adoptar uns criteris metodològics estrictes, que són els que s'exposen a la introducció que encapçala el primer volum. El 1965, o sigui, tres anys abans de començar el seu treball Batllori i Arbeloa, havia començat a publicar-se la sèrie de documents de la Santa Seu referents a la Segona Guerra Mundial. Pau VI, fent una excepció al lapse de silenci regularment establert per als documents de l'arxiu secret del Vaticà, n'havia ordenat la publicació per refutar la campanya internacional que acusava Pius XII de complicitat amb l'holocaust nazi dels jueus. El pare Batllori coneixia les crítiques que s'havien formulat contra aquella edició documental vaticana, qualificada per alguns de més apologètica que científica. En els mateixos documents publicats es detectaven referències a d'altres documents que els editors no havien considerat prudent de publicar. Com que la publicació íntegra de l'*Arxiu Vidal i Barraquer* era absolutament inviable (pel seu interès molt desigual i per raons econòmiques), el pare Batllori,

en total acord amb els nebots del cardenal Vidal i Barraquer, va considerar que, si s'havia de procedir a una selecció, calia donar unes garanties d'objectivitat en els criteris observats. En primer lloc, es va reduir l'àmbit cronològic entre els anys de la República fins a la Guerra Civil, o sigui, des del 14 d'abril del 1931 al 18 de juliol del 1936. Amb això quedaven exclosos, almenys de moment, dos grans blocs de l'arxiu del cardenal molt importants també històricament: un bloc anterior, els dels anys de la dictadura de Primo de Rivera, amb tot l'afer de la repressió del catalanisme en l'Església, i particularment el conflicte entre el nostre cardenal i aquell pintoresc general. A l'extrem oposat, quedava exclòs tot l'arxiu dels anys de la guerra i de la primera postguerra, fins a la mort del cardenal. El pare Batllori va deixar ben clar que ell no es podia ocupar més que dels anys de la República fins a la guerra, que ja era una tasca prou vasta; però pel que fa als anys de la guerra i postguerra, que m'han estat encomanats, em refio molt dels seus consells. En segon lloc, els editors es van voler limitar a la documentació de caràcter politicoreligiós, tal com indica el subtítol de l'obra: *Arxiu Vidal i Barraquer: Relacions Església i Estat durant la Segona República espanyola, 1931-1936*. Així es deixava de banda una gran mola de paperassa generada per la gestió de govern de l'arxidiòcesi tarragonina, que haurà de ser consultada a l'Arxiu diocesà pels qui s'interessin per qüestions particulars o bé per la història estrictament religiosa de la diòcesi. Reduïda i tot a la temàtica de relacions Església i Estat, la documentació era encara massa voluminosa per a ser publicada sencera. Calia seleccionar-la, i és aquí on volien donar una seguretat que la tria no seria tendenciosa. La solució adoptada ha estat donar una llista de les institucions i categories personals la correspondència de les quals es publica íntegra, l'activa i la passiva, és a dir, els originals rebuts i les minutes de les cartes enviades. Les personalitats o entitats eclesiàstiques són aquestes: Santa Seu, Nunciatura, metropolitans espanyols (inclosos els que sense ser arquebisbes tenien la responsabilitat d'una província eclesiàstica), els bisbes, aquells que més endavant esdevindran cardenals, superiors generals religiosos, presidents d'institucions eclesiàstiques o catòliques esteses per tot l'estat. Les personalitats polítiques són: presidents de la República, del Consell de Ministres, de la Generalitat, ministres del Govern central, consellers de la Generalitat, diputats a les Corts espanyoles i al Parlament de Catalunya durant els respectius mandats. Tant la família del cardenal com els editors Batllori i Arbeloa garanteixen que no s'ha omès cap document enviat o rebut per totes aquestes categories de persones. Només, en uns casos ben comptats, han prescindit d'algun document de caràcter estrictament personal, o bé han omès algun breu paràgraf, sempre indicant-ho amb punts suspensius. Aquesta selecció rigorosament objectiva ha tingut com a conseqüència que s'editessin alguns documents d'escassa importància, com ara unes ratlles de felicitació nadalenca, perquè provenien de, o s'adreçaven a alguna de les categories personals preestablertes, i que en canvi quedessin fora documents molt importants que no eren dels esmentats. Això últim s'ha pogut corregir donant-los, en extracte o si s'ho mereixien íntegres, com a apèndix de documents principals o bé en nota. Cada part de l'obra porta una introducció que explica la problemàtica politicoreligiosa del període a què aquells documents es refereixen. De primer, aquestes introduccions eren molt breus, però l'experiència va demostrar que eren més

llegides les introduccions que el cos dels documents, i en els volums següents es van fer més detallades. Les notes, nombroses i en general bastant extenses, són de tipus informatiu, no interpretatiu. Algunes són bibliogràfiques, amb una gran riquesa de referències de la premsa contemporània (aquesta ha estat una gran aportació de Víctor Manuel Arbeloa). D'altres són biogràfiques, sobre els personatges polítics o eclesiàstics que apareixen, fins i tot els de segona o tercera fila, que són els que més necessiten una notícia. Els índexs onomàstics i de matèries són complets i acurats.

Els mateixos autors de la col·lecció reconeixen que «per tractar-se d'un corpus documental tret fonamentalment d'un sol arxiu, no basta [...] per a escriure una història d'aquells anys i d'aquells problemes», però aquesta història ja no es podrà fer sense recórrer copiosament a aquest arxiu i a les seves introduccions i notes. De fet, es pot dir que l'aparició del primer volum, que com abans he dit abasta de l'abril a finals d'octubre del 1931 (o sigui, els mesos del debat a les Corts dels articles de la Constitució que afectaven l'Església), va produir una renovació de la historiografia sobre l'anomenada «qüestió religiosa», i al capdavant sobre la Segona República, tan marcada, a les Corts i al carrer, per aquell conflicte. Concretament, sense que Batllori i Arbeloa perseguissin cap finalitat hagiogràfica (en això la biografia de Muntanyola és de tot un altre to), la figura del cardenal Vidal i Barraquer n'ha sortit enaltida, perquè als ulls de molts queda com el paradigma del que havia d'haver estat l'actitud de la jerarquia eclesiàstica en aquells anys crítics. Quan es va acabar la guerra, el cardenal Vidal i Barraquer era tingut per la gran majoria dels catòlics espanyols, inclosos els bisbes, com un roig i separatista, i quasi un renegat. Aquesta opinió generalitzada no s'avenia gaire amb el fet (d'altra banda poc conegut) de la tossuda defensa de Vidal i Barraquer per part de Pius XII. No sols es va negar rotundament a accedir a l'exigència de Franco de treure'l de la seu tarragonina, sinó que va reiterar les gestions perquè se li permetés el retorn. Pius XII va arribar a oferir que acceptaria el jurament dels bisbes en la forma dura que volia Franco, si aquest permetia el retorn del cardenal exiliat. Però Franco va resistir les peticions de Pius XII tan fermament com aquest les de Franco, i Vidal i Barraquer va morir arquebisbe de Tarragona, però a l'exili.

Políticament, Vidal i Barraquer havia fracassat en els seus esforços conciliatoris. El pare Batllori, quan estava preparant l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, m'havia confessat repetidament la tristesa que li produïa manejar aquells documents que mostraven com la situació s'escapava de les mans del cardenal. Seguint les consignes de Pacelli i d'acord amb el nunci Tedeschini, amb la col·laboració del cardenal de Sevilla, llundain (provinent de l'integrisme, però que Vidal i Barraquer havia guanyat per a la bona causa), havia fet tots els possibles per arribar a una coexistència pacífica entre la Segona República i l'Església, però el sectarisme de les esquerres anticlericals i la intransigència de les dretes integristes, que s'excitaven i s'alimentaven recíprocament, havien anat cremant el terreny de la moderació i del seny. No hi ha espai ni per als republicans moderats ni per als catòlics civilitzats. Al final, Vidal i Barraquer es troba pràcticament sol, perquè la ultradreta ha aconseguit de convèncer el Vaticà que tots els sacrificis i concessions, com per exemple la renúncia del cardenal Segura, no han servit de res, i que no val la pena de pactar amb la República, perquè no durarà.

Havia esdevingut quasi un tòpic entre els historiadors, i entre els polítics que han deixat memòries, dir que Pius XI, durant la Guerra Civil, havia estat molt reticent envers els insurrectes, perquè era demòcrata i tenia por dels grans sostenidors de Franco, Hitler i Mussolini, i que en canvi Pacelli, antic nunci a Berlín i fautor del concordat amb l'Alemanya nazi, un cop esdevingut papa amb el nom de Pius XII, el 1939, hauria estat plenament partidari del nou règim espanyol. Era aquest un d'aquells punts en els quals generalment coincidien en els anys de la primera postguerra els autors de totes dues tendències, i per això els historiadors posteriors ho donaven per indiscutible. Particularment els nacionalistes bascos tenien més simpatia per Pius XI que per Pius XII. També jo, enlluernat per aquella insòlita coincidència, més d'un cop m'havia fet ressò d'aquell judici sobre els dos papes. Un dia, en una conversa amb el pare Batllori, li vaig dir això mateix. Ell va discrepar netament. Va dir: «La guerra no la conec [sic!], però durant la República, el liberal no és Pius XI, sinó Pacelli». De moment em va sorprendre aquesta afirmació, però després he pogut comprovar que el pare Batllori tenia tota la raó, no sols durant la República abans del 1936 sinó també durant la Guerra Civil. El que passava —deia el pare Batllori— és que Pius XI, precisament perquè independentment de qüestions ideològiques era de temperament molt autoritari, no suportava persones o règims que també fossin autoritaris i el contrariessin, com era el cas de Hitler, Mussolini i Franco. És veritat que en els primers mesos i fins hauríem de dir que tot el primer any de la guerra Pius XI va mostrar una gran reticència envers els rebels, però era perquè els veia lligats als seus aliats totalitaris, i temia que la nova Espanya seguís el mateix camí. De fet, el procés gradual de reconeixement del nou règim es va iniciar ja en aquest mateix pontificat, i va ser amb Pius XI mateix que les respectives representacions diplomàtiques van arribar a la categoria màxima de Nunciatura i ambaixada. El factor decisiu per a aquest reconeixement, i per deixar morir els contactes tímids i indirectes que durant l'any central de la guerra s'havien establert amb el Govern de la República de cara al restabliment del culte públic i a una normalització de relacions (que formalment no s'havien trencat), van ser els resultats militars. El principal intermediari, per a aquests contactes, era el cardenal Verdier, arquebisbe de París. A través d'ell, el canonge basc Onaindia i el secretari general d'Unió Democràtica de Catalunya, Josep M. Trias Peitx, feien arribar al Vaticà els seus informes i les propostes del govern republicà, però des del Vaticà no arribava cap resposta concreta. Una vegada que Onaindia va preguntar al cardenal Verdier com anaven les negociacions, Verdier, que havia palpat l'ambient vaticà, li va respondre amb un mot d'humor entre realista i aparentment cínic: «I els fronts, com van?». Per això no ha de sorprendre que Pacelli, esdevingut el 1939 Pius XII, enviés a Franco el famós missatge de felicitació per la victòria. Però per sota d'unes relacions públiques cordials, la documentació diplomàtica reservada revela que va continuar havent-hi unes gravíssimes tensions.

L'adveniment de la República va trobar el pare Batllori al juniorat de Veruela. Allí va sentir llegir al refector la pastoral de Gomà, aleshores bisbe d'aquella diòcesi de Tarassona, sobre el canvi de règim. Pacelli, a través de la Nunciatura, havia ordenat a tots els bisbes d'Espanya que fessin actes d'acatament explícit de la República. Tots van publicar documents o exhortacions

pastorals, però el grau d'acatament variava molt. Tot dient que acatava el nou règim, el cardenal Segura va dedicar la pastoral a recordar tot el que Espanya devia a la institució monàrquica, i concretament a la persona d'Alfons XIII. El pare Batllori assegura que la carta pastoral del bisbe Gomà va ser la més dura de totes, més encara que la del cardenal Segura, per bé que no va tenir tanta ressonància pel poc relleu que tenien la seu de Tarassona i llavors la persona de Gomà. Però el pare Batllori recorda com s'horroritzava quan la sentia llegir al refector de Veruela. Advertit pel pare Batllori, vaig buscar la pastoral de l'aleshores bisbe Gomà i, efectivament, vaig trobar que era menys anecdòtica que la del cardenal Segura, però doctrinalment molt més dura.

L'esperit liberal i l'honestetat científica del pare Batllori van quedar ben de manifest a propòsit d'un personatge tan antijesuïta com Azaña. Era en una taula rodona per a la presentació, a la seu del CSIC de Madrid, del volum IX de l'obra *2000 años de cristianismo: La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro* (Sedmay, Madrid, 1979) en el qual ell hi tenia un capítol sobre l'Església i la República i jo un altre sobre l'Església i la Guerra Civil. En la meua intervenció, vaig dir que la famosa frase d'Azaña «Espanya ha dejado de ser católica», pronunciada a les Corts Constituents la nit del 13 al 14 d'octubre del 1931 en el debat sobre la qüestió religiosa, i que en els anys de la postguerra se'ns citava com a suprema expressió del sectarisme, en realitat, situada en el context del discurs, no volia dir que la República es proposés descristianitzar Espanya, sinó que era la constatació d'un fet, que el catolicisme ja no significava a Espanya allò que havia significat en els anomenats segles d'or, i que la Constitució havia de ser laica per adaptar-se a aquesta nova realitat. Vaig afegir unes quantes citacions del cardenal Gomà, de pastorals d'abans de la guerra, de durant la guerra i de després de la guerra, en les quals deia el mateix que Azaña: que Espanya ja no era catòlica, o com deia Gomà en un d'aquells documents, «Espanya es toda ella católica, pero lo es poco». Azaña i Gomà coincidien, doncs, en el fet; però, mentre Azaña defensava que la Constitució de la República tingués en compte aquell fet, Gomà seria partidari d'emprendre una guerra per canviar el fet i recristianitzar Espanya a través d'un estat confessional. Vaig dir, sobretot, que no era honest aquell etern retret a la memòria d'Azaña per aquella frase, perquè, a més de ser mal interpretada, ell l'havia dita en una intervenció no per atacar l'Església, sinó per salvar-la d'una proposta molt més radical, que sense ell hauria triomfat, tal com reconeixia el cardenal Vidal i Barraquer quan informava el secretari d'Estat, Pacelli, sobre el resultat del debat a les Corts. Aleshores el pare Batllori, que ja havia tingut una primera intervenció en aquella taula rodona, va demanar la paraula per reforçar el que jo havia dit i afegir, amb aquella rapidesa, convicció i energia que sol mostrar en les converses i en les paraules improvisades, que aquell discurs d'Azaña no sols havia estat pronunciat en defensa de l'Església, sinó que havia estat la més eficaç de totes les defenses de l'Església en aquell debat, perquè els discursos de la minoria basconavarresa i d'altres catòlics, que eren minoria, no servien de res, mentre que Azaña havia arrossegat la majoria cap a un mal menor. El cardenal Vidal i Barraquer, en la carta que va adreçar al cardenal Pacelli per informar-lo d'aquella nit dramàtica, reconeixia l'efecte benèfic de la intervenció d'Azaña. Quan el pare Batllori va acabar de dir això, una senyora més aviata gran que seia a la primera fila i que l'havia estat escoltant amb cara de prunes

agres va exclamar, mirant-lo fixament i amb una mitja veu d'aquelles que se senten a tota la sala: «¡Majadero!». Tots ens vàrem sentir violents, però vàrem fer com si no haguéssim sentit res. Quan algunes vegades he estat atacat i insultat per alguna afirmació de tipus històric, penso en el pare Batllori, que és molt més digne de respecte com a historiador i com a persona que jo, i en aquell «majadero», i aguanto.

Dotze anys més tard, el 1991, en una conversa a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, el pare Batllori, que estava enllestint l'últim volum de l'*Arxiu Vidal i Barraquer*, em va tornar a parlar del paper d'Azaña en relació amb l'Església. Em va dir que a l'apèndix documental, hi inclouria un telegrama procedent de l'arxiu de la Cúria Generalícia de la Companyia de Jesús, del 17 d'octubre de 1931 (dos dies després de la votació de l'article 24 de la Constitució). El telegrama transmetia unes paraules d'Azaña a Tedeschini sobre la «peligrosidad» de la qual havia parlat en el seu famós discurs per justificar la dissolució de la Companyia de Jesús. Havia dit, en el discurs a les Corts, que era qüestió de «salud pública» impedir que els jesuïtes ensenyessin. Dos dies després deia a Tedeschini que aquella perillositat afectava també agustins i dominics, i que tancaria la comunitat d'El Escorial (on ell s'havia educat). Em comentava el pare Batllori que potser havia estat una amenaça al nunci, però que de fet no la va complir, i durant el seu bienni va tancar els ulls i va deixar fer els religiosos. «M'explico el triomf d'Azaña el febrer del 36 per la seva moderació», em remarcava el pare Batllori. De fet, durant la campanya electoral Azaña havia dit que ell representava la moderació. A propòsit de la recent biografia d'Azaña per Santos Julià, Batllori opinava que era excel·lent per la documentació aportada, però no tant per la interpretació, ja que sosté que Tedeschini i Vidal i Barraquer no van influir en la política religiosa d'Azaña i aquest no va canviar res. Per la meua banda, afegiria a les remarques del pare Batllori que la noció de «peligrosidad» Azaña la va aplicar també a l'exèrcit, en una frase d'un discurs electoral a València que, com la frase «España ha dejado de ser católica», sempre més se li ha retret, tret, tret del seu context, sobre «triturar» l'exèrcit (en la mesura que fos un perill per a la República).

Els articles de la Constitució republicana que tocaven la qüestió religiosa ja eren durs, però les lleis que ulteriorment els van desenvolupar encara ho eren més, i pitjors encara van ser les disposicions o circulars ministerials sobre la seva execució pràctica. D'aquestes resultes es va crear entre els catòlics un clima de persecució, i, quan això passa, solen produir-se aparicions i revelacions de to apocalíptic. A Itàlia, els anys seixanta i setanta, si la democràcia cristiana perdia terreny, hi havia madones que vessaven llàgrimes. A Espanya, durant els anys de la República, certs ambients catòlics feien molt cas de les suposades aparicions a Ezquioga (Biscaia), i més encara de les revelacions de la mare Ràfols, una santa religiosa, fundadora de les Religioses de la Caritat i de Santa Anna, que va veure més de cinquanta anys retardada la seva causa de beatificació perquè una religiosa de la seva congregació va falsificar uns escrits, com si fossin de la seva fundadora, en els quals preveia que el 1931 sobrevindria a Espanya una gran calamitat i predeia grans mals per a l'Església. Encara em sembla veure, el 1939, als quioscos de la Rambla, grans anuncis de les profecies de la mare Ràfols, que havia predit la República, la guerra i la per-

secució. Un monjo molt proper a l'abat Marcet m'havia explicat que aquest creia en les profecies de la mare Ràfols, en part perquè l'abat Marcet era molt pietós i inclinat a fenòmens místics, però sobretot perquè molts bisbes, i en concret el bisbe Irurita, hi creien. Qui li va fer perdre la fe en aquelles pseudorevelacions va ser el pare Lagrange, el fundador de l'Escola Bíblica de Jerusalem. En un viatge que en aquells anys va fer l'abat Marcet a Terra Santa, va anar a visitar l'Escola Bíblica i va parlar amb el pare Lagrange, entre altres coses, de la situació de l'Església a Espanya i de les profecies de la mare Ràfols. El pare Lagrange li va donar dues raons contra la seva autenticitat. La primera, de caràcter historicocrític i exegetíc, era que no hi ha cap profecia autèntica, ni de les bíbliques ni de les extrabíbliques reconegudes per l'Església, que doni dates precises per als esdeveniments que anuncia, i en aquells escrits es parlava de l'any 1931 i d'altres dates concretes. La segona raó era d'un altre ordre. Segons les profecies publicades, Jesucrist, per mitjà d'aquell santcrist de Vilafranca mig cremat que encara es pot veure a Vilafranca, hauria expressat a la mare Ràfols la seva voluntat que tots els seminaris d'Espanya fossin confiats a la cura dels pares jesuïtes. El pare Lagrange (dominic) deia: «Això no pot venir de Déu!». He contat aquesta anècdota perquè un dia la vaig contar al pare Batllori amb la intenció expressa de provocar-lo. La seva resposta va ser ràpida i típicament seva: «Estic completament d'acord amb aquest raó del pare Lagrange, de tal manera que, encara que no hi hagués cap de les altres raons crítiques que es van donar, amb aquesta sola ja es demostraria la falsedat dels escrits, perquè nosaltres, segons les nostres constitucions, no podem encarregar-nos de la direcció de seminaris, i Jesucrist coneix molt bé les constitucions de la Companyia de Jesús».

La qüestió dels màrtirs de la Guerra Civil és molt delicada. Acabada la guerra, la majoria de les congregacions religioses van demanar als seus membres que s'havien trobat a la zona republicana i havien sobreviscut que posessin per escrit les seves peripècies durant la persecució. El superior provincial dels jesuïtes d'Aragó va dir al pare Batllori que fes un llibre que recollís els testimoniatges dels jesuïtes que s'havien trobat a Catalunya i al País Valencià, i que en part ja s'havien publicat en el butlletí intern de la província d'Aragó de la Companyia. El pare Batllori es va excusar de fer-ho al·legant que aquells relats no constituïen un material històric fiable. El provincial va insistir, i va acabar manant-li-ho. El pare Batllori va obeir i va conjuminar el llibre, però no hi va posar el seu nom, sinó que va sortir anònim. Simplement, al final del pròleg, hi va posar les inicials «E. A., s. j.» Resulta que «E. A.» eren justament les inicials del secretari del provincial que havia ordenat que es fes aquell llibre, i per això entre els jesuïtes es deia que era obra d'aquell secretari. El pare provincial va considerar que no haver signat el pare Batllori el llibre amb el seu nom i en canvi haver posat aquelles inicials era com un venjança per haver-li manat d'escriure'l, de manera que el va cridar i el va renyar pel que havia fet. El pare Batllori va respondre-li: «Me extraña que Vuestra Reverencia no sepa que, al final de un prólogo, las iniciales "E. A." significan, simplemente, "El Autor"».

El llibre porta el títol de *Los jesuitas en el Levante rojo: Cataluña y Valencia, 1936-1939*. El pare Batllori no se'n va sentir satisfet i mai no se l'ha atribuït, però després que, entre d'altres, el pare Llorca, en una biografia del pare Guim, desvetllés la seva autoria, alguns historiadors ho

han repetit. Va ser imprès als tallers de la *Revista Ibérica*, i no porta data, no sé si per un altre acte de resistència passiva de l'autor, que en qüestions metodològiques sempre ha estat impecable. És un llibre que cal llegir entre ratlles, i que s'il·lumina quan un sap com va ser concebut i donat a llum. Reconec que la primera vegada que el vaig tenir a les mans ni me'l vaig llegir, perquè em va semblar que era un més dels del gènere hagiogràfic dels «caídos por Dios y por España». La meua valoració actual és molt diferent. Malgrat les limitacions del material de base que havien motivat les objeccions del pare Batllori, és un llibre que destaca entre la literatura contemporània per la serenitat i objectivitat en la transcripció dels testimoniatges, i també en la selecció dels mateixos testimoniatges. Voldria donar unes claus per a la seva lectura intel·ligent.

La primera ha de ser el pròleg, que es titula «Qué no es y qué pretende ser este libro». Comença per dir que «no es un libro de actualidad», perquè quan es publica «la España que lee está sobresaturada de libros sobre la Revolución y la Guerra». En segon lloc, diu, «tampoco es una historia», perquè en dues-cents seixanta-nou pàgines no es podia tractar històricament la mort dels seixanta-set jesuïtes sacrificats i dels dos centenars que van viure a Catalunya i València. El lector ha d'entendre que per a un treball rigorosament històric, els relats que l'autor simplement recopila haurien hagut de ser passats pel filtre de la crítica i per una contextualització, sense oblidar els antecedents històrics (que és, com m'havia dit el pare Batllori, el que resulta estrafet a la famosa història de la persecució religiosa a Espanya d'Antonio Montero). «Hay que reflexionar mucho todavía. Y hondamente, eficazmente», escrivia Batllori, com aquell qui res. Ell s'ha limitat a reproduir literalment, en tots els detalls i àdhuc en els diàlegs, el que deien els relats testimonials.

D'entre totes les peripècies recopilades per «E. A., s. j.», hi ha tres casos personals en els quals sembla haver-se complagut particularment, i que per això cal destacar.

El primer és el del pare Ignasi Casanovas. Sota l'epígraf «El P. Casanovas, mártir», les pàgines 39-46 respiren un caliu especial i un to personal que no notem a la resta del llibre. No sols explica com el van detenir i el van assassinar, sinó que fa un òptim resum de la seva tasca al servei de la cultura eclesiàstica catalana: Foment de Pietat Catalana, Biblioteca Balmes, *Analecta Sacra Tarraconensis*, la magna i no superada biografia de Balmes en tres grossos volums, i els treballs que el 1936 tenia en preparació sobre Finestres, Dou i Torres Amat. El pare Batllori admirava en el pare Casanovas no sols la tasca científica, sinó l'esperit d'església que l'havia inspirada, i que al capdavant és el mateix esperit que ha presidit la fecunda producció del mateix pare Batllori. Crec que es reconeixerà el mateix en les següents paraules, que *Jesuitas en el Levante rojo* aplicava al pare Casanovas: «Pero lo que más admira en toda su obra es aquel espíritu genuinamente apostólico y divino que le guiaba y le hacía superar todas las contrariedades». Les «contrariedades», aquí, no són la persecució religiosa del 1936, sinó la persecució anticatalana de la dictadura i ja des dels primers decennis del segle. Aquestes pàgines sobre el pare Casanovas s'han de completar amb les que el pare Batllori li ha dedicat destacant el seu amor a Catalunya, a la cultura catalana i a la llengua catalana, a base sobretot del llarg, documentat, ponderat i

càlid informe que el 1918 va enviar al pare Ledóchowski.¹ Ja aleshores l'amor al país i a la seva llengua era qualificat de «fer política», i el govern espanyol es confabulava amb el Vaticà per combatre allò que ara algú ha anomenat «el catalanisme eclesial». L'amor del pare Casanovas (i del pare Batllori) a Catalunya i a la seva cultura és tan serè i «en-raonat», tan per damunt de partidismes polítics, que desmunta prejudicis i prevencions i fa creïble allò que defensa. Per això va convèncer el pare Ledóchowski. Crec apreciar una gran sintonia del pare Batllori amb el pare Ignasi Casanovas. Casanovas tenia una esperit profundament català i un gran amor a Catalunya i a la seva cultura, però sense «politiqueria». El pare Batllori, semblantment, ha demostrat una gran fidelitat a Catalunya, però en un to que no l'ha distanciat gens de la intel·lectualitat espanyola o internacional, sinó que l'ha fet creïble davant d'ells. Ha defensat Catalunya en castellà, arreu d'Espanya, a l'estranger i particularment des del Comitè Internacional de Ciències Històriques.

El paper del preposít general de la Companyia de Jesús durant la guerra, reconeixia el pare Batllori que havia estat d'adhesió total a Franco, fins a ordenar a les revistes jesuítiques de tot el món que parlessin a favor dels insurrectes; però ell sospitava que durant la dictadura de Primo de Rivera no havia estat així. Quan li vaig mostrar un informe de Magaz que expressament ho deia, va quedar molt satisfet.

Un segon cas que se surt de la fila és el del pare Alfons M. Thió i Rodés, que per delegació del provincial, pare Guim, va ser el superior dels jesuïtes reclosos a la presó Model de Barcelona. El pare Batllori transcriu literalment (*Jesuïtas en el Levante...*, p. 52-61) unes pàgines de les notes inèdites que d'ell s'han conservat, i que poden contribuir molt a allò que el pròleg demanava: «Hay que reflexionar mucho todavía». Recorden el diari de mossèn Estela, de Girona, i la *Història espiritual*, del doctor Cardó, sobre la responsabilitat de l'Església en la persecució. Quan els de la FAI registren el Casal de la Visitació, a l'Ametlla del Vallès, on el pare Thió predicava exercicis, el milicià que comandava la patrulla, que era un jove que semblava instruit, entra a la sagristia i, en veure un gran santcríst penjat a la paret, exclama: «¡Tan bueno como eras tú y tan malos como son los que te siguen!». Després el pare Thió pot fugir i s'amaga al bosc. En la soledat nocturna, pensava més en les arrels d'aquella persecució que en el perill mateix que personalment passava:

El tema de la muerte era el más hondamente sentido, pero no el que ocupaba principalmente mi tiempo. El pensamiento se iba por otros derroteros: era evidente que la nueva sociedad que surgía en aquellos días rechazaba de una manera rotunda y decidida a Jesucristo y a sus ministros. Me preguntaba yo: ¿rechazan a los ministros por causa de Jesús, o rechazan a Jesús por causa de sus ministros? La primera hipótesis es muy halagadora, pero la se-

1. Vegeu Miquel BATLLORI, «El Pare Ignasi Casanovas a favor de la llengua i de la cultura catalanes», a Miquel BATLLORI, *A través de la història i la cultura*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1979, p. 333-350. Publicat alhora a *Miscel·lània Ramon Aramon i Serra*, Curial, Barcelona, 1979.

gunda es también posible, y en el rechazarla de plano ¿no habrá nada de fariseismo? Las palabras de aquel jefe de patrulla no se apartaban de mi memoria. — ¡Tan bueno como eras tú!... — no rechazaban a Jesucristo.

Montero, que malgrat les seves limitacions és innegable que va fer un esforç d'objectivitat, reprodueix la frase del milicià i les paraules essencials del pare Thió, però sense el context, que els dóna molta més força. Altres autors les han citades més tard, però esmentar-les ara no demana el coratge que va tenir aleshores el pare Batllori, quan trencant amb el clima imperant no sols les dóna, sinó que les situa en la transcripció més extensa de totes les del llibre.

Encara hi ha una tercera nota «discordant», i és la del pare Lluís Rodés, oncle de l'esmentat pare Thió i Rodés i director de l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes, prop de Tortosa. El que l'autor de *Jesuitas en el Levante rojo* diu del pare Rodés s'entén millor a la llum del diari inèdit que el pare Rodés ha deixat, i que m'ha estat facilitat de cara a una eventual publicació. El llibre del *Levante rojo* diu que amb el pare Rodés hi havia el pare Antoni Romaña. Aquest era germà del pare Ignasi Romaña, que al costat de Tedeschini i Vidal i Barraquer va dirigir tota l'estratègia parlamentària en defensa de l'Església, i també la resistència legal a la incautació dels béns dels jesuïtes. És el gran amic de Carrasco i Formiguera, que el va acompanyar les hores abans de ser afusellat. Una germana va ser cap de la Falange Femenina de Catalunya. En el seu diari, el pare Rodés explica les discussions que tenia amb un coreligionari (no en diu el nom, però ha de ser el pare Antoni Romaña), a qui Rodés deia que la culpa de totes els matances i incendis la tenien ells, per haver-se revoltat. Rodés no sols va mantenir en funcionament l'observatori, sinó que amb passaport de la República va prendre part en un congrés astronòmic a França i en un altre als Estats Units, i sempre va retornar a l'Espanya republicana. Això sol, des del punt de vista franquista, ja constituïa una «adhesión a la rebelión». Fins i tot als qui amb grans dificultats es passaven els preguntaven perquè no ho havien fet abans. A les depuracions de després de la guerra es demanava què havies fet, i per què no t'havies passat. El 1970, trobant-me a Colòmbia, vaig haver de renovar el passaport, i em van fer omplir un imprès on per rutina encara preguntaven: «¿Cuáles fueron sus actividades durante el Glorioso Movimiento Nacional?». Vaig escriure: «Las propias de la infancia». En aquest apartat del *Levante rojo* sembla, a primera vista, que el pare Rodés era franquista i que tot ho feia d'acord amb el Govern de Franco, però el lector mínimament llest s'adona que el 1939 el pare Antoni Romaña passa a ser director de l'observatori, i que el pare Rodés és desterrat a un poblet de Mallorca, on mor, diu Batllori amb un cert èmfasi, «el 7 de junio del mismo año de la Victoria, contando sólo cincuenta y siete años de edad».

Dec també al pare Batllori haver-me cridat l'atenció sobre el paper que el bisbe de la Seu d'Urgell, Justí Guitart, va jugar al costat del cardenal Vidal i Barraquer. Tots dos havien fet la carrera de dret abans d'entrar al seminari; però, segons el pare Batllori, Guitart jurídicament estava encara més ben preparat que Vidal i Barraquer. Eren molt amics, es tutejaven (en un temps que entre bisbes ningú no ho feia) i en tots els problemes jurídics o polítics amb què el carde-

nal es trobava, Guitart era el seu gran conseller. Del cardenal Vidal i Barraquer se n'ha parlat bastant des de la biografia de mossèn Muntanyola i la publicació del seu arxiu, però el pare Batllori és del parer que el bisbe Guitart, encara que no fos cardenal i que no hagués mort a l'exili, també mereix la nostra atenció, molt més de la que fins ara se li ha prestat. Estimulat pel pare Batllori, vaig anar a la Seu d'Urgell, al bisbat, a veure la documentació del doctor Guitart. El bisbe Joan Martí i el canceller, mossèn Jesús Castells, em van donar totes les facilitats i vaig trobar prou material per confirmar el que el pare Batllori m'havia dit sobre la importància del doctor Guitart. Per suggeriment de mossèn Castells, vaig visitar un nebot del doctor Guitart, Josep M. Vidal i Guitart, també sacerdot i advocat, que vivia retirat a Barcelona, a la residència sacerdotal Sant Josep Oriol, a les Corts. Mossèn Vidal i Guitart, a més de donar-me moltes informacions, em va deixar alguns documents, el més important dels quals eren les agendes de butxaca del seu oncle corresponents als anys de la Guerra Civil. Em va fer prometre que aquella agenda, i alguns altres papers que em va deixar, li ho tornaria tot a ell personalment, tot remarcant emfàticament: «No a una tercera persona perquè m'ho doni, ni deixar-ho a la porteria a nom meu, sinó a mi personalment i a ningú més». El cas és que mossèn Vidal i Guitart, molt poc després de la nostra entrevista, va morir, i com que no podia lliurar aquells documents a ningú més que no fos ell mateix, jo em podia considerar deslliurat de l'obligació de retornar-los. Però, creient interpretar la seva voluntat, i la del seu oncle, el bisbe Guitart, les vaig lliurar a l'Arxiu diocesà de la Seu d'Urgell, després de treure'n fotocòpia, que per al meu treball ja era suficient.

El bisbe Guitart era una persona molt ordenada i metòdica, i a la seva agenda anotava cada dia els seus desplaçaments i les visites que feia o rebia. Entre les anotacions de l'agenda, i la correspondència conservada a l'arxiu de la Seu, es poden seguir les seves activitats durant la Guerra Civil. Tal com m'havia avançat el pare Batllori, el doctor Guitart va haver de fugir, el juliol del 36. De moment va passar a Andorra, però malgrat la seva condició de copríncep, allí no estava segur. La república independent que el Cojo de Málaga havia creat a la Cerdanya era més poderosa que la República d'Andorra, i de fet hi va haver incursions de la FAI que van motivar una intervenció de la gendarmeria francesa. Així i tot, tal com estaven les coses, la presència del bisbe a Andorra hauria constituït una autèntica provocació. Ara bé: el doctor Guitart no va voler entrar a la zona nacional, que des d'Andorra tenia a tocar, sinó que es va passar quasi tota la guerra a Itàlia, a la Facultat de Teologia dels pares jesuïtes catalans a San Remo. El pare Batllori m'havia dit que el bisbe Guitart havia actuat durant la guerra d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. En el famós afer de la carta col·lectiva dels bisbes espanyols, la primera resposta de Guitart al cardenal Gomà, que li demanava la signatura, va ser que signaria si ho feien tots els bisbes espanyols que eren fora d'Espanya, que era tant com dir que signaria si ho feia el cardenal Vidal i Barraquer. Gomà insistia a demanar-li la signatura, i li feia notar que només hi havia dos bisbes que no signessin, un català i un basc, i que si ell (Guitart) tampoc signava, serien dos catalans i un basc, cosa que podria tenir conseqüències desagradables. De fet, hi havia encara un altre basc, Irastorza Loinaz, bisbe d'Oriola-Alacant, que es trobava a Anglaterra i que es resistia a signar, però va acabar per fer-ho. També el doctor Guitart al final va signar, però el

pare Batllori sospita que no ho va fer sense haver-se posat d'acord amb el cardenal Vidal i Barraquer. Com també es devien haver posat d'acord per a l'entrada a la zona nacional. Guitart, malgrat les pressions de Gomà i Antoniutti, continuava a San Remo. Només quan amb l'ofensiva d'Aragó els nacionals van prendre Lleida el 4 d'abril del 1938 i va semblar que tota la diòcesi d'Urgell estava a punt de caure, Guitart va passar la frontera i es va instal·lar a Saragossa. Però aleshores, Franco, que tenia a l'abast de la mà Barcelona i tot Catalunya, i per tant el final de la guerra, va desviar l'ofensiva cap a València, i d'aquesta manera va prolongar quasi un any més la guerra, que és el que ell volia, allargar la guerra. Aleshores el doctor Guitart es va haver d'estar quasi un any a Saragossa. Tot això ho va fer Guitart d'acord amb el seu amic. La intuïció del pare Batllori queda confirmada per una indicació de l'agenda del bisbe Guitart, que uns dies abans de deixar Itàlia anota «Lucca», que és la ciutat de la Cartoixa de Farneta on vivia Vidal i Barraquer.

A la vista de la correspondència entre Guitart i Vidal, jo deia al pare Batllori que enlloc no es parla de la carta col·lectiva, però el pare Batllori em va replicar que, ja en els anys de la República, les coses més delicades no les tractaven mai per carta, sinó per conducte absolutament segur o personalment. Així ho devien fer en aquest cas, ja que tots dos sabien que la policia feixista, a petició del Govern de Burgos, controlava la correspondència i les telefonades.

Vaig ensenyar les agendes del doctor Guitart al pare Batllori i se les va mirar atentament, per comprovar els seus moviments i entrevistes en les dates crítiques. L'endemà, quan el vaig anar a trobar a la Sala Cambó de la nostra biblioteca, on treballava, em va comentar el que acabo de dir. I després de remarcar l'interès documental d'aquelles agendes, va afegir, en aquell to seu modest i extremadament delicat: «Hi ha un detall insignificant en aquesta agenda, que no té cap importància històrica, però que per mi té un interès especial. Veu aquí, on diu que tal dia, a la casa dels jesuïtes de San Remo, va conferir ordes menors a un estudiant jesuïta? Doncs era jo».

Aquest és, dit sigui de manera desordenada però molt afectuosa, el meu pare Batllori.

INSTITUT
D'ESTUDIS
CATALANS